

LITET BLIR STORT
eller
TVÄRTOM

FRÅN SKARABORGARES PERSPEKTIV

LITET BLIR STORT

eller

TVÄRTOM

FRÅN SKARABORGARES PERSPEKTIV

En antologi från Skaraborgs Akademi

Karl-Erik Tysk (red.)

Boken är tryckt med bidrag från *Grevillis fond*

Skaraborgs Akademi
Sekreterare: Karl-Erik Tysk
karlerik.tysk@gmail.com

© Författarna och Skaraborgs Akademi
Omslagsbild: Adolf i Brismene
Foto: Marianne Ahrne
Tryckt av Solveigs tryckeri, Skara 2020
ISBN 978-91-974744-9-5

INNEHÅLL

Förord	7
Lars Bäckström	
Att inom Västra Götalands gränser vinna Skaraborg åter	9
Carl Henrik Ohlsson	
Lilla huset på prärien	29
Sören Häggroth	
Skaraborgarna som stred på Europas slagfält – från framgång till undergång	63
Marianne Ahrne	
Adolf i Brismene	81
Anja Praesto	
Dä blir te å buta i Stenstôrp	103
Sören Holmberg	
Skaraborgska bönder i den frihetstida ståndsriksdagen	113
Barbro Lennéer Axelson	
Jämförelser kan både sporra och förminska	133
Jan Mårtenson	
Hasse Alfredson – en genuin väschöte	151
Bengt Knutsson	
En skaraborgare blir till turk	163
Madelene Sandström	
Öka farta sista kvarta – Tidaholm	193

Lars Niklasson	
Från slang till fikonspråk – eller en cykelhandlares reflektioner	211
Karl-Erik Tysk	
Min kärlek till tickor	229
Markus Hagberg	
Stort blir litet och litet blir stort	247

FÖRORD

För en skaraborgare blir det stora litet och det lilla stort säger gästskribenten Markus Hagberg i bokens avslutande kapitel. Det är en av många anekdotiska karaktäristiker av skaraborgsk mentalitet. Men nog har det till synes ringa hävdat sig och fått det mäktiga att framstå i en mindre imponant dager. Skaraborg växer sig på nytt stort i Västra Götaland och förverkligar på ett lite annat sätt Tegnér's dröm. Det lilla huset gör Vara berömt. Soldater från lilla Skaraborg kämpade på de stora europeiska slagfälten under flera århundraden, det vet vi, men det gick upp och ner. Men att ingen talat illa om bönderna i frihetstidens riksdag kanske inte är allom bekant, en riksdag som på den tiden var unik med sin bonderepresentation. En liten men stolt tupp i Brismene får sitt namn efter en morfar och återupprättar det ur djup vanära. En västgöte med källändsk dialekt kan med kärlek till orientens språk så småningom erövra Istanbul som en fullfjädrad turk. En begåvad skåning kan dock lära sig tala västgötska som om han fått hjälp av en tidigare medlem i Skaraborgs Akademi. En hejaramsa från Tidaholm har via ett stockholmskt Hammarby erövat Sverige och världen. Stenstorp

vidgar vyerna mot Indien. Saklighet, logik och ett balanserat uppträdande kan få en cykelhandlare att bli professor. Världens största levande varelser ger upphov till små funderingar, när gryningen närmar sig. Man växer, när andra tror på en. Men samtidigt skulle livet bli trist utan positiva och negativa jämförelser.

Skaraborgarna fortsätter som alltid att göra något stort av det till synes lilla och tvärtom. Det hör väl till det allmänmännsliga och gör dem kanske inte till unika som vi gärna skulle vilja. Ändå ska vi väl se till att vi hävdar vår egenart.

Om detta och mycket annat kan man läsa i denna antologi från Skaraborgs Akademi, där de flesta är skaraborgare från födseln eller gärna skulle vilja vara det.

För att få upplysningar om författarna och om Skaraborgs Akademi och dess verksamhet kan Du besöka vår hemsida, skaraborgsakademi.se.

Redaktören

LARS BÄCKSTRÖM

ATT INOM VÄSTRA GÖTALANDS GRÄNSER VINNA SKARABORG ÅTER

Skaraborgs län försvann vid nyåret mellan 1997 och 1998. Då försvann det län som Axel Oxenstierna skapade 1634. Länet bestod i 364 år. Om vi räknar fyra generationer per hundra år, gör det ungefär femton generationer som verkat i Skaraborgs län.

Skaraborgs län var vid sin tillblivelse ett av Sveriges mindre län, i vart fall till ytan. Det var även vid avskaffandet ett av Sveriges mindre län. Men trots sin litenhet var det ett län för stora ting.

Skaraborgarna kände också stolthet över sitt län. I många andra delar av Sverige betyder landskapet

mer än länet. I Skaraborg har en administrativ indelning skapat en gemensam identitet. Eller kanske är det denna identitet som gjorde att Oxenstierna skapade länet Skaraborg.

Det är ett faktum att man i det tidigare Skaraborgs län oftare ser sig som Skaraborgare än som Västgöte. I Skaraborg säger många, gärna och visst Västgöte, men främst Skaraborgare. Det är få eller inga som säger att de är Västra Götalänningar.

Om innevånarna i Skaraborg fått rösta om att behålla sitt gamla län är det sannolikt att bevararna hade vunnit. Men Sverige är en nationell representativ parlamentarisk demokrati och hyllar inte principen om regionalt självstyre i sådana frågor.

Det finns många som menar att det var och är nödvändigt att lämna det system som Axel Oxenstierna skapade 1634. Frågan är dock om långvarighet är ett bevis på att något bör eller måste ändras?

Om något fungerat länge är det snarast ett bevis på att det fungerar väl, inte tvärtom. Ett långt liv eller äktenskap är inte per definition dåligt. Att Sverige funnits som nation och stat ännu längre än Skaraborg är inte ett bevis för eller tecken på att Sverige borde uppgå i något större.

Den Axel Oxenstierna som skapade Skaraborg var också en mer än framsynt man. Han tillhörde en av

Sveriges förnämsta adelsätter. En ätt som gärna höll huvudet framme när det gällde makt och politik. Det gjorde att släktens överhuvud även låg nära bilan, när de som vann makten lät yxan tala.

Så skedde vid Stockholms blodbad, när Kristian den II lät avrätta den siste vuxne mannen av ätten Oxenstierna. Kvar var endast den lille pojken Gabriel. Han blev därmed den ende arvingen till släktens rikedomar och blev därigenom påtagligt välbeställd.

Gabriel Oxenstierna fick elva barn som nådde vuxen ålder. Axel Oxenstierna var ett av barnbarnen. Axel trädde i tjänst hos Karl den IX som diplomat. När Gustav den II Adolf tog över 1612 utnämnde kungen Axel Oxenstierna till Rikskansler.

Vid denna tid fanns fem viktiga personer under kungahuset, Riksdrotsen – ställföreträdare för kungen och högste domare, Riksmarsken chef över armén, Riksamiralen chef över flottan, Rikskanslern samt Riksskattmästaren.

Formellt var Axel Oxenstierna nummer fyra som Rikskansler. Han såg dock till att i praktiken bli nummer ett. Den mindre blev i praktiken störst.

Oxenstiernas insatser för den svenska staten och det moderna Sverige kan inte överskattas. Han var den som såg till att Sverige fick en centraliserad stat

med ämbetsverk som styrde vart och ett sitt ansvarsområde. Han var den som skapade en strikt åtskillnad mellan militärmakt, civilmakt och dömande makt. Med historiens facit i hand var hans insatser viktigare än kungens.

För att få en ändamålsenlig administration delade Oxenstierna år 1634 in riket i ett antal län. De var väsentligen större än dagens län. Det var bland annat Smålands län. Idag är det tre län, Jönköping, Kronoberg och Kalmar. Det var också Värmlands och Örebro län. Idag är det två län, Värmlands län och Örebro län. I norr bildades Norrlands län. Idag är det Gävleborgs län, Norrbottens län, Västerbottens län och Västernorrlands län. Vid denna tid tillhörde Jämtland Norge.

I väst gjorde dock Oxenstierna tvärtom. Han delade det tidigare ståthållarämbetet Västergötland i två län, Älvsborgs län och Skaraborgs län. Oxenstierna byggde i vanliga fall i princip på de etablerade landskapen. I fallet Västergötland, delade han landskapet i två län.

Frågan uppstår varför han i andra delar av landet gjorde större enheter, medan han i väst valde att skapa två mindre län. Kanske var det för att han såg att det fanns och finns särdrag i det som kom att bli Skaraborg. Särdrag som bäst kom till sin rätt i ett eget

län. Detta är en fråga som förtjänar sin egen forskning.

När Axel Oxenstiernas grav öppnades fann man hans fötter bundna. Man ville inte att han skulle gå igen. Det var kanske klokt så han inte behövde se att hans skapelse, Skaraborgs län, inte finns kvar.

Det nya länet, norra delen av Västergötland fick namnet Skaraborg. Detta efter den gamla borgen Skaraborg strax söder om Skara. Den södra delen fick namnet Älvsborg, efter borgen Älvsborg.

Borgen Skaraborg började byggas av Johan den III. Den stod klar 1585. Den brändes dock ned av danskarna 1612. Tanken var att borgen skulle byggas upp igen och därför fick det nya länet namnet Skaraborg. Dessa planer förverkligades dock aldrig på grund av penningbrist.

Den nyinrättade posten som rikets främste civile representant i varje län fick titeln Landshövding. Då borgen Skaraborg endast var en ruin fick landshövdingen istället bo på Götala kungsgård. En viss tid även på Höjentorp. Från år 1660 fick landshövdingen säte på Marieholms kungsgård i Karl den IX:s Mariestad. Genom detta blev Mariestad residensstad för länet. Marieholm blev också landshövdingens säte och bostad ända till 1998.

Det kan nämnas att Mariestad under en tid var avsett att bli biskopssäte för stiftet Mariestad omfattande Värmland och norra delen av Skaraborg. Detta var dock en tanke som inte fick fäste. Men av detta följer att Skara stift är Sveriges enda stift med två domkyrkor, en i Skara och en i Mariestad.

Skaraborgs förste kände styresman blev guvernör Harald Stake. Det var en ärrad och hårdför krigare bördig från Skaraborg. Stake föddes på släktgodset Hönssäter på Kinnekulle. Harald Stake blev en framgångsrik svensk general. Han blev senare, efter freden i Roskilde 1658 då Bohuslän blev svenskt, guvernör för det nya länet Göteborg och Bohus län.

Han var en veteran från många krig men visade sig även vara en utmärkt administratör och landshövding. Stake var inte en man som gav upp eller gav vika. Han var befälhavare på Bohus fästning när den år 1676 angreps av en dansk armé. Den danska styrkan var minst tio gånger större än den svenska garnisonen. Stake var således illa ute.

Den danske befälhavaren var general Gyldenlöwe. Han var ståthållare i Norge, tillika oäkta men erkänd son till danske kungen. Detta var en så högt uppsatt person man kunde tänka sig, efter kungen själv. Gyldenlöwe skrev ett sirligt och artigt brev till

Harald Stake och erbjöd honom en hedersam kapitulaton. Stake skulle få behålla sin värja och garnisonen skulle få avtåga i frihet.

Stakes svar lär ha gjort Gyldenlöwe så upprörd att han grät av harm och ilska. Stakes svar var kort och kärnfriskt Skaraborgskt. "Sittandes skitandes motto jag ditt brev. Ju mera jag läste, desto mera det drev. Jag såg på marken efter löwene, men då jag inga fann, tog jag ditt brev och torka mig i röven."

Nästa dag gick Stake till kavalleriattack från borgen. Han var då sjuttioåtta år gammal. Stake var så stel och giktbruten att han inte kunde sitta upp i sadeln. Man fick därför hissa upp honom och binda honom till häst. Men anfalla kunde han.

Danskarna som trodde att ärkefienden Stake var ur leken lär ha ropat: Stake lever och attackerar. Stake med besättning höll fästningen tills dess att svenska trupper efter en lång belägring kom till undsättning.

Det finns de som tror att begreppet en man med Stake kommer från Skaraborg och Harald Stake. Detta är dock mer än omtvistat. Harald Stake är begravnen på Kinnekulle. Vid Österplana gamla kyrka finns en minnessten över Harald Stake.

Skaraborgs län etablerade sig väl. Från år 1663 kan vi följa trettiofire landshövdingar, från Peter Örneklou till Birger Bäckström, när länet upphörde 1997. Länet bestod då av sjutton kommuner. Två av dem, Habo och Mullsjö, fördes dock till Jönköpings län 1998. De flesta av kommunerna hade sin grund i Skaraborgs historiska häradar och socknar. I det historiska Skaraborg fanns femton häradar.

I dag finns femton kommuner. Förr fanns sex städer. Det var Skara, Lidköping, Mariestad, Falköping och Skövde. Den yngsta staden Tidaholm tillkom 1910. I Skaraborg fanns också fyra köpingar, Götene, Tibro, Töreboda samt Vara. Till detta kom nästan ett femtiotal landskommuner.

I någon mån kan Skaraborg sägas gå tillbaka till alla Götars ting och Västgöotalagen. Denna lag är från början av 1200-talet och är upptecknad i Sveriges äldsta bevarade bok. På alla Götars ting i Skara skipade man rätt och valde lagman.

Detta ting och ordning kan ses som en föregångare både till länet och landshövdingen. Till yttermera visso inrättades även Skaraborgs landsting 1863. Under den första tiden fanns en viss dragkamp mellan landstinget och landshövdingen, men till slut fann de sina roller. Landshövding och länsstyrelse för

Kunglig Majt och regering i länet och Landstinget för sjukvård och viss utbildning.

Det till ytan lilla länet hade dock en central roll i rikets medvetande. Genom länet grävdes Göta kanal för att binda samman riket. Västra stambanan byggdes mellan Göteborg och Stockholm. Det finns de som påstår att man i Skara inte riktigt såg betydelsen av järnvägen och den kom också att dras via Skövde.

Det dåliga tillståndet för Europaväg 20 mellan Göteborg och Stockholm genom Skaraborg visar dock att insikten om vikten av goda kommunikationer genom Skaraborg förlorats. Detta trots att storlänet skulle bidra till att lyfta fram västsveriges betydelse.

Den historiskt stora rollen för Skaraborg kan man kanske tydligast se i Karlsborgs kommun och genom byggandet av Karlsborgs fästning. Där skapades Sveriges centralfästning. En fästning avsedd att tjäna även som reservhuvudstad vid angrepp på Sverige. Här skulle kung, regering och riksdag skyddas vid krig. Här skulle även Sveriges guldreserv förvaras vid ofärd.

Det lilla länet Skaraborg ansågs därmed vara Sveriges viktigaste och möjligen sista försvar. Som titeln till denna bok säger, litet blir stort och stort blir litet. Detta gäller verkligen i Skaraborg.

Inom länet fanns tidvis en viss dragkamp om var saker och ting bäst skulle placeras och finnas. Delvis fungerade berget Billingen som en gräns mellan västra och östra Skaraborg. En "gräns" mellan "slätta" och skogsbygderna. Det fanns de i öst som ansåg att de var renligare än de i väst. Detta påstods bero på att man i öst hade mer ved och bränsle till badvatten än slättbönderna i väst.

Denna "kamp" ledde till att det kanske blev väl många planer på regionala flygplatser och strider om var sjukhus skulle finnas.

En spridd anekdot från ett möte med landstingets fullmäktige kanske kan illustrera detta. Röntgen på Skövde lasarett var överbelastad. En tanke kom upp att använda röntgen på djursjukhuset i Skara. Någon invände och menade att det var oetiskt att bli röntgad där djur kunde röntgas. En motdebattör påstås ha replikerat att det inte kunde vara värre att bli röntgad efter en gris i Skara, än efter ett fyllesvin i Skövde.

Hur kom det sig att Skaraborg blev en del av storlänet Västra Götaland? En orsak kan vara påverkan från EU. Inom det EG som idag har blivit EU väcktes en debatt om att öka regionernas betydelse. Detta som motkraft till centraliseringen inom EG/EU.

Inom EU fanns och finns också en rad skilda historiska traditioner. Tyskland är en förbundsstat, som mer påminner om USA än om Frankrike. Frankrike är historiskt en nation med starkt central styre. Där styrdes det mesta från Paris. Italien är en ganska sen skapelse som nation. I Spanien hade diktaturens Franco undertryckt alla tendenser till regionala självbestämmanden. I Belgien fanns starka spänningar inom landet.

En lösning på kritiken mot EG, Brysselkraft och skilda traditioner sågs av vissa som mer regional makt inom länderna. Denna europeiska debatt spreds även till Sverige på temat regionernas Europa.

I regionen runt Göteborg var också läns- och landstingsindelningen ett reellt problem. Göteborg var en egen sjukvårdskommun. Kommunerna norr, söder och öst om Göteborg tillhörde tre olika landsting. Där fanns Bohusläns landsting som inte omfattade Göteborg men kommuner söder om Göteborg. Där fanns också Älvsborgs landsting, samt Hallands landsting.

Detta skapade problem både för sjukvården och regiontrafiken. En lösning var att man skapade Gö-

teborgsregionens kommunalförbund. Men att rationalisera och lägga ned sjukhus brukar aldrig vara populärt bland väljarna.

Ett ytterligare problem för Göteborg var att kommunen ansvarade för kulturinstitutioner som var viktiga för hela västra Sverige, i praktiken även för Sverige som nation. Dit hörde och hör Konserthuset med Göteborgssymfonikerna – Sveriges nationalorkester och Göteborgsoperan.

För politikerna i Göteborg fanns skäl att överlåta de svåra och dyra sjukvårds- och sjukhusfrågorna till en annan huvudman. Om man till detta lade de för Göteborgs kommun relativt kostsamma kulturengagemangen fanns mycket som hos Göteborgspolitikerna talade för att skapa en ny huvudman för sjukvård och kultur.

Det kunde till exempel vara ett landsting för hela Göteborgsregionen. En sådan lösning fanns redan på plats i Stockholm. Där fanns både Stockholms kommun, Stockholms län och Stockholms landsting.

En naturlig lösning kunde därmed ha varit att skapa ett Göteborgs län och nya län för regionerna runt Göteborgsregionen. Den utredning som tillsattes kom dock fram till en annan lösning.

Förslaget blev inte ett Göteborgs län utan ett nytt storlän, Västra Götalands län. Ett län och landsting

omfattande tre tidigare län och landsting samt fyrtionio kommuner, inklusive Göteborg. Moderaterna motsatte sig förslaget men de flesta andra partierna var för. I Skaraborg var motståndet stort, men till slut gick även en majoritet av politikerna i Skaraborg med på förslaget.

Folkomröstningar i två av Skaraborgs kommuner, Habo och Mullsjö, ledde dock till att dessa två kommuner fördes över till Jönköpings län. Det är min tro att om det hade hållits en folkomröstning i Skaraborg som helhet hade inte en majoritet av väljarna i Skaraborg valt att säga ja till att gå med i det nya storlänet.

Landstinget i det nya storlänet skulle vidare benämnas region i dagligt tal. Detta trots att det i allmänna val och i lag fortsatt skulle heta landsting. Begreppet region motiverades av att ansvaret för det som kallas det regionala utvecklingsuppdraget skulle föras över från länsstyrelse till det nya landstinget. Av detta skäl skulle landstinget få kalla sig region.

Tanken bakom att föra utvecklingsuppdraget till landstinget – regionen, var att planeringen då skulle komma närmare de folkvalda politikerna i länet. Denna avsikt var kanske lovvärd, men effekten var något tveksam då besluten i dessa frågor tidigare

hade fattats av länsstyrelsens styrelse som bestod av folkvalda landstingspolitiker.

När det relativt lilla Skaraborgs län och landsting gick upp i det nya storlänet och storlandstinget, när litet blev stort, fanns det de som fruktade att Skaraborg skulle försvinna som begrepp och identitet. Det enda som kanske skulle bli kvar var historia och en liten lekvisa på midsommar om musikanter från Skaraborg.

Det fanns dock de som vägrade att tysta och passiva se på en sådan risk. Det var en av anledningarna till att Skaraborgs Akademi bildades 1998. Dess stiftare och förste ordförande blev för övrigt länets siste landshövding, Birger Bäckström.

Akademins ledamöter och andra vänner av Skaraborg började ett idogt arbete för att bevara begreppet Skaraborg och stärka utvecklingskraften i Skaraborgsbygden, Skaraborgsregionen.

När Sverige förlorade den östra rikshalvan, Finland, till Ryssland år 1809, var det många som i Sverige ivrade för och hoppades på ett revanschkrig i syfte att vinna Finland åter. Sveriges nye franske kung Karl den XIV Johan satsade istället på fred med Ryssland och en union med Norge.

Biskopen och skalden Esaias Tegner skrev 1811 dikten Svea. I den omskrivna versionen vände han sig från revanschismen och lade fast en ny kurs.

”Gråt, Svea, vad du mist, men skydda, vad du äger.
... Låt, Svea, dina berg fördubblad ge sin skatt,
låt skörden blomstra opp i dina skogars natt.
Led flodens böljor kring som tamda undersåter,
och inom Sveriges gräns erövra Finland åter!”

Det går att travestera, att överföra tanken i denna dikt från 1811, till Skaraborg 1998, till nu och för framtiden.

Gråt Skaraborg vad du mist, men skydda vad du äger. ... Låt, Skaraborg, dina berg fördubblad ge sin skatt. Låt skörden blomstra opp i dina skogars natt. Led flodens böljor kring som tama undersåtar, och inom Västra Götalands gräns erövra Skaraborg åter!”

I dagens verklighet har också mycket av denna tanke förverkligats. När jag tillträdde som landshövding för Västra Götalands län, 2008, satte jag mig före att Skaraborg skall finnas som en särskild del i storlänet. Länsstyrelsen slog vakt om sina kontor i Mariestad och Skara. Vi höll residenset Marieholm som ett särskilt residens för Skaraborg, med möten och mottagningar.

När jag höll mitt första nationaldagstal den sjätte juni 2008 i stadsparken i Mariestad, betonade jag Skaraborgs vikt och historia. För att citera mig själv: "Jag vet att många av er saknar sitt gamla län. Många saknar den tid då Mariestad var residensstad i länet Skaraborg. Den tid då Marieholm hade egen landshövding. Hans namn, den siste av dem alla, var Birger Bäckström. Men var inte besvikna, Bäckström är tillbaka, det är bara förnamnet som skiljer."

Under min tid som landshövding i Västra Götaland kunde jag notera kraften i Skaraborg. Det kan jag fortfarande som ledamot av Skaraborgs Akademi och ordförande för stiftelsen Läckö Slott. Jag var även tidigare ordförande för flera andra stiftelser i Skaraborg, Grevillis fond i Mariestad och Piperska i Lundsbrunn. I alla uppdragen var det och är det lätt att se kraften och utvecklingsviljan i Skaraborgs ideella folkrörelser.

Näringslivet växer också. I många fall har det vuxit från något helt litet till något idag mycket stort. Några exempel på detta är bondgården Julia, som blivit Julakoncernen. En koncern med många varuhus i flera länder. Här finns Kinnarps. Om IKEA möblerat folkhemmet har Kinnarps möblerat kontoren. Benders, byggföretaget som vilar på fast grund.

För att inte glömma det lilla charkuteriet Dafgårds som i dag förser hela landet och mer därtill med mat. De exporterar till och med franskt lantbröd till Frankrike. Gemensamt för dem alla och många fler är att det är familjeföretag, fast rotade i Skaraborgsmyllan.

Det finns de som talar om en Gnosjöanda när det gäller företagsamhet. Gnosjö finns i Småland. Jag anser att det är lika berättigat att tala om en Skaraborgsanda när det gäller företagsamhet.

I Skaraborg finns ett unikt samband mellan jordbruk och industri, livsmedelsindustri. Det är inte för inte som man i Skaraborg talar om mulens och klövens land. En gång såg jag en annons för Skåne. I den beskrev man Skåne som Sveriges Provence. Det kan ligga ett uns av sanning i det.

Men i så fall är Toscana Italiens Skaraborg. Det finns mycket sanning i kalassången om bonnapöjkerna (och töserna) från slätta mellan Väner och Vättern. Ett annat namn på Skaraborg är också, mulens och klövens land.

Ett nav för att stärka Skaraborg och Sverige är högskolan i Skövde. Den lilla högskolan som är stor i sin gärning. Ett år valde Sveriges UD att visa andra nationers ambassadörer det bästa av Sverige. Denna resa gick då till Skaraborg och högskolan i Skövde.

Det var härligt att notera ambassadörernas förvåning när de insåg att man i Skövde var världsledande på att utveckla program för datorer och spel. Ett exempel är spelet och världssuccén "The goat simulator", Getsimulatoren. Ja i Skaraborg är man nära naturen.

Skaraborg lever vidare och utvecklas. Det finns kvar i namn som Länsförsäkringar Skaraborg, Sparbanken Skaraborg, Skaraborgs tidningar och Radio Skaraborg.

Sjukvårdsnämnden i Västra Götalandsregionen som beställer sjukvård i Skaraborg heter visserligen Östra Sjukvårdsnämnden, men sjukhuset med verksamhet på flera platser i Skaraborg, heter Skaraborgs sjukhus.

Viktigast av allt är Skaraborgs kommunalförbund. Västra Götalandsregionen har klokt sagt att man vill göra Västra Götalandsregionen till kommunernas region. Detta gör att kommunalförbundet är en drivande kraft när det gäller Skaraborgs utveckling.

Sedan 2017 arrangeras också den årliga Skaraborgsdagen, i Vara. Den har kommit att bli en succé och tradition. Saker och ting som fungerar vill gärna fortsätta att fungera. Det finns ett uttryck som säger, "om det inte är sönder låt bli att laga det". Jag tror

inte att det var den bästa lösningen att skapa storlänet, Västra Götaland. Jag anser dock av erfarenhet att det fungerar.

Men var det tre län, som blev ett? Var det kanske inte i praktiken tre län som blev fyra? Från Göteborgs och Bohus län, Älvsborgs län samt Skaraborgs län, till Göteborgsregionen, Fyrbodals, Borås-Sjuhärad och Skaraborgs kommunalförbund.

Var det kanske denna indelning i fyra delar som gör att storlänet och den stora regionen fungerar så väl som den gör. Jag tror så.

Har vi kanske lyckats att inom Västra Götalands gränser vinna Skaraborg åter? Jag vill mena att vi lyckats rimligt väl. I Skaraborg tänker man globalt och handlar lokalt. Stort blir litet och litet blir stort.

En sak återstår dock. Valkretsen till riksdagen heter numera Västra Götaland Östra. Det finns motioner i riksdagen från Skaraborg att återta namnet Skaraborg för denna valkrets. Det vore klokt. Låt oss se till att vinna det stolta namnet Skaraborg åter, även i riksdagen.

CARL HENRIK OHLSSON

LILLA HUSET PÅ PRÄRIEN

Årets bok från Skaraborgs Akademi har temat "Litet blir stort", det lilla i det stora. För min del kom jag direkt att tänka på Göteborgshumorns sätt att beskriva Göteborgs Symfonikers filial Vara Konserthus som "Lilla huset på prärien". Som infödd "schlättabo" är jag sedan 2016 stolt extern styrelseledamot i det huset, därav rubriken. Få känner till historien bakom tillkomsten av denna kulturella pärla på Varaslätta, dess uppnådda framgångar och erkännande samt framtida visioner. Därför tänkte jag ta med dig som läsare till Vara Konserthus födelse och till dess

utveckling som präglats av starka individer som insett kulturens oerhörda vikt och kraft och hur den kan bo, verka och leva i Skaraborg! Häng med:

Bakgrund

I början av 1990-talet var Vara kommun bland de sämsta i klassen inom alla benchmark med övriga kommuner såväl i Skaraborg som i Sverige: Utbildningsnivån var låg. Medelinkomsten var även låg. Befolkningen var mycket homogen. Befolkningsutvecklingen var negativ och urbaniseringen stor till större städer i regionen och nationellt. Nyföretagandet var lågt och befintliga industrier nyanställde inte i så hög grad som var nödvändigt. Ekonomin var dålig i kommunen och krävde såväl effektiviseringar som skattehöjningar. Självbilden var heller inte bra, mentaliteten att borta bra men hemma bäst användes ofta till försvar. Ändå var varken innevånarna eller kommunens anställda stolta över sin kommun utåt. Kort sagt stod Vara Kommuns ledning inför strategivalet att vara eller inte vara - i Vara!

1991 anställde kommunen Gert Norell som kommundirektör vilket han var ända till 2015. Vid valet 1992 blev det maktskifte och moderaten Jan Erik

Wallin blev kommunstyrelsens ordförande och kommunalråd t. o. m. 2010 samt oppositionsråd ytterligare två år till 2012. De blev snabbt ett framgångsrikt radarpar i många år som fann varandra i ovanstående bakgrundsanalys och kompletterade varandra väl i sina rollspel. Gert var den store idégivaren och orädd innovatören med stark genomförandekraft. Jan Erik den kloke politiska ledaren som arbetade hårt strategiskt och visionärt utan att lägga sig i den operativa driften som Gert genomförde med högt tempo. Tillsammans med kommunledningen och kommunstyrelsen enades man om tre framgångsfaktorer som man satsade på samtidigt som rationaliseringar genomfördes:

Kultur, kompetensutveckling samt internationalisering.

Vara måste bli en egen prick på kartan som alla vill komma till. Inte konkurrera, utan komplettera det grannkommunerna satsar på, visionerade kommunalrådet Janne.

Målsättningen är att bli det goda exemplet i Sverige som konsekvent och uthålligt satsar på kulturen som framgångsfaktor, konstaterade kommundirektören Gert.

Resultaten och uppmärksamheten lät inte vänta på sig: 1993 fick Vara Kommun utmärkelsen Sticka ut

hakan-priset, för sin målmedvetna kompetensutveckling av alla ledare som sattes på skolbänken och läste in tio relevanta högskolepoäng vid Högskolan i Skövde. Detta ledde till att var och en fick resultatansvar delegerat ut i organisationen, en treårsbudget upprättades för långsiktig planering, vilket ledde till stora kostnadsbesparingar och effektiviseringar, så att skattehöjningarna kunde minimeras. Flera år senare blev man även årets superkommun som ett bevis för att nyckeltalen kraftigt förbättrats. När det gäller internationaliseringen startades flera strategiska vänorter. Kommunen öppnade som en av få kommuner tidigt eget kontor i Bryssel för att lära sig och skapa kontakter på EU-nivå efter inträdet. Dessutom fick all personal i omgångar åka utomlands för affärsplanering för att våga tänka stort och göra benchmark med det privata näringslivet som förebild.

När det gäller kulturen föddes embryot till detta på ett ledningsseminarium i Vara Kommun i mitten av 90-talet. Vara var uträknat visade SWOT-analysen. En studieresa gjordes till Holstebro i Danmark, som satsade strategiskt på kulturen som framgångsfaktor. Man blev imponerad och bestämde sig för att satsa på kultur som livskvalitet för individen och utvecklings- och etableringsfaktor för samhället.

Från idé till beslut

Vindarna vände och bland annat ökade gymnasieintaget i Vara. Lagmangymnasiet som då hade ca åttahundra elever plus personal behövde därför bygga ut aulan mm för att möta framtida behov. I utdrag från kommunfullmäktiges protokoll 96-03-25 beslutades att starta projektet FramtidsVara och reservera 30 Mkr för detta. 96-04-09 utvecklades beslutet med delprojektet Framtidshuset, vilket avsåg utbyggnaden av Lagmangymnasiet. Kommundirektören fick tillsammans med sin ledningsgrupp i uppdrag att komma med förslag. Han kopplade ihop utbyggnationen internt med tanken om att satsa på kulturen som framgångsfaktor. Internt handlade all argumentation om utbyggnad av gymnasieskolans aula, vilket även kommunfullmäktige så småningom fattade beslut om 99-03-01. Externt kommunicerades samtidigt att Vara ville bygga ett konserthus. 02-01-28 beslutade fullmäktige om Lagmangymnasiets om- och tillbyggnad. Den ursprungliga planen med en byggyta på 3 150 kvm utökades med en aula till totalt 4 700 kvm. Aulans användningsområde prioriterades enligt beslutet till skolans behov i första hand, musikframträdanden i andra hand och teaterföreställningar i tredje hand. Aulan dimensionerades för

500 sittande personer, med mindre mötesrum, foajé och caféutrymmen i nära anslutning därtill. 2002-03-01 beslutade fullmäktige om den totala byggnationen av Framtidsvara på Lagmansgymnasiet. 75 Mkr i investeringar och 5 Mkr därtill i inventarier reserverades och produktionstiden beräknades till arton månader. En totalsumma som 2003-01-08 anmäldes öka med ytterligare 5 Mkr. Vid detta fullmäktige togs även beslut om att driva Vara Konserthus i självförvaltningsform. Att driva Vara Konserthus i bolagsform var då ogynnsamt bland annat ur moms-perspektiv. Konserthuset blev därmed formellt en resultatenhet direkt underställt kommunstyrelsen.

Besluten om utbyggd aula och Framtidshuset var därmed fattade. Än i dag har mig veterligt inte Vara kommun fattat något beslut om att bygga det Konserthus som sedan snart tjugo år finns på plats och blivit så framgångsrikt, avslöjar Gert Norell.

För att nå våra mål ställde vi oss frågan: Vem blir imponerad av en kommun som skall bygga en aula? Alltså inte ett ord om någon aula vid kontakter utanför kommunen. Det var strategin för att skapa nyfikenhet och intresse för vårt projekt externt, minns dåvarande kommundirektören.

Som en viktig förutsättning och garant för den långsiktiga kultursatsningen var kommundirektören och

kommunalrådet övertygade om att Västra Götalandsregionen och dess kulturinstitutioner måste bli starka medspelare. De fick nys om att Göteborgs Symfoniker i Konserthuset förgäves letade efter bra konsertlokaler att gästspela i runt om i regionen. Sedan Symfonikerna fått Västra Götalandsregionen som ny huvudman var det viktigt att regelbundet kunna framträda även utanför Göteborg. Vid denna tidpunkt var Lars Nordström rektor på Handelshögskolan tillika ordförande i regionens kulturnämnd och blev kontaktad av kommunalrådet och kommundirektören i Vara för en uppvaktning. Han hade nyss backat upp en lyckad satsning på ett mindre konserthus i Mellerud så han var nyfiken på Varas idéer.

Kulturnämnden kan stötta Varas satsning under förutsättning att kommunens engagemang är det rätta och att det satsas på musik brett, inte bara konserter som blir för smalt. Göteborgsoperan hade vid denna tid öppnat en filial i Skövde som kunde agera förebild inom symfonikernas område. Gör en genomarbetad plan med dessa förutsättningar, kontakta Sture Carlsson som kan bedöma storleken och återkom önskade Lars.

Sagt och gjort. Kontakt togs med Sture Carlsson som vid denna tidpunkt var vd för Konserthuset i Göteborg och därmed även konstnärlig ledare för Göteborgssymfonikerna. Sedermera blev han förbundsdirektör för Svensk Scenkonst, och därefter chef i kortare eller längre perioder för ett antal kulturinstitutioner i Göteborg och Stockholm.

Han lyssnade till de högtflygande planerna i Vara som framfördes av kommundirektören Gert Norell och stadsarkitekten Rune Winsnes vid mötet med sin ledningsgrupp. De visade en skiss på en aula som konserthus med sjuhundra åskådare i lilla Vara. De lyssnade förstrött i maktens boningar i stora staden på vad lantisarna presenterade. För att testa om de menade allvar gav dock Sture dem en utmaning och råd samt bad dem återkomma med denna hemläxa:

Bygg inte för litet samt satsa på hög nationell kvalitet i kulturproduktionen. Scenen måste utökas, blev Stures råd och test på om de menade allvar. Se till att det blir fint, så att Varaborna blir stolta. Inte en utbyggd aula, det funkar inte kvalitetsmässigt menade Sture. Fixar ni detta, kan det bli en andra hemvist till Göteborgs Symfoniker, som för ett kring flackande liv med spelningar runt om i Västra Sverige i undermåliga lokaler.

Nu vidtog en febril planering av det som skulle bli Vara Konserthus. Byggnadens ritningar och konstruktion fick inspiration från Malmöhus residens och Cirkus i huvudstaden. Första budgeten skrevs på en servett på en krog i Gamla Stan i Stockholm. Teknische chefen Lars Henström fick hålla i hela projektet operativt medan Gert Norell fortsatte forma visionen "Vara Konserthus ska uppfattas som ett ledande konserthus i Norden". De skalade upp skissen till en större scen med biytor samt dryga femhundra publikplatser. Vid återkomsten till Sture Carlsson blev han häpen över att de lyssnat och över vad som proffsigt presenterades. Utan Stures kravställande hade inte Vara Konserthus fått sin status och utformning och Konserthusets ledning gav planerna därmed sin välsignelse. Via en utlyst namntävling döptes tillbyggnationen till skolan för Vara Konserthus. Förslagsställare var Marie Persson, som då arbetade på bygg- och miljöförvaltningen.

Vid återkopplingen till regionens kulturnämnd blev det inga stående ovationer, men nämnden lämnade ok till bidrag. Dock avslog man begäran om delägarskap från Vara kommun i syfte att bli så tydlig beställare som möjligt. Det fastslogs även att Vara Konserthus skulle bli Göteborgs Symfonikers andra scen, vilket blev en oerhört stor kvalitativ framgång

som visade att Vara menade allvar! På invigningen vändes skepsisen från symfonikerna till ett lysande brandtal av chefsdirigenten Neeme Järvi, som talade sig varm för lösningen med det lilla huset på prärien!

På barrikaden för regionens stöd och satsning stod ordföranden i kulturnämnden Lars Nordström, Göteborg. Hans starka vilja att stärka kultursatsningar på landsbygd blev helt avgörande för regionens stöd till Vara Konserthus, Detta fastslår Skaraborgs ledande kultur-regionpolitiker Conny Brännberg, som även han var med och drev processen till den lyckade lösning som ännu idag består och utvecklas.

När jag intervjuar Lars Nordström inför den här artikeln, är han vid 79 års ålder fortfarande aktiv och alert i bland annat Läcköstiftelsens, Skara Skolscens samt Nordiska Akvarellmuseet. Hans medskick för framtiden är väl värda att citera:

- *Det finns en stark oro för att kulturen oförskyllt kommer i kläm ekonomiskt, när pandemins effekter kommer att ge stora och långsiktiga förluster i näringsliv och samhälle. Pruta aldrig på kvaliteten för att lyckas och få stöd. Internationell klass på scenen är ledstjärnan! Kulturen står inför den stora utmaningen och möjligheten att skapa motsvarande kvalitet på allt som utvecklas och sänds digitalt. En hygienfaktor för framtiden!*

- *Mot denna bakgrund har Västra Götalandsregionen all anledning att vara stolta över sitt mångåriga stöd för Vara Konserthus positiva utveckling, summerar han nöjt.*

Vara Konserthus som kulturcentrum i Västsverige

Sture Carlsson tillsammans med konserthuschef Kerstin Fondberg arbetade för att knyta olika kulturella institutioner och discipliner i Västsverige till Vara, vilket verkligen placerade Vara Konserthus på den kulturella kartan. Kerstin Fondberg, första VD i aktiebolaget Vara Konserthus ska ha en stor eloge för genomförandet av en omstrukturering av musiklivet i Västra Götalandsregionen till förmån för Vara Konserthus under denna tid. I regionens enhet Musik i Väst fanns tre ensembler som skulle komma att sakna huvudman genom nedläggningen av Musik i Väst. Dessa tre var en barockensemble som hette Corona artis, sångkvartetten Vox och storbandet Bohuslän Big Band. Alla tre överfördes till Vara Konserthus tillsammans med det regionala bidrag som dessa tre haft inom Musik i Väst i samband med att regionen gav sitt långsiktiga stöd till Vara Konserthus. Ganska snart lades därefter Barockensemblen Corona artis ner eftersom den inte bedömdes ha en ljus framtid.

Namnet hade väl ej heller varit passande i nuvarande pandemitider ... Även sångkvartetten Vox fick svårt att hitta sin publik. Efter långdragna förhandlingar lades även denna verksamhet ner. Bohuslän Big Band har däremot verkligen blommat ut som en viktig avdelning och musikalisk spjutspets med internationellt högt renommé inom Vara Konserthus utbud.

De regionala stöd som fanns för de två nedlagda ensemblerna fick Vara Konserthus behålla. Detta blev grundplåten till Arts in Residenceverksamheten, som verkligen blivit framgångsrik. Denna form ger friare utrymme för kulturarbetare inom olika discipliner att långsiktigt utveckla sin konstform utan kortsiktiga krav på att sälja biljetter. Långsiktigt har detta lett till fantastiska föreställningar och turnéer i Västsverige och nationellt!

Konserthuset utlovade genom det regionala avtalet att Vara Konserthus skulle bli Göteborgs Symfonikers andra scen, vilket de sannerligen uppfyllt. Än idag görs minst fyra framföranden årligen på den uppskattade Varascenen, som blivit deras hemma-plan.

Regionen har även pekat ut Vara Konserthus som regionalt centrum för all dansverksamhet, vilket även detta kommit igång väl – och går som en dans!

Motsvarande väl fungerande centrum finns även genom BBB för storband samt för jazz.

Det är med stolthet jag kan konstatera att det lilla huset på prärien, som vi lite skämtsamt myntade som begrepp från början, blivit ett sådant musikaliskt centrum med så hög kvalitet, inte bara för Västsverige utan även nationellt, konstaterar Sture Carlsson nöjt, men inte belåtet. Det finns än mer att knyta till oss i framtiden. Inte minst genom de möjligheter som den nyligen uppförda Sparbanken Blackboxen ger oss, avslutar han.

Starten

Efter beslutet 2003-01-08 om utbyggd skolaula och organisation av Framtidshuset inrättades ett självförvaltningsorgan. Självförvaltningsorganet blev i princip ett advisory board med handplockade, för uppgiften kompetenta personer, hämtade ur närings- och kulturlivet. Inga politiska valda eller fackliga företrädare fanns i detta råd, som dock var underställt kommunstyrelsen.

Till detta organ behövdes en operativ kraft. Här anställde kommundirektören direkt under sig konserthusets första chef Anders Söderling. Han var en välkänd och aktad trummis i flera jazzband med

stort kontaktnät och bakgrund i kulturen i Västsverige, då som kultursekreterare i regionen för dans och musik.

Anders Söderling gjorde en pionjärinsats för att sätta Vara på kartan i kultursverige och knöt många värdefulla kontakter till konserthuset. Dessutom skapade han en folklig förankring av Vara Konserthus i KulturSverige och hembygden, minns Gert Norell.

Själv blev Anders mäktigt imponerad av kommunens öppna och tillåtande attityd, med stor frihet under ansvar, vilket gav den tillit som gjorde att personalen spände bågen lite extra.

Utan Gert Norells initiativ och orädda drivkraft hade det aldrig blivit något Konserthus, replikerar Anders.

Den folkliga förankringen för detta okända kulturfenomen organiserade Anders med allt från soppluncher, gratiskonserter, gatumusik, drive in teater till mängder av besök och föredrag hos alla ideella föreningar i Vara med omnejd. Allt för att få en folklig förankring och stolthet. Det var även så det speciella värdskapet för Vara Konserthus initierades, se vidare under rubriken ideella krafter nedan.

Invigningen av Vara Konserthus skedde i september 2003. Smygpremiär och öppet hus den tredje september. Vid den officiella invigningen den femte september utlöstes brandlarmen, vilket skapade stor dramatik under generalrepetitionen så lokalerna fick utrymmas. Göteborgs Symfoniker deltog med hela orkestern. Som kontrast fanns en stor lantbruksmaskinsutställning utanför och välkomnade gästerna. Ett digert program för hela året presenterades med hög kvalitet, vilket gav en lyckad rivstart med försäljning av biljetter.

Ett minne för livet som gav eko i såväl KulturSverige som till näringslivet, anställda och medborgarna om att Vara visar vägen, minns näringslivschefen Ann-Britt Martinsson. Allt var nytt, inte minst för de kommunala tjänstemän som omskolades till marknadsansvariga, kassatjänster med kontant-hantering och ny ekonomisk redovisning, vilket ruskade liv i oss alla.

Därefter med folklig förankring samt pompa och ståt nittonde september i närvaro av bl. a. Hertiginnan av Västergötland, kronprinsessan Victoria. Hon åkte häst och vagn från Lassagårdens stuteri i Vara och ett stort säkerhetspådراج skyddade henne.

Motsvarande stor och minnesrik jubileumsfest anordnades även vid tioårsjubileet 2013, samt vid invigningen av Sparbanken Blackbox en hel vecka i november 2019.

Vara Konserthus, mycket mer än skolaula

Bolagisering

2011-11-28 beslöt kommunfullmäktige i Vara att bolagisera verksamheten till Vara Konserthus AB. Bolaget blev ett dotterbolag till Vara Koncern AB som moderbolag. Ett aktiekapital på 2 Mkr tillsköts och bolaget fick fr. o. m. denna bolagisering ett årligt bidrag som i starten uppgick till 10,9 Mkr. Riktlinjer för val till styrelse togs fram och en ny bolagsordning

med följande debatterade ändamålsparagraf fastställdes:

Bolaget ska bedriva och utveckla scenkonsten i Vara Konserthus och eftersträva samarbete med lokala, nationella och internationella aktörer. Verksamheten ska ha stor bredd med särskilt fokus på barn och unga och vara öppen för produktion av experimentell art samt bedriva projekt i samspel med det fria kulturlivet. Bolaget ska driva och säkerställa storbandsutvecklingen. Bolaget ska även bedriva uthyrningsverksamhet samt därtill förenlig verksamhet.

Ledande befattningshavare

Under tiden som självförvaltningsorgan fanns ingen formell styrelse. Detta råd har haft tre ordförande. Spelmannen Gert Olsson blev dess första ordförande. Lars Lundgren, kultursekreterare i regionen, hade även en kort sejour, innan Sture Carlsson övertog ordförandeskapet fram till bolagiseringen av verksamheten på riktigt 2011.

Bolagets formella styrelse har verkat sedan bolagiseringen. Under hela denna tid har Sture Carlsson varit dess eminenta ordförande. Genom sitt ordförandeskap och sin kompetens, alla hans nätverk och kontakter, samt hans stora entusiasm och positiva engagemang för verksamheten, så är han den

främsta katalysatorn till Vara Konserthus framstående position i dagens KulturSverige!

För övrigt har Vara kommun haft modet att utse en bra blandning med kontinuitet och förnyelse av politiskt valda styrelseledamöter med kompetens utifrån kulturinstitutionerna, offentlig förvaltning och det lokala näringslivet, vilket givit en bra mix med beslutskraft och gott arbetsklimat. Sådant smittar av sig!

Mixen med tre politiskt och sex externt valda ledamöter är jag särskilt glad över. Det har verkligen berikat styrelsearbetet till stor nytta för Vara Konserthus positiva utveckling, konstaterar Sture Carlsson. Fler kulturinstitutioner borde våga gå över till denna modell, som är en viktig framgångsfaktor för att kulturen än mer ska kunna integreras i samhällsutvecklingen, menar han.

En annan viktig framgångsfaktor för Vara Konserthus har varit det starka operativa ledarskapet. Många goda och avgörande insatser har gjorts av bolagets vd och ledningsgrupp genom åren. Här följer en uppställning över bolagets samtliga operativt ansvariga, med olika titlar genom åren:

SÖDERLING ANDERS CHEF 2003 t. o. m. 2005-09-30

ALBINSSON STAFFAN CHEF 2005-10-01 t. o. m. 2006-03-31

HANSSON MARTIN CHEF 2006-04-01 t. o. m. 2008-09-30

HENNINGSSON INGEMAR CHEF 2008-09-01 t. o. m. 2009-03-31

FONDBERG KERSTIN CHEF 2009-03-01 t. o. m. 2011-10-31

FONDBERG KERSTIN VERKSAMHETSCHEF 2012-01-01 t. o. m. 2013-10-20

LILLSJÖ HENRIK VERKSAMHETSCHEF 2013-10-05 t. o. m. 2014-04-23

BECKER STAFFAN VERKST DIREKTÖR 2014-04-23 t. o. m. 2019-11-30

LILLSJÖ HENRIK VERKST DIREKTÖR TF 2019-11-13 t. o. m. 2020-05-31

KLOO PETRA VERKST DIREKTÖR fr. o. m. 2020-05-01

En reflektion om ledarskapet är att Vara Konserthus varit en utmärkt plantskola och språngbräda till än större nationella uppdrag, till exempel blev Kerstin Fondberg förbundsdirektör för Sveriges Körför-

bund, Martin Hansson chef för Stora teatern i Göteborg, Staffan Becker konserthuschef för Berwaldhallen som innehåller Sveriges Radios Symfoniorkester och Radiokören samt Henrik Lillsjö som nyss utnämnts till chef för Uppsala konsert och kongress.

Den senaste ledningsgruppen med vd Staffan Becker, marknadschefen Thomas Tegnér och programchefen Henrik Lillsjö blev en framgångsrik trio som ackompanjerade varandra till en fantastisk utveckling och breddning av verksamheten 2014–2019. Detta lyfte Vara Konserthus till elitserien avseende fulländande evenemang inom många olika genrer.

Dessa tre var också starkt bidragande till att den nu färdigställda black-boxen kunde förverkligas. Den nuvarande kommundirektören Anna Cederqvist och VD Staffan Becker lade ned ett stort arbete på att lösa finansieringen av denna med ett, i och med avtalet med Sparbanken Skaraborg, lyckat resultat.

Ideella krafter och samarbetspartners

Först av allt måste personalens passionerade arbetsinsatser och goda personliga bemötande till alla besökare framhållas. Till tolk för detta kan före detta

konferensansvariga Christina Larssons uttryck passa väl in:

- *Att arbeta på och för Vara Konserthus är ett sätt att leva. Möten med alla underbara gäster har givit mig så mycket glädje och energi varje dag under mina femton år här, menar hon!*

Ett signum för Vara Konserthus var att detta skapade en stolthet i bygden och för Konserthuset. Därför har det ända sedan starten funnits många ideella krafter och samarbeten som stöttat Vara Konserthus. Tidigt anmälde sig frivilliga, som blev konserthusvärdar för alla föreställningar. De arbetar ideellt som goda ambassadörer och värdar på plats, vilket skapar den intima familjekänsla som präglar Vara Konserthus evenemang.

- *Vi insåg snabbt att vi var underbemannade och skulle inte själva klara av att ge publiken ett gott bemötande och god service. Därför gjorde vi upp en lista över lämpliga arbetsuppgifter och annonserade efter volontärer, som blivit ett viktigt bidrag till Vara Konserthus varumärke, berättar initiativtagaren och första vd Anders Söderling.*

Vidare inleddes fruktbara samarbeten med Vara Teaterförening, Vara Folkhögskola, studieförbunden med flera som alla bidragit till den bredd och mångfald som verksamheten sjuder av.

Hösten 2019 har även Vara vänförening bildats med syfte att bibehålla och utveckla den folkliga förankringen och ambassadörskapet för Vara Konsert-
hus. Ordförande i denna nybildade vänförening är passande nog Jan Erik Wallin, Ann Britt Martinsson är kassör och före detta kommundirektören Bodil Warolin är sekreterare. Det borgar för fortsatta fina stödinsatser till nytta för Konserthusets utveckling!

En handfull samarbetspartners har varit med långsiktigt och stöttat verksamheten. Nya Lidköpings Tidningen och Alingsås Tidning har sett till att just deras spridningsområdets kunder hör till dem som kontinuerligt besöker konserthuset mest. Fagerbergs i Vara bidrar med rätt klädsel till medarbetarna och Länsförsäkringar Skaraborg har utvecklat familjelördagar tillsammans med Konserthuset, vilket särskilt ökat intresset från barn och ungdomar att besöka Konserthuset. Den största sponsorn på senare år har blivit Sparbanken Skaraborgs stiftelse genom sitt investeringsstöd för Sparbanken Blackbox, som uppfördes och invigdes senhösten 2019.

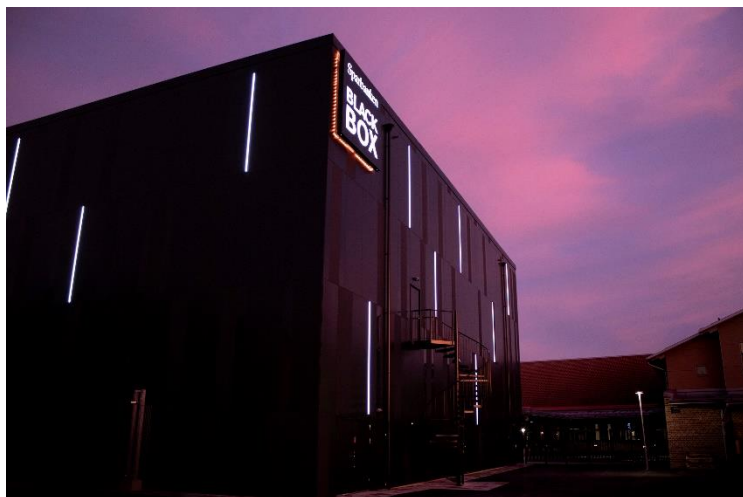
Nutid

Sedan bolagiseringen har flera positiva bidrag till den samlade utvecklingen genomförts:

- Bohuslän Big Band, BBB, är Vara Konserthus husband som utvecklar egna konserter och tillsammans med utvalda internationellt erkända artister gör turnéer över hela världen.
- Sprunget ur BBB har även ett motsvarande ungdomsband bildats. Det heter Next Generation Big Band och har på kort tid fått högt erkännande, vilket borgar för fortsatt storhetstid för storband i Vara Konserthus regi.
- Artist in Residence har inrättats. Detta innebär att en drygt handfull mycket begåvade artister inom olika discipliner knutits till Vara Konserthus verksamhet via långsiktiga kontrakt, där de kunnat utveckla sitt artisteri till färdiga föreställningar, som blivit tillgängliga för hela regionen och specifikt för Skaraborgs kommuner.
- Vara Konserthus har av Västra Götalandsregionen utsetts till regionens danscentrum, vilket givit ett rejält uppsving för denna konststart.
- Konferensavdelningen har utökats kraftigt under mångårig utmärkt ledning av Christina Larsson och går tillsammans med den utökade restaurangen i egen regi runt ekono-

miskt. Flera större nationella och regionala arrangemang har genomförts med det strategiska läget mitt i Västra Sverige. Arrangemangen har genomgående fått mycket gott betyg, inte minst för det personliga bemötandet. Skaraborgsdagen har startats här och är numera en tradition torsdagen i vecka fem årligen, där Skaraborgs ledande befattningshavare inom triple Helix, offentligheten, akademien och näringslivet, träffas med agenda likt det internationella Davosmötet för Skaraborgs utveckling!

- VIP-aftnar inför starten av varje termin blev en kulturell apéritif för trogna kunder, nätverk och samarbetspartners inför terminens utbud av kulturupplevelser. Samtidigt skedde biljettsläpp, som skapade ett enormt biljettryck. Inom en vecka var ca två tredjedelar av biljetterna slutsålda!
- En ny grafisk profil har genomarbetats och beslutats om av styrelsen 2019, för att på ett modernt sätt möta och appellera till framtidens besökare.

Sparbanken Black Box redo för kvällsföreställning

Kvarteret Sprinten utvecklas

I kvarteret Sprinten där Vara Konserthus samsas med Lagmansgymnasiet pågår ständig utveckling. Academy of Music and Business School, startat av Andreas Carlsson i Tingsryd, har etablerat sin andra gymnasieskola med musikaliska program på gymnasienivå 2018 här. Detta ledde även till Framtidshusets utveckling steg 2, dvs ny-, om- och tillbyggnad av kvarteret Sprinten. I denna satsning ingår Vara Konserthus beslut om att bygga till en ny multifunktionell scen, så kallad Black Box, som kan byta skenad utifrån ett svart inre skal till ca tusen personer

stående, femhundra sittande eller trehundra ätande på bankett!

Dåvarande vd Staffan Becker minns att det var många diskussioner och förhandlingar såväl med ägaren Vara Kommun som den stora uppdragsgivaren Västra Götalandsregionen, där Varas geografiska läge och allt större kulturella ansvar och framgångar låg till grund för förslaget för om- och tillbyggnad av en blackbox med nationella dimensioner.

- *Vi hade arbetat upp ett stort förtroendekapital med trygghet i vår ekonomi och resultat, som gjorde att vi vågade satsa, berättar han.*

Vårvintern 2018 blev avgörande, slutnotan som budgeterats till 63 Mkr visade på en avvikelse med 22 Mkr ytterligare. Kommundirektören och Staffan fick i uppdrag att låna pengar, alternativt fixa sponsring. Styrelsen godkände lånet men förhandlingarna med den blivande donatorn och sponsorn Sparbankstiftelsen Skaraborg föll väl ut innan dess. 20 Mkr i gåva och 2 Mkr i sponsringsbidrag blev deras största beslut och projektering samt byggnation kunde slutföras och tidsplan hållas.

Invigningen av Sparbanken Blackbox en hel vecka i november 2019 blev en fantastisk manifestation som verkligen satte Vara mitt i prick för kultursatsning på landsbygd.

Hela kultureliten var på plats vilket gav eko och manifesterade vår vision att Vara Konserthus är en unik scenkonstarena och mötesplats för kulturella upplevelser i landsbygd, summerar Staffan.

Affärsplan

Som första kulturella institution har styrelsen för Vara Konserthus arbetat fram en treårig rullande affärsplan strategiskt, som kompletteras med en årlig verksamhetsplan operativt av vd. För att förstå våra ambitioner redovisas här mission, vision och affärsidé samt inriktningsmål som nu råder:

Mission: Vara Konserthus ska med kultur och scenkonst bidra till att Västsverige och Vara är en attraktiv plats att besöka, verka och leva i.

Vision: Vara Konserthus är en unik scenkonstarena och mötesplats för kulturella upplevelser i landsbygd.

Affärsidé: Vara Konserthus ska affärsmässigt och hållbart driva och utveckla högkvalitativ och originell scenkonst.

Inriktningsmål:

- Vara Konserthus ska stärka sitt varumärke genom personligt bemötande till publik, artister och samarbetspartners
- Vara Konserthus ska öka sin egenfinansiering
- Vara Konserthus ska öka sin beläggningsgrad
- Vara Konserthus ska utmärka sig som en attraktiv arbetsgivare inom svenskt kulturliv

Ekonomisk utveckling

Under 2019 krävdes stor kraft och tid för ombyggnation och nybyggnation av Blackbox. Detta gjorde att verksamhetens omfattning fick minskas med 10–20 procent. Trots detta genomförde Vara Konserthus totalt trehundra-trettio konserter inklusive Bohuslän Big band samt Arts of Residence uppsökande verksamhet samt etthundra-fyrtiosju möten och konferenser och nådde ut till 119 533 personer enligt årsredovisningen 2019. I konserthuset har 64 129 personer besökt etthundra-tionio evenemang, skolföreläsningar samt möten och konferenser. Imponerande!

Nedan visas fyraårsöversikten ur årsredovisningen, som har en fin utveckling, trots verksamhetsminskning under ombyggnadsåret 2019. Vara Kon-

serthus uppvisar landets högsta självförsörjningsgrad bland kulturella institutioner, vilket bådar gott för framtiden.

Fyraårsöversikt (Tkr)	2019	2018	2017	2016
Nettoomsättning	19 578	22 299	18 021	18 710
Resultat efter finansiella poster	554	1 076	840	554
Antal anställda	43	40	35	32
Balansomslutning	25 138	23 398	18 354	19 769
Avkastning på eget kap. (%)	10,8	22,7	21,3	16,7
Avkastning på totalt kap. (%)	2,2	4,6	4,7	3,0
Soliditet (%)	20,5	20,2	21,5	16,8

Oförglömlig invigningsvecka av lokalerna 2019

Framtidsutsikter

Som ny vd har styrelsen rekryterat Petra Kloo, som suttit i Vara Konserthus styrelse de senaste åren. Hon kommer närmast från Göteborgs Konserthus, där hon varit ansvarig för dess barn- och ungdomsverksamhets utveckling. Hon tillträdde samtidigt som Coronapandemin lamslog världen. Detta har även drabbat Kultur-Sverige hårt. Så även Vara Konserthus, samtidigt som kris betyder möjlighet på kinesiska. I skrivande stund aviserar regeringen att Folkhälsomyndigheten givits i uppdrag att komma med undantagsförslag på gällande restriktioner för idrott och kulturevenemang över femtio personer. Med utgångspunkt från ägardirektivet och regionens långsiktiga uppdrag som grund tillsammans med gällande affärsplan, har hon tillsammans med sin ledningsgrupp startat ett framtidsarbete. Inte minst inom det digitala området finns stora utmaningar att tillgodose det nya beteendemönster som nu framträder i spåren av pandemin.

Här måste Vara Konserthus hänga på, driva och leda den digitala utvecklingen brett i flera kanaler, samtidigt som det personliga bemötandet och live-föreställningar av yppersta kvalitet på plats även

fortsättningsvis är Vara Konserthus stora styrka och signum, slår Petra fast.

- *Med min bakgrund ligger ambitionen om att nå ut brett i samhället mig extra varmt om hjärtat. Till barn och unga, människor med olika åsikter, bakgrund, funktion och representation. Det här viktiga samhällsengagemanget finns på Vara Konserthus men kan växlas upp ytterligare. Den etablerade residensverksamheten Artist in Residence inspirerar också mycket, ett konstnärligt utforskade som kan ta oss till oväntade platser och höjder!*

Avslutningsvis konstaterar hon att tillkomsten av den nya "svarta lådan" innebär oanade möjligheter såväl för föreställningar på kvällar och helger som på dagtid. Blackboxen är egentligen en jättestor fullt utrustad studio som ger spännande möjligheter till inspelningar av olika slag. Dess stora flexibilitet i teknisk utrustning och möblering skapar möjligheter att bjuda in utövare inom alla scenkonstområden och torde kunna locka många artister för hela produktionsperioder innan man ger sig ut på turné. På så sätt kan Vara Konserthus ytterligare stärkas som scenkonstproducerande nod i ett både nationellt och internationellt perspektiv. Därmed får vi ytterligare ett

underlag för det hotell som vi så väl behöver och planerar mellan Konserthuset och badhuset till nytta även för alla artister och besökare! Då skulle kvartret Sprinten och Vara bli ett komplett kulturcentrum mitt i Västra Götalandsregionen.

Slutord

På Skaraborgsdagen 2018 välkomnade Jan Erik Wallin ett fullsatt auditorium och konstaterade att Varaborna i snitt växt två cm de senaste två decennierna medan övrig befolkning stått still. Det är inget hokus pokus, utan resultat av att innevånarna rest och sträckt på sig av stolthet för Varas utveckling i allmänhet och Konserthuset som framgångsfaktor i synnerhet.

Resultat för kommunen kan sammanfattas med följande utveckling i stort:

- Befolkningsutvecklingen ökar
- Huspriserna stiger i rasande fart
- "Kön" till lägenheter har aldrig varit i närheten av vad den är nu
- Det byggs bostäder som aldrig förr
- Söktrycket till gymnasiet når nivåer som vi inte sett på länge.

- Fler i jobb, fler kommuninvånare – skatteintäkterna ökar... ☺

Denna utveckling gläds dagens kommunledning åt, vilket ofta framkommer i stolta uttalanden om Vara Konserthus och kulturens betydelse för medborgarna och bygden, från både kommunstyrelsens nuvarande ordförande, vice ordförande och kommundirektören. Detta borgar för fortsatt uthållig positiv utveckling för Vara Konserthus, till nytta för oss alla på den Skaraborgska prärien!

Källor:

Protokoll från kommunfullmäktigemöten i Vara kommun

Presentationsbilder från kommundirektören och kommunfullmäktiges ordförande

Årsredovisningar för Vara Konserthus AB

Bolagsordning för Vara Konserthus AB

Affärsplan Vara Konserthus AB

Intervjuer med citerade personer i texten med flera

SÖREN HÄGGROTH

**SKARABORGARNA SOM STRED
PÅ EUROPAS SLAGFÄLT**

Från framgång till undergång

Redan under tidig medeltid fick skaraborgarna känna av krigets konsekvenser. Västergötland var gränsland med dess förbannelser av väpnade skaror, bränder och härjningar samt rena fältslag. Danska och norska kungar föll regelbundet in över gränsen till Västergötland från väst och sydväst, med eller utan krigsförklaringar. Älgarås 1205, Lena 1208, Gestilren 1210, Hova 1275, Åsle 1289 och Åsunden 1520 minner om segrar och nederlag för att värna rikets självständighet. Intränglingarna bet sig ibland fast i

landskapet, men befolkningens frihetslängtan bestod. Engelbrekts uppror mot Kristian I:s hatade fogdar år 1434 spred sig också till Västergötland och ledde till att de uppretade bönderna under Engelbrekts ledning stormade Axevalla hus; stormningen misslyckades dock.

Med Gustav Wasa började rikets försvar att organiseras mer systematiskt. Krig till lands och sjöss blev något så specialiserat att det krävdes särskilt beväpnat och utbildat folk att användas mot rikets fiender, både yttre och inre. År 1544 lyckades Gustav Wasa övertyga ständerna om att det i varje landskap skulle finnas ett register över de män som allmogen skulle ställa till kungens förfogande som knektar. För detta indelades socknar och köpstäder i rotar om ett visst antal hushåll. De karlar som skrevs ut skulle er hålla vapen och en viss lön i fredstid samt tillhöra så kallade fänikor allt efter landskapet eller ett visst antal härader inom detta. Valet av knekt skulle rote-medlemmarna själva göra. Västergötlands fänika bestod till en början av cirka 550 man, men minskade under årens lopp till 200–300.

I det nordiska sjuårskriget 1563–1570 deltog västgötafänikorna med varierande framgång. I det därpå följande kriget mot Ryssland gjorde de emellertid en

stor insats genom att erövra Narva, vilket gav Skaraborgs regemente rätten att bära segernamnet "NARVA 1581".

I den inbördes konflikt som 1596–1599 rådde mellan hertig Karl (senare Karl IX) och tronpretendenten Sigismund från Polen var västgötarnas lojalitet starkt splittrad. I det avgörande slaget vid Stångebro kämpade västgötar mot västgötar.

Sommaren 1612 invaderade den danske kungen Kristian IV Västergötland med cirka 10 000 man, 8 000 infanterister och 2 250 ryttare. Västgötarna kunde bara mönstra cirka 2 500 knektar och ryttare. Den blott sjuttonårige kung Gustav II Adolf skyndade till västgötarnas försvar. Mariestad och allmogen i Vadsbo får befallning att samlas till Istrum för mönstring den 9 juni. Den 10 juni var kungen i Lidköping. Danskarna hade brist på mat och avbröt sitt anfall på Skaraborg. Svenskarna jagade danskarna ut ur Västergötland.

Gustav II Adolf fortsatte att bygga upp Sverige som en krigarnation. Det krig med Danmark som hade slutat genom freden i Knäred 1612 hade visat att det fanns stora brister i den svenska krigsorganisationen. Krigsmaktens behov gjorde att Sverige omvandlades till en av världens mest militaristiska stater. På 1620-talet omorganiserades den svenska

krigsmakten genom tillkomsten av regementen som var knutna till specifika län eller landskap. Flottan rustades upp och många örlogsfartyg byggdes. Skaraborgs regemente bildades sannolikt 1624.

Dessa åtgärder gjorde att Sverige i allt väsentligt förvandlades från ett rike som hade en armé till en armé som hade ett rike. Prästernas kyrkobokföring användes för att myndigheterna skulle få översikt över antalet disponibla soldater, det vill säga bond-söner som kunde skrivas ut till knekttjänst. Det civila samhället skulle backa upp och stödja det militära.

Under 1600-talets första hälft var Sverige ständigt i krig. Sedan det danska hotet hade avvärjts prioriterade Gustav II Adolf ett krig mot Ryssland, vilket avslutades med freden i Stolbova år 1617. Sverige stod som segrare och erhöll stora landområden i västra Ryssland vid gränsen till Finland. Svenska trupper kontrollerade härefter allt land vid Finska viken.

Efter freden i Stolbova satsade Gustav II Adolf på att expandera söderut i Baltikum och att en gång för alla göra upp med Polen, vars kung Sigismund fortfarande gjorde anspråk på den svenska kungakronan. Kulmen på den svenska offensiven var slaget i Wallhof den sjuttonde januari 1626, som blev en stor svensk seger. Här prövades för första gången Gustav

Adolfs nya taktik med samordnade aktioner från kavalleri och muskötskyttar. Ett fåtal svenskar sårades i striden, bland dem ryttaren Sven Jonsson från Rangelgården i Västra Gerums socken. Han blev illa trampad och miste harnesk, sadel, pistoler samt häst. Den senare köpte han emellertid igen. Skadorna var inte värre än att Jonsson kunde återhämta sig och rida ut igen. Han var med både i de preussiska fälttågen och i Tyskland, åtminstone fram till 1634.

Efter fransk, engelsk och brandenburgsk medling slöts ett stilleståndsavtal mellan Sverige och Polen i september 1629. Svenskarna erhöll stora landområden och viktiga städer i Baltikum, vilket gjorde det möjligt att ta upp rikligt med tull och därmed stärka statsfinanserna.

Det polska kriget hade åderlåtut den svenska befolkningen, och det var inte svårt att argumentera för att landet behövde fred. Mellan 1625 och 1629 hade omkring 50 000 svenska och finska soldater transporterats från sina hembygder till krigsskådeplatserna i Livland och Preussen. De flesta - minst 30 000 - kom aldrig tillbaka utan dog i fältsjukdomar eller i strid.

Men detta kunde det svenska kungariket acceptera och risken för folkliga resningar var liten. En orsak till att folket inte gjorde uppror mot de ständiga utskrivningarna av knektar torde kunna sökas i det

faktum att bönderna i Sverige hade ett, med europeiska mått, stort inflytande över politiken. Böndernas inflytande över de storpolitiska besluten i Stockholm var visserligen begränsat, men deras maktställning i de egna socknarna var stor.

Stabiliteten i nationen, och den rutin som utvecklades i utskrivning och beskattning, gjorde Gustav II Adolfs militärmaskin allt starkare. Och nu var turen kommen till nästa krig, det trettioåriga kriget.

Religionskriget på kontinenten hade pågått sedan 1618 och hade varit en stor framgång för den katolske kejsaren Ferdinand II i Wien. Varför valde då Gustav II Adolf att träda in i kriget? Detta är en fråga som har sysselsatt historikerna mycket länge. Klart är att religionen inte är den enda förklaringen. En annan förklaring torde vara att Gustav II Adolf ville säkra sina territoriella vinster och undvika att återupptagna krig med Polen och Ryssland skulle komma att föras på svensk mark. Om svenskarna var tvungna att föra krig var det bättre att göra det i fiendens land än i det egna, något som berättigade truppförflyttningar till Tyskland. Dessutom blev politik och religion det samma om man tog i beaktande vad som skulle ske med den svenska kyrkan om de

katolska Sigismund och Ferdinand besegrade Sverige och den förstnämnde fick omforma landet efter eget sinne.

Professor Dick Harrison har pekat på att Sverige gav sig in i religionskriget eftersom Sverige *kunde* göra det och eftersom det fanns realistiska utsikter till framgång. Under striderna mot Ryssland och Polen hade Sverige på kort tid blivit ett mycket större land än någonsin förut. Gustav II Adolf hade visat att det som tidigare varit omöjligt att överväga annat än i fantasin bevisligen gick att genomföra. Tyskland var splittrat i mängder av små stater som var och en borde vara möjliga att besegra. Möjligheten till segrar och landvinster vägde mycket tyngre än riskerna för nederlag. År 1630 ställde sig riksdagen bakom krigsplanerna. Vid sidan av Gustav II Adolf fanns kanslern Axel Oxenstierna, en första rangens politiker, som ägnade sina dagar åt allt mellan himmel och jord som hade med staten att göra, från specifika detaljärenden i Stockholm till internationell storpolitik.

De svenska trupperna skeppades över till Tyskland under sommaren 1630. Men varken Gustav II Adolf eller ledningen för de katolska trupperna var beredda att mötas i en avgörande drabbning. Gustav II Adolf fick emellertid efter en tid ett betydande finansiellt stöd av Frankrike, vilket gjorde det möjligt

att värva nya trupper och att tåga söderut. Fler protestantiska furstar anslöt sig till den svenska armén, däribland Johan Georg av Sachsen, vilket hade en avgörande betydelse för den fortsatta krigsföringen. Enligt Gustav II Adolf var den samlade armén nu tillräckligt stark för att möta den katolska armén i ett första större fältslag. Detta kom att äga rum vid Breitenfeld år 1631.

De förbundna protestantiska arméerna var något större än de katolska trupperna med sina 13 000 ryttare och 26 000 fotsoldater. Dessutom hade den protestantiska sidan tillgång till ett betydligt mer imponerande artilleri. Merparten av soldaterna kom från Sachsen. Slaget vid Breitenfeld blev en klar seger för Gustav II Adolf och den protestantiska sidan. Åtskilliga ryttare och fotsoldater från Skaraborgs regemente deltog i striderna. Västgöta ryttare gjorde en avgörande insats genom att i slagets slutskede förstärka arméns vänstra flygel. Slaget blev blodigt. De svenska förlusterna uppgick till 2 000 man stupade och sårade, merparten cirka 1 400 ryttare.

Den svenska segern vid Breitenfeld betydde att den katolska sidans övertag i det Trettioåriga kriget bröts. Gustav II Adolf blev "Guldkungen" som räddade den protestantiska saken. Sverige räknades nu som en stormakt.

Månaderna efter slaget vid Breitenfeld artade sig till ett stort svenskt segertåg. Det område som den svenska armén kontrollerade växte hastigt, vilket i sin tur ställde besvärliga krav på garnisoner och upprättande av förbindelseleder. Till slut ledde Gustav II Adolf sin armé mot München, vars borgare öppnade portarna för den svenske kungen den sjuttonde maj 1632. Münchenborna undslapp plundring mot att de överlämnade en stor penningssumma i brandskatt.

Efter Münchens fall stod Gustav II Adolf på höjden av sin framgångssaga. Inom loppet av ett år hade han flyttat kriget från Pommern i norr till Bayern i söder. Men krigslyckan skulle vända. Den katolska sidan hade samlat ny kraft under ledning av Wallenstein. Ett ställningskrig bröt ut, medan hunger och sjukdomar reducerade antalet knektar. Till sist möttes de båda arméerna i slaget vid Lützen den sjätte november 1632. Slaget blev till stora delar en framgång för den svenska armén, men kungen stupade. De svenska förlusterna uppgick till mellan 4 600 och 5 100 stupade och sårade. På längre sikt vägrade förlusten av Gustav II Adolf mycket tyngre än glädjen över att ha betvingat den katolska armén. Nu var kungen död och det ledarskap som var så viktigt

för sammanhållningen på den protestantiska sidan fanns inte mer.

Efter kungens död togs den svenska krigsledningen över av Axel Oxenstierna. Han lyckades skapa enighet på den protestantiska sidan och fick nya resurser för att fortsätta kriget. Tillsammans förfogade de protestantiska staterna över omkring 100 000 man. Trots detta kom åren fram till den westfaliska freden år 1648 att präglas både av motgångar och triumfer.

Finansieringen av den stora armén var ett ständigt problem. Det hände också att knektarna gick ut i strejk när löneutbetalningarna uteblivit. Bönderna och borgarna i Tyskland fick ofta lida svårt av plundringar och extraskatter där arméerna drog fram genom bygderna. Svenskarna var inte några föredömen när det gällde att uppföra sig anständigt i förhållande till lokalbefolkningen. Fältherren Lennart Torstensson var ett undantag, och inskred kraftfullt mot knektar som ägnade sig åt otillåten plundring.

En av de allra blodigaste svenska förlusterna efter Lützen var slaget vid Nördlingen år 1634. Den svenska delen av armén förlorade på en dag mellan 10 000 och 16 000 soldater. Efter nederlaget vid Nördlingen bröt det svenska väldet i södra och mel-

lersta Tyskland samman och svenskarna drog sig tillbaka till säkrare baser i norra Tyskland. De närmaste åren blev svåra.

Efter Nördlingen hördes röster för att Sverige borde dra sig ur det trettioåriga kriget. Kriget var, menade vissa, en intern europeisk angelägenhet som i onödan kostade tiotusentals svenska soldaters liv och ledde till dryga, obegripliga skatter för allmogen.

Men kriget fortsatte trots att de svenska motgångarna fortsatte. En framgång på slagfältet kom emellertid 1636 genom slaget vid Wittstock under ledning av den skicklige Johan Banér tillsammans med Lennart Torstensson.

Den svenska armén pressades hårt i norra Tyskland, men 1638 fick den svenske befälhavaren Johan Banér en förstärkning av omkring 30 000 svenska och finska soldater. Härigenom blev det möjligt att återta kontrollen av Pommern och Mecklenburg. Stärkta av sina framgångar i norra Tyskland fortsatte svenskarna söderut och kom ända till Prag. Svenskarna lyckades inta ungefär halva Prag. Om man hade intagit hela Prag hade förmodligen nästa krigsmål blivit Wien. Under belägringen av Prag var förhållandena fruktansvärda för befolkningen i den böhmiska huvudstadens omnejd, vilken utsattes för svenskarernas skoningslösa plundring.

Striderna i Böhmen och Bayern blev de sista som svenskarna utkämpade i det trettioåriga kriget. I flera år hade Europas diplomater bedrivit utdragna förhandlingar om konfliktens olika aspekter i de tyska städerna Osnabrück och Munster. År 1648 fanns ett fredsavtal. Sverige erhöll Vorpommern och en del av Hinterpommern samt ett flertal andra nordtyska territorier. Däremot lyckades Sverige inte skapa ett omfattande inflytande i Tyskland och därigenom garantera den nationella säkerheten från hot i söder. Sverige erhöll även ett krigsskadestånd på fem miljoner riksdaler att betalas inom loppet av två år.

Den westfaliska freden innebar att Sverige hade blivit en europeisk stormakt att räkna med. Men det utdragna kriget (cirka arton år) hade också medfört stora mänskliga lidanden, både i Sverige och i de delar av Europa som berördes av krigshandlingarna.

Trettioåriga krigets stora förlorare var det tyska folket, som under tre decennier drabbades av återkommande härjningar. Tyskland miste en fjärdedel av sin befolkning och utsattes för en omfattande ekonomisk tillbakagång. Den svenska befolkningen utsattes inte för något liknande, om man undantar en del plundringar i Västergötland under Sveriges krig

mor Danmark under 1640-talet (den så kallade Hännibalsfejden).

De allra flesta soldater som stred för Sverige i trettioåriga kriget var tyska legoknektar, men utskrivningen av nya knektar i hemlandet förblev betydande ända till krigets slut. År 1648 hade Sverige 37 000 soldater i den stående fältarmén i Tyskland, varav 9 000 från det egna kungariket. Därtill kom ytterligare 9 000 svenskar och 17 000 legosoldater i tyska garnisoner.

Sett till hela hundraårsperioden 1621–1721 gav var tredje svensk och finsk man sitt liv år krigsmakten. Det var inte många som dog i strid. Mellan åttio och nittio procent av alla soldater avled av sjukdom, svält eller kyla.

Många utskrivna bönder försökte komma undan utskrivningen till knektjänst. I östra Finland var det vanligt att ynglingar rymde till skogs och fortsatte till Ryssland hellre än att skickas till en säker död på Europas slagfält.

Källorna gör det möjligt att granska krigets påverkan på det svenska lokalsamhället i detalj. Ett känt exempel är norrländska Bygdeå. Från en socken med 1 900 invånare och cirka 250 gårdar hämtades under perioden 1620–1640 totalt 255 män till de svenska arméer som kämpade på kontinenten. Av dessa avled

nästan alla - 215 personer - och fem återvände hem som invalider. Åderlåtningen av Bygdeå blir ännu mer uppenbar om man tar i beaktande att orten bara hade 468 män före utskrivningarna till krigsmakten. Demografiskt sett var det trettioåriga kriget en digerdöd regisserad av människor.

Eftersom de svenska förlusterna utgjordes av män i fertil ålder var de i längden kostsammare än de dyra legoknektarna, eftersom befolkningens storlek hölls nere, och därmed också produktion, skatter och framtida utskrivningar av soldater.

Byns hemmavarande bönder (roten) skulle hjälpa till med torpet när soldaten var ute och exercerade eller deltog i krigsoperationer. Om soldaten dog fick änkan rätt att bruka torpet livet ut, förutsatt att de varit gifta när mannen tillträdde tjänsten.

De svenska krigsoperationerna upphörde inte med avslutningen av det trettioåriga kriget. Karl X Gustav hade deltagit i det trettioåriga kriget, bland annat i det andra slaget vid Breitenfeld och i de avslutande operationerna i Prag och han drömde om nya krigiska segrar.

År 1655 började ett nytt krig med Polen. Nästan hela Polen erövrades på mycket kort tid. Sedan vände den svenska krigslyckan och flera av Sveriges

gamla fiender, däribland Danmark, förklarade Sverige krig. Karl X Gustav bestämde sig då för att ta itu med Danmark och inledde därför ett av de mest mytomspunna och framgångsrika fälttågen i svensk historia. Genom att gå över isen till Stora och Lilla bält överraskade den svenska armén de danska försvararna och Köpenhamn hotades. Det fredsavtal som slöts i Roskilde 1658 gav Sverige Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Bohus och Trondheims län. Efter fortsatta strider med danskarna slöts ett nytt fredsavtal 1660; genom detta återfick Danmark Bornholm och Trondheims län.

Polen och Sverige avslutade sina fientligheter år 1660, där man drog ett streck över alla tvister som fördystrat relationerna mellan länderna ända sedan slutet av 1500-talet.

År 1660 omfattade Sverige hela nuvarande Sverige, Finland, Estland, halva Lettland och hela den ryska östersjökusten. En stor del av nuvarande Tysklands nordkust och en liten del av Polens nordkust lydde under den svenska kronan. Därmed var den mest expansiva fasen i Sveriges historia över.

Alla nordeuropéer var trötta på krig och under det decennium som följde skulle den svenska befolkningen äntligen få vila från utskrivningar.

Under Karl XI:s tid fick den svenska stormakten försvaras, militärt och ekonomiskt. Danska angrepp slogs tillbaka med en blodig höjdpunkt i slaget vid Lund 1676, i vilket Skaraborgs regemente hade en central roll.

Efter expansion och försvar följde stormaktens sista skede. Karl XII angrep Danmark, Polen och Ryssland samtidigt. Under stora umbäranden lyckades Sverige med erfarna soldater och skickliga härförare att slå tillbaka fiendens attacker. Den mest hylade svenska segern var den vid estniska Narva 1700, där svenska trupper besegrade en flerdubbelt större rysk här. Det ryska nederlaget ledde emellertid till att Ryssland under Peter den store började bygga upp en helt ny krigsmakt, modern, välutrustad och vältränad. Sommaren 1709 besegrade den ryska hären den svenska armén vid Poltava, djupt inne i Ukraina. Därmed var i praktiken Sveriges stormaktstid över.

För Skaraborgs regemente var nederlagen vid Poltava en total katastrof. Överste Karl Gustaf Ulfsparre föll i spetsen för sitt Skaraborgs regemente. Med honom stupade överstelöjtnanten Sven Kavle, sju kaptener, nio löjtnanter samt över fyrahundra meniga knektar och underofficerare. Allt var över på mindre än en halvtimme. I stort sett hela regementet

utplånades och de som överlevde sattes i rysk fångenskap. Förlusten vid Poltava torde vara regementets största stridsförlust genom tiderna.

Källor:

Peter Olausson, *Sveriges historia från forntid till nutid* (2018).

Dick Harrison, *Ett stort lidande har kommit över oss. Historien om trettioåriga kriget* (2014).

Dick Harrison, *Stormakten växer fram* (2019).

Skaraborgs regemente: Minnesskrift (1981)

Bengt P. Gustafsson, *Skaraborgs knektar och Västgöta ryttare* (2006).

MARIANNE AHRNE

ADOLF I BRISMENE
och hans fyra fruar

Min farmor gasades till döds i Auschwitz. Min morfar hette Adolf. Han var född på 1880-talet och hade ingen skuld i vad DEN ANDRE Adolf tog sig till. Men hans namn har varit tabu i generationer. Jag växte upp hos honom och min mormor i Falköping. Mormor kallade jag mormor. Men min morfar kallade jag alltid för Adolf. Det fanns tillit och tillgivenhet i det namnet. Den andre hette Hitler. En gång medan kriget fortfarande rasade och min mamma var på besök frågade jag henne: "om du kunde döda en människa bara genom att trycka på

en knapp; skulle du göra det då? ”Mamma svarade tveklöst: ”JA! Hitler!” Bland allting från barndomen som sjunkit ner i glömskans stora hav finns de orden kvar, etsade i eld. Min fråga hade varit dum och barnslig. Jag var ännu inte fem år fyllda. Jag vet inte varifrån jag fått det där med att trycka på en knapp. Min mammas svar var ett spjut som genomborrade mitt hjärta. Hon svarade på ett helt annat plan. Hon svarade som till en vuxen. Hon skulle kunna, ja, VILJA döda.

Jag kan inte påstå att jag haft en lycklig barndom. Men en källa till skapande blev den och som sådan trots allt en gåva. Den var inte tråkig, inte händselös. Både min morfar Adolf och den andre har en del i att mitt liv blev som det blev – och i att jag alls finns till. Om inte han med mustaschen hade marscherat in i Tjeckoslovakien och försökt utrota alla judar hade min far inte behövt fly. Då skulle han aldrig träffat min mamma, och jag hade inte blivit född. Jag kände skuld för det när jag var liten: att jag hade DEN Adolf att tacka för mitt liv och att jag trots det var glad för att få leva. Men det var, ibland, som om jag bar de sex miljonerna på mina axlar. Som om jag måste svara inför dem. Andra tider levde jag bara i nuet, längtade efter min mamma, längtade efter en hund. Med hela min själ längtade jag bort från den

lilla staden och från mina morföräldrars hem. Men i vuxen ålder har jag ändå förstått att de erbjöd mig en fristad. När jag förberedde TV-serien Maskrosbarn, baserad på min uppväxt, fick jag ett brev från min mamma där hon berättade att det från början varit meningen att jag skulle födas och lämnas bort på landet. Men den som satte stopp för det var Adolf: "min" Adolf. Han tog en titt på mig i vaggan och tyckte om det han såg. Mamma skrev: "han tog på sig skammen att ha ett oäkta barn i huset." Det var första gången han ingrep i mitt liv.

Jag fick tre år med min mamma innan hon lämnade mig i Falköping. Där bodde också periodvis mina två olyckliga morbröder, Karl-Erik och Olle. Det var främst de som såg till att livet inte blev enahanda. Båda var missbrukare, Karl-Erik av fenedrin och Olle av alkohol. Karl-Erik försökte ta livet av sig med gas. Han rullade ut en madrass på köksgolvet och öppnade alla kranar. Mormor och jag hittade honom en dag då vi kom hem från landet. Han hade klätt sig fin inför döden och stoppat springorna i dörrarna fulla med handdukar. Mormor fick upp tamburdörren och ett köksfönster innan det var försent. Karl-Erik lobotomerades för sin ångest. När han kom hem hoppade han ut genom ett fönster och dog kort därefter. Mamma sa senare att det var

efter den dagen som min mormor slutade skratta.

– Hon gjorde det ofta när vi var barn, sa mamma: hade ett smittande skratt.

Men nu var det över. Hon skrattade aldrig mer.

Jag var åtta år när Karl-Erik hoppade ut genom fönstret. Jag minns det tydligt. Men det jag tänkte berätta om hände tidigare och finns i mitt minne bara som ett fragment, en liten klart upplyst ö i ett hav av mörker och glömska. Jag var yngre då, kanske runt sex. Också Olle var självmordsmässig ibland, men till skillnad från Karl-Erik ville han ta mig med sig i döden. Han ville rädda mig, sa han, från att få samma uppväxt som han själv. En dag har också han öppnat gaskranarna. Jag är med honom i köket, och mitt minne börjar här. Han sitter på en pinnstol framför skafferiet och håller fast mig mellan sina knän. Jag minns inte vad som föregick det ögonblicket, hur vi kom dit, om det varit något bråk. Det var ofta bråk, det var det normala när han drack. Jag minns bara gasen, väsandet från kranarna, kampen att komma loss. Jag minns inte om dörrarna var tätade eller bara låsta. Men jag minns lukten, den allt starkare lukten av gas. Och så plötsligt, när jag tycker att jag knappt kan andas, bankar det på dörren mellan kök och serveringsrum. Det bankar hårt, jag hör Adolfs röst och rätt som det är lyckas

han vräka upp dörren. Hur det gick till vet jag inte men det kom in luft och jag var fri. Där slutar mitt minne. Jag vet inte vad som hände efteråt. Om något hände. Jag tror inte det. Jag tror ingen talade med mig om det som skett. Det var som vanligt. Jag var som vanligt. Van. Inte traumatiserad. Men det var andra gången som Adolf på allvar ingrep i mitt liv.

Många år senare, i mitten av åttiotalet, spelade jag in en dokumentärfilm i Wien. "Wien – i skuggan av det förflutna". En dag skulle vi ta några scener i en gammal gasklocka: en tom kupol sedan länge ur bruk. Det var vackert där inne i klockan. Ljuset strömmade ned i dammvirvlande strålar från de höga fönstren, och vi fick suggestiva bilder. Men plötsligt kände jag en svag doft av gas. Den drabbade mig som ett klubbslag. Gaslukten blev för mig som madeleinekakan för Proust: den öppnade porten till något i det förflutna som jag visserligen aldrig glömt men heller aldrig fäst någon vikt vid. Nu kom det över mig som en kraftigt försenad upplevelse, och jag blev tvungen att gå ut och lägga mig en stund på gräset – och bara andas. Jag gjorde inget väsen av saken den gången heller, men jag förstod att det som hänt när jag var liten inte gått mig så spårlöst förbi.

Skuggan av det förflutna i Wien var inte bara skuggan av en oöverträffad sekelskifteskultur utan

också naturligtvis skuggan av kriget och den andre Adolf. Vi filmade på Konstakademin som en tid var hans drömmars mål. Men Akademin ratade honom och hans målningar.

– Förstår då detta herrskap ingenting om konst? skrev han i sin dagbok.

Förbittrad vände han sig bort från måleriet och tog sig an politiken. Resten är, som man säger, historia.

Men medan Adolf fortfarande ville bli konstnär och hankade sig fram genom att sälja tecknade vykort till turister var han inhyst på ett nedslitet härbärge för män där vi också filmade. Vi frågade en av de gamla lodisarna om han visste vilken beryktad person som bott där.

– Der Hitler! svarade han prompt och högerarmen for upp. Var det en reflex från förr? Eller var det ett skämt? Jag vet inte. Vi fångade det med häpnad på film. På något sätt fick lodisen mig att tänka på Dr. Strangelove vars högerhand vid de mest olämpliga tillfällen är på väg upp i en Hitlerhälsning medan hans vänsterhand försöker hejda reflexen. Jag tyckte jag såg Dr. Strangelove lite varstans på gatorna i Wien.

Men tillbaka till Falköping och "min" Adolf. När jag gjorde research för "Falköpings fångna leoparder" och var på besök i stan hände det ganska ofta

att någon berättade historier om "kamrer Ahrne". Många mindes honom på sin cykel med stans högst uppskruvade styre och sadel. Adolf var lång och mager, kroknäst och mörkhårig. Han passerade inte obemärkt. Han cyklade i ur och skur och lyfte artigt på hatten åt alla han kände. Han blev ett välbekant inslag i stadsbilden.

Från flera olika håll fick jag höra att han var någon som gjort sjuhundrafemtio personers arbete. Att det alltså idag krävdes runt sjuhundrafemtio pers för vad han skött på egen hand. Kanske överdrivet, men ändå. Han älskade sitt yrke. Som stadskamrer tyckte han om att organisera, stå till tjänst och få saker gjorda. En man anförtrodde mig att hans far som arbetat på rådhuset en gång gjort sig skyldig till ett brott. Han hade befunnit sig i en allvarlig ekonomisk knipa och förskingrat femhundra kronor. Det var mycket pengar på den tiden, och Adolf upptäckte att de var borta och listade ut vem som tagit dem. Han kastade sig på sin cykel och cyklade hem till den här mannens pappa. När han förhört sig om bakgrunden till brottet och förstått att han hade med en förtvivlad men i grunden hederlig människa att göra, erbjöd han sig att själv lägga ut pengarna. Han föreslog en rimlig avbetalningsplan, skakade hand på överenskommelsen och cyklade tillbaka. Vad som

skett stannade dem emellan.

– Pappa var tacksam för det intill sin död, sa mannen. Min Adolf var en Mensch – till skillnad från Den Andre.

Nu har nästan hela livet gått. Efter att ha rest och verkat i den stora världen har jag slagit rot i den lilla: i Brismene, i den västgötska ödemarken. Jag lever med en tupp som heter Adolf. Det var inte alldeles självklart att han skulle få det namnet. Till och med över en tupp vilar skuggan av Den Andre. Jag kan aldrig för någon berätta vad den tuppen heter utan att förklara vem som INTE står fadder till hans namn. Adolf heter han, hur som helst. Min morfar hette Adolf Bernard och kallades rätt ofta för AB. AB Ahrne. Får jag en tupp till ska han få heta Bernard. Men Adolf blir den ende på A, stamfadern, "the one and only".

Jag hade tillbringat vintern och en god bit av våren med att bygga ett palats för hönor inne i min lada. Rättare sagt: ett par chilinare byggde, men jag hade designat och målat: solgula väggar, knallröda lister och hörn, grönt golv och sittställning med pinnar från skogen, grönvita ruvreden, en korg med hö, konst på väggarna och pelargoner i fönstren. Amplar med murgröna och krukor med basilika. Ett värprede inbyggt i väggen. Betsade bjälkar i taket

och tjockt med kutterspån på golvet. Det var en fröjd att måla och inreda och se hur vackert det blev. Lika noga som jag är med språket, lika petig är jag med estetiken. Varje skavank, varje utfluten färgprick korrigerades med akvarellpensel. Chilenarna skrattade lite åt mig och mitt krav på ordning och perfektion.

– Höns älskar oordning, sa de. De älskar att skräpa ner.

De visste vad de talade om; de hade själva en gård med åttio höns. Jag insåg att just den delen av fjäderfänas natur kunde bli svår för mig att stå ut med.

Arbetet med hönshuset pågick i nära fem månader. Chilenarna kom och gick, ibland kom de inte alls.

– Jag håller på att lära mig kackla, sa den ene en dag som förklaring till att han inte dykt upp.

– Va, behöver du det? (Med åttio höns hemma på gården, tänkte jag)

– Ja, jag går på kurs. Jag vill kackla i badrummet.

En annan gång fick jag ett mail: "kan inte komma ut, massa snö i baken". Jag hade roligt nästan jämt. Men damen som skulle leverera mina höns blev alltmer otålig, och en bit in i maj måste jag hämta dem. Hon hade själv skaffat en ny tupp och var tvungen att

göra sig av med Adolf som bara ville slåss med inkräktaren. Det återstod lite arbete med hönshuset, men à la bonheur, jag åkte upp till Östergötland. Britta, som damen hette, var arkitekt och bodde på en av de charmigaste gårdar jag någonsin sett. Hon hade själv ritat den, i gammal stil. Också hönshuset var hennes skapelse och hade fönster från golv till tak. Det var rent och fint, och hönsen gick fria på tomten. Utom då Adolf och den nye tuppen. De var instängda i varsin hönsgård, och gick där och hatade varandra. När Britta skulle fånga Adolf gick någonting på tok, och plötsligt stod de båda tupparna öga mot öga inne i samma hönsgård. De stirrade på varandra och burrade upp nackfjädrarna, och så var slagsmålet igång. De hoppade högt upp i luften och försökte såra motståndaren med sporrar och klor. Det var i sanning en kamp på liv och död. Britta kastade sig in i tumultet och fick till slut grepp om den blodtörstige Adolf. Jag hade haft med mig två flyttkartonger bäddade med hö, och Adolf stuvades ner i den ena tillsammans med en ullig, grå höna. Ytterligare tre fruar fick dela på den andra kartongen. Så in med dem i bilen och iväg.

Jag hade redan bestämt vad fruarna skulle heta: Bodil, Beata, Britta och Lilla Bi. Men när jag kom hem efter tre timmars bilfärd fann jag till min

förskräckelse att bara tre av dem fanns med. Bodil, Beata och Britta låg snällt tryckta intill varandra i den ena kartongen, men Adolf var ensam i sin. Vad hade hänt med Lilla Bi, den grå ulliga hönan? Kunde hon ha kravlat ut i bilen? Nej, hon var borta. Jag mailade till Människo-Britta som snabbt konstaterade att Lilla Bi fanns kvar på gården. Hon måste ha tagit sig upp ur kartongen så fort vi vänt ryggen till. Nåväl, hon var oskadd, och Britta hade ett ärende till Mariestad någon vecka senare. Då skulle hon ta med sig Lilla Bi, och vi kunde ses på vägen.

Jag bar försiktigt in Adolf och hans fruar i det nya hönshuset där det redan fanns mat och vatten. Det undersöktes noga och verkade efter en stunds kackel utfalla till belåtenhet. Britta hade haft en kraftfull alfatupp som bestämde allt, så i hennes hönsgård hade Adolf aldrig fått vara flockledare. Här axlade han rollen direkt. Det var vad han drömt om: ett paradiset i det lilla formatet med fruar som bara var hans. Men redan nästa dag uppenbarade sig ormen i form av en låg, långsmal hund. Utan att jag märkt det hade min tik Gwendolyn följt mig in i ladan, och när jag öppnade dörren till hönshuset slank hon blixtnabbt igenom. Hönsen flydde skrikande ut genom luckan, men Adolf som ridderligt ställt sig emellan dem och odjuret blev i ett nafs av med hela

sin vippande plym. När jag kastade mig över Gwendolyn och grep henne i nackskinnet hade hon munnen full av långa glänsande fjädrar. Det var en dag då ordet "rumphuggen" blev fullständigt konkret.

Adolf kom ändå undan med blotta förskräckelsen, och han hämtade sig snabbt. För egen del insåg jag att jag aldrig någonsin fick slarva med att ha hundarna inom lås och bom när hönsen var ute på tomten. När de däremot var i sin hönsgård gick det ganska bra. Efter ett par anfall mot nätet förstod både Gwendolyn och den tossige hanhunden Emeth att hönsen inte gick att fånga, och då tappade de intresset. Det skulle nog gå bra, tänkte jag, med sedvanlig optimism.

Det dröjde inte länge innan Råven spatserade in på gården. Första gången jag såg honom stod han blickstill två – tre meter från hönsflocken som betade stillsamt under lönnen där jag året om matar skogsfåglarna och där en hel del godis ramlar ner på marken. Råven samlade sig till attack, och Adolf hade ingenting märkt. Katastrofen var nära. Jag bankade på fönsterrutan i min glasveranda, och tack och lov räckte det för att Mickel skulle slinka tillbaka in i skogen. Men redan nästa dag fick vi besök igen. Han stod helt ogenerat på altanen, där han länsat

hundarnas matskålar som jag råkat glömma kvar över natten. När jag öppnade dörren pep han iväg: ett rött streck bort mot skogsbrynet. Hundarna skällde som vansinniga. Men de var kvar inomhus, och det var inte tillräckligt avskräckande. Rävén kunde inte hålla sig borta. Han travade runt på tomten mitt på ljusan dag och var naturligtvis speciellt intresserad av hönsgården. Men både den och hönshuset var byggda som Fort Knox. Det gick inte att gräva sig in, för chilena hade lagt plattor av dansk sjösten runt hela uteplatsen som var femtio kvadrat. Rävén visade sitt missnöje genom att nattetid markera de förargliga plattorna med en lort. Jag tyckte synd om honom och föreslog ett avtal.

– Jag förstår att du är hungrig, sa jag. Så från och med nu ska du få mat av mig varje kväll mot att du låter hönsen vara. Vad tror du om det? Är det inte rätt bra?

Rävén svarade inte, men jag började hålla min del av avtalet. Nu har sju månader gått, och rävén har varje kväll före Rapport fått en rejäl portion hundmat, Royal Canin torrfoder blandat med våtfoder av kyckling eller nöt. Jag sätter skålen strax utanför staketet åt det håll i skogen där han har sin lya, och så ropar jag på honom:

– Kom nu lilla rävén, nu är det serverat, nu får du

mat lilla räven!

Inom fem minuter är han där och äter med god aptit. Hönsen låter han vara. Det enda som oroar mig lite är att det vissa kvällar kommit TVÅ rävar, och jag vet inte riktigt om jag kan lita på den andre. Två rävar - liksom två Adolf... Min räv och Den Andre.

Jag använde sanslöst mycket tid bara till att titta på hönsen. Men som Flaubert säger: "Pour qu'une chose soit intéressante il suffit de la regarder longtemps." (Det räcker med att betrakta något länge, så blir det intressant.) En av mina vänner som var kirurg hade använt den frasen som motto för sin avhandling om åderbräck – något som i mina ögon var långt mindre intressant än höns. Jag upptäckte till exempel snart att Adolf och hans fruar hade ett mångfacetterat och nyansrikt språk. När Adolf hade hittat en mask ropade han på fruarna med ett ivrigt och ljust kluckande. Hönorna kom springande så fort benen kunde bära dem, och Adolf tog ett steg tillbaka och lät dem kalasa på masken. Också när jag bjöd på godis var han en fulländad gentleman. Han plockade upp godbitar ur skålen eller ur min hand och la en framför varje höna. Först när de var belåtna unnade han sig själv att äta. Han vakade ständigt över sin flock och när en rovfågel seglade förbi i skyn ropade han ut en varning. Alla flydde då in i hönsgården där

de kände sig säkra.

Hönorna konverserade med varandra om både ditt och datt, men det jag först lärde mig urskilja var det belåtna kacklet när någon av dem hade värpt. Om jag plockade upp det ännu varma ägget tyckte jag hönan tittade förebrående på mig och sa "ack-ack-ack!" Det var inte att stå ut med. Så i fortsättningen lät jag äggen ligga kvar tills de kallnat och hönan inte såg vad jag gjorde.

Hela familjen

Dynamiken mellan damerna var också något i särklass. Kindahönsen finns i två varianter, släta och ulliga. De släta har fjädrar. De står högst i rang och vet om det. De sitter på de översta pinnarna närmast

tuppen, dit de ulliga inte har tillträde. I min flock var Bodil och Beata släta och Britta till en början den enda ulliga. Hon mobbades av de andra två, men när Lilla Bi anlände fick hon en vän. Även Lilla Bi var ullig men hade bättre självförtroende än Britta. Med henne vid sin sida fick Britta vara ifred, och det blev lugn och harmoni i flocken.

Höns är extremt känsliga varelser. Stora vandrande hjärtan! De känner glädje och sorg, vänskap och fiendskap, rädsla och förtroende. De ger oss sina ägg och förtjänar vår omvårdnad och ett gott liv. Men de hönor och kycklingar som föds upp industriellt torteras från den dag de kläcks. Nittionio miljoner svenska kycklingar som är ämnade för slakt får bara leva i trettiofem dagar. Under den tiden har de en yta mindre än ett A4-ark att röra sig på. De avlas för att växa onaturligt snabbt. De får bensmärtnor, frätskador, brutna vingar. Tusentals dör redan under transporten till slakteriet. Värphönsen har det inte mycket bättre. De får visserligen leva så länge de i rasande fart producerar ägg, men också de vistas i stora, överbefolkade koncentrationsläger. Åttio procent av värphönorna får aldrig se dagens ljus. En höna kan bara känna igen runt tjugofem individer. Måste hon leva med flera blir hon otrygg och uppfattar sina medfångar som potentiella

fiender. I de enorma hönsfabrikerna hackar hönorna varandra och plockar av sina fjädrar. Desperation, smärta och utmattning är deras vardag. När de slutar lägga ägg buntas de ihop och bärs iväg hängande från benen. De slängs ner i en sorts rutschkana som leder till gaskammaren. Eller vad man nu kallar det. Men de gasas och mals ner till "pulp" som används till djurfoder. Andra hönor ser vad som sker och får ångest. Det är inte något jag hittar på. Det är inte ett förmänskligande. Det är bevisat. Och det är sannerligen inte att undra på. En hönshjärna kanske inte kan mäta sig med vår, men ett hönshjärta rymmer känslor härifrån till evigheten, lika starka och våldsamma som våra.

En del människor tycker inte att man ska tala om koncentrationsläger när det gäller djuren. Jag håller inte med dem. Det gjorde inte heller Isaac Bashevis Singer. Han skrev: "Gentemot djuren är vi alla nazister."

Min lilla flock fick en lycklig tid när sommaren var som skönast. Jag alternerade mellan att låta hundar och höns vara fria på tomten. Adolf ledde sina fruar på långa upptäcktsfärder i det höga, saftiga gräset. Maskrosorna blommade och gick i frö; hönsen mumsade på bladen. Här och var fanns mullvadshögar med jord som de älskade att använda

som sandbad. Hellre mullvadshögarna än den pallkrage med finkornig sandlådesand som stod färdig i hönsgården. Jordgubbarna jag odlat gick åt, det gjorde ingenting. Hönsen var värda det bästa. De fick förutom sitt vanliga foder en godismeny på riven ost, finklippta pannkakor, potatismos med mjölk och olivolja, ekologisk müsli i fjällkoyoghurt, Frödinge ostkaka och spaghetti med mjölmask. Förutom allt som de hittade i naturen bjöds de stavmixade vitaminbomber med frukt och sallad, gurka och broccoli. De åt flera grönsaker på en vecka än jag själv på ett år. De älskade också att traska upp på altanen och stjäla jordnötter och frön från skogens alla fåglar. Jag hade för vana att lite varstans ställa ut skålar till dem, och hönsen förstod snabbt var de skulle leta. Adolf flög upp på altanracket och gol som om han ägde hela världen, medan Beata, hans favorithöna, tittade upp mot honom i besinningslös beundran. De blev, som det skulle visa sig, livsfarligt oförvågna.

En bit in i juli lade sig Bodil och Lilla Bi att ruva inne i hönshuset, och jag fick besök av en god vän. Hon visste att hundarna absolut inte fick komma ut samtidigt med hönsen, men en dag glömde hon bort det och öppnade dörren utan att tänka sig för. Ut störtade två kanonkulor till hundar och jag som var

en bit bort hörde bara hönornas skrik. Jag rusade fram och hann se hur Gwendolyn och Emeth fått tag på Beata som i förskräckelsen fällt de flesta av sina fjädrar. De låg som en grå matta över gräset. Vi kastade oss över hundarna och lyckades ta fast dem, men Beata var skadad och flög i panik rakt in i stängslet runt terrassen där hon fastnade med huvudet. Min väninna lirkade loss henne medan jag släpade in hundarna. Sen satt vi med Beata i knät och undersökte henne. Hon hade ett par små ytliga skrämor men det var höger ben som var problemet. Jag tänkte direkt att det var brutet, men det var kväll och ingen veterinär gick att få tag på. Vi blev tvungna att vänta över natten. I hönsgården sjönk Beata ihop i ett hörn, och Adolf ställde sig över henne och vek inte från hennes sida. Adolf och Beata hade från början varit som ett älskande par. Adolf parade sig visserligen med alla, precis som en tupp ska göra, men Beata gick alltid bredvid honom och tillät ingen annan att sitta närmast honom på pinnen. Nu upptäckte vi också att Britta var spårlöst försvunnen. Vi letade i timmar. I skogen, i gräset, längs vägen. Ingen Britta. Till slut tog jag ut Gwendolyn i koppel och sa SÖK. Det tog inte en minut så hade hon hittat Britta som nog då på egen hand var på väg tillbaka till hönsgården, skärrad men oskadd. Bodil och Lilla

Bi låg i sina ruvreden och hade ingenting märkt. På morgonen ringde jag Smådjurskliniken och fick som tur var en tid. Vi fångade in Beata och la henne försiktigt i en kartong bäddad med hö. En kvinnlig veterinär undersökte henne och kände direkt att benet var brutet en bit över knät. Det var helt av och veterinären rekommenderade avlivning. Om det skulle opereras behövde Beata en spik genom lårbenet, och prognosen var usel eftersom en höna måste kunna stödja på båda benen. Hade skadan suttit på tarsen hade benet kanske gått att spjälka. Min vän tyckte vi skulle vänta några dagar och se om Beata inte kunde klara sig ändå, men jag kände att det bara var att förlänga hennes lidande och nickade ja till avlivning genom en överdos narkosmedel. Jag kunde inte längre tala, min strupe var sammansnörd av gråt. Lilla fina Beata dog i min famn. Det tog några minuter. Hon blev först sömnig, sedan öppnade hon plötsligt ögonen och nackfjädrarna reste sig. Så slöt hon ögonen igen och var borta. Det kändes oändligt sorgligt. Bara en liten höna men ett liv som knappt hade börjat. Hon älskade sin Adolf mer än någon annan; hon borde ha fått ruva – eller bara leva!

Beata blev kremerad och hennes aska spridd i en vacker minneslund för djuren. Jag ville inte ta hem henne och gräva ner henne och kanske få henne

uppgrävd av räven. Inte för att jag missunnade räven ett mål mat men för att hon hade narkosmedel i kroppen. Jag bryr mig annars inte så mycket om vad som händer med den döda kroppen. Inte med min egen heller då den dagen kommer. Dött är dött. Det är livet som är heligt, och det fruktansvärda är att ta någons liv. Det är det priset vi måste betala för att ha djur som vi älskar: att det är vi som måste bestämma när deras liv är över.

I ruvredena inne i hönshuset pågick en motsatt process. Lilla Bi låg på elva ägg, Bodil hade ett enda. Försiktigt – och en dag i taget – lirkade jag ut några ägg från Lilla Bi och petade in dem under Bodil tills det blivit någorlunda jämnt. En vecka in i augusti började det pipa under båda hönorna. Ut kom åtta ljuvliga små dunbollar: ett livets mirakel. Kycklingarna beblandade sig omedelbart med varandra, och Bodil och Lilla Bi beslöt att uppfostra dem tillsammans, som en stor och lycklig familj. De blev oskiljaktiga vänner och formidabla mödrar. Men DET är ett annat kapitel.

ANJA PRAESTO

DÄ BLIR TE Å BUTA I STENSTÖRP

Ska du resa till Calcutta från Sverige idag kan du förvänta dig minst ett eller två byten i någon av världens stora knutpunkter. Kanske Paris och Singapore, eller kanske Amsterdam och Dubai. Men tidigt 1900-talet krävde resan från Skaraborg till Indien ett byte i en annan världsmetropol – Stenstorp. Detta är historien om hur resan till det stora Calcutta tarvade ett stopp i det lilla Stenstorp.

Mellan Skara och Calcutta är det 900 mil, resan dit tar ungefär ett dygn om du tar flyget från Göteborg. Väljer du att åka bil får du räkna med uppemot två veckor. Oavsett färdmedel är det en lång resa men i dagens resetillvända samhälle är det inget omöjligt

eller oöverstigligt projekt. Men, det får vi väl ändå hålla med om, en smula exotiskt och exklusivt är det. Berättelser vid middagsbordet om resan till Calcutta slår högre än en chartertur till Las Palmas.

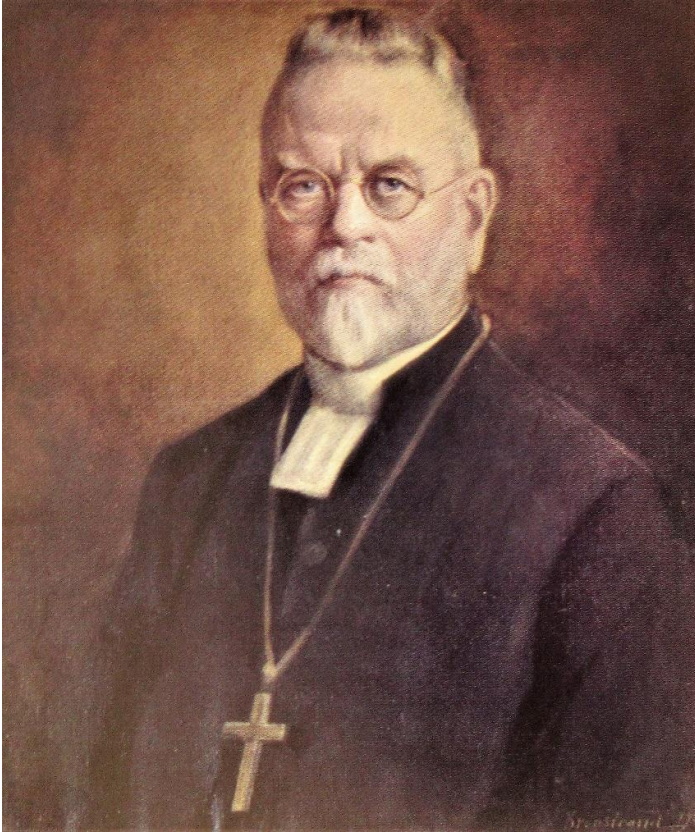
Den här historien utspelar sig på 1920-talet, en tid då varken bil- eller flygresor lät sig göras då dessa farkoster ännu inte var inom gemene mans räckhåll. Det var däremot tåget som expanderade som färdmedel från mitten på 1800-talet i och med ånglokens frammarsch. Kors och tvärs i Skaraborg fanns under denna tid så kallade smalspåriga banor med en för Sverige unik spårbredd om 891 mm. Dessa spår matchade inte de europeiska järnvägarna som hade en bredare spårbredd, och i Sverige började man därför konstruera Västra stambanan med dessa bredare spår kallade normalspår. För att ta sig från Skaraborg till resten av världen behövde man därför ansluta till denna typ av spår vid någon knutpunkt. En sådan järnvägsknut var Stenstorp.

Historien tilldrar sig före backpackerepoken och i en tid då en resa till andra sidan jordklotet sannolikt tedde sig lika utopisk som att idag resa till månen. Åtminstone för den stora massan. De som begav sig så långväga var antingen upptäcktsresande eller missionärer. Och det är just den svenska missionen i utlandet som nu ska ta oss till Stenstorp.

Missionsbiskopen

Huvudpersonen i berättelsen heter Hjalmar Danell (1860–1938). Han var biskop i Skara stift i trettio år mellan 1905 och 1935 och en av hans mest betydelsefulla insatser var inom missionen. Redan i unga år hade Hjalmar Danell blivit intresserad av mission och hade planer på att ge sig ut som missionär. Dock, efter att ha blivit docent vid Uppsala universitet, bestämde han sig för att arbeta för missionen hemma i Sverige. Men med flera positioner inom Missionsstyrelsen, redaktör för Missionstidningen och med missionsföredrag över hela riket var Hjalmar Danell attraktiv för andra åtaganden utomlands inom missionens tjänst; inspektionsresor, vänskapsvisiter och biskopsinstallationer.

Just ett sådant uppdrag var att 1920–1921 för Missionsstyrelsens räkning resa till Tranquebar i södra Indien. Uppgiften var att förhandla fram en konstitution för den blivande Tamulkyrkan i den lilla staden, en stad ungefär lika stor som Skara. Ett av huvudinslagen för Danell var att viga den förste biskopen där, en präst och missionär vid namn Ernst Heuman.

Biskop Hjalmar Danell

I senare delen av år 1920 inleddes den långa färden. Hjalmar Danell bodde med sin familj strax utanför Skara i Brunnsbo, som var biskopsgård fram till 1935 då en ny biskopsgård uppfördes inne i centrala Skara. Vid den här tiden var det svenska järnvägsnätet med den gamla, smala spårvidden som tidigare nämnts, väl utbyggt och tågstationerna låg tätt på

den Skaraborgska landsbygden. Huruvida biskop Danell klev på tåget för att påbörja sin långa resa i Skara eller på den egna stationen i Brunnsbo förtäljer inte historien, men förutom det erforderliga bagaget hade han ett enormt knippe biljetter på fickan. När Danell klev på tåget visades biljetthögen upp för den icke världsvane konduktören som konfunderat läste ortnamnen på biljetterna; Wien, Belgrad, Istanbul, Calcutta... Efter att ha bläddrat igenom biljetterna återlämnar han dem till biskopen och säger rätt och slätt "Dä blir te å buta i Stenstörp." På ren svenska alltså: "Det blir till att byta i Stenstorp".

Dialogen mellan biskopen och konduktören har sedan dess levt vidare som en återkommande lustighet inom den Danellska släkten. Den har traderats vidare till kommande generationer och eftersom barnen till Hjalmar Danell själva berättat om episoden för sina barn så håller vi den för sann. Berättelsen blev snabbt populär även utanför familjekretsen. Idag kan historien sannerligen sägas vara ett exempel på när litet blir stort och stort blir litet – hela vägen till Indien och dess miljonstäder ställs i relation till det första bytet i lilla Stenstorp.

Historien om Stenstorpsbytet har ytterligare en knorr. När tåget i Stenstorp skulle avgå ropar konduktören ut: "Resenärer till Herrljunga, Alingsås,

Göteborg och Calcutta, tag plats!”. Detta kan antas ha gett upphov till ett antal förvånade blickar och höjda ögonbryn.

Berättelsen om bytet i Stenstorp är så pass omtyckt att den exporterats och justerats till andra bygder. Bland annat har man plagierat den i Skåne där en skånebiskop som skulle på långfärd utomlands med tåg fick byta i Teckomatorp. Man kan förstå att Hjalmar Danell själv blev road av konduktörens kommentar. Väl hemma från sina långa resor – han gjorde flera utfärder till bland annat Indien och Afrika – rapporterade han om sina erfarenheter och upplevelser i mängder av föredrag i offentliga sammanhang men bjöd uppenbarligen också på en del anekdoter. Kan man tänka sig att den dogmatiska och strikte biskopen också hade en spjuveraktig sida?

Inte utan glimt

Hur var han, biskopen som gjorde den idag anonyme konduktören odödlig genom sin anekdot? Hjalmar Danells gärning inom den svenska kyrkan är omfångsrik. Han föddes i en prästsläkt, blev teologie kandidat 1891, docent i dogmatik och moralteologi 1892 och professor 1897. Han var flitig besökare

och inspiratör i stiftets församlingar och besökte personligen alla pastoraten. Skara stift blev ett "missionsstift" mycket tack vare Hjalmar Danell.

I beskrivelser av hans person sägs han vara såväl ortodox som konservativ i tidiga år såsom Uppsala-tiden, men frisinnad och modern under senare delen av sin karriär. Det antyds i presentationer av Hjalmar Danell att han inte stelnade i sina första ståndpunkter utan utvecklades och uppfattades mot slutet av sin ämbetstid som vidsynt och frimodig, något som han emellanåt kritiserades för. Han och hans fru, Maria född Beckman, höll ofta sitt hem på Brunnsbo öppet för möten och biskopsgården blev något av ett missionscentrum. Paret fick tio barn, fem döttrar och fem söner varav flera kom att välja bana inom kyrka och mission. Sonen Sven Danell blev som sin far biskop i Skara stift. Av ättlingar till Hjalmar berättas vidare bland annat att han uppfattades som generös och att det var viktigt att barnen fick bestämma om sin utbildning.

Tåghistorien om bytet i Stenstorp har som sagt fortsatt livskraft ännu ett sekel senare. Ett par av barnbarnen till Hjalmar Danell som under uppväxten bodde i Uppsala berättar att det inom familjen ansågs sedelärande att dra västgötahistorier och att

hålla västgötska dialekten vid liv. Det faktum att tågberättelsen levte vidare direkt från källan gör att man kan ana att bakom de aningen bistra dragen på fotografier av Hjalmar Danell finns det nog en gubbe med glimten i ögat och sinne för humor.

Hur tågsträckningen exakt såg ut väl framkommen i Indien vet vi inte. Calcutta verkar uppenbarligen vara en av destinationerna på väg mot Tranquebar, kanske också Bombay eller Madras. Tågens utveckling i Indien var minst lika expansiv som den i Skandinavien men höll banbyggena samma takt? I så fall borde det väl finnas en genare väg direkt till Tranquebar (idag Tharangabadi) eller så kanske Hjalmar Danell och hans resesällskap hade något ärende i Calcutta. Biskopen reste nämligen inte ensam till Tranquebar den där gången 1920. Som medresenär fanns även missionsdirektorn Gunnar Brundin, sedermera domprost i Växjö. Emellertid får vi anta att de 150 milen mellan de Indiska orterna kunde göras utan större komplikationer eller besvärliga tågbyten. Den sjunde mars 1921, då biskopsinstallationen ägde rum och Ernst Heuman blev Indiens förste lutherske biskop, hade de varit på plats flera månader.

Med posten kom 1923 en biskopsstav från Tranquebar som tack för Hjalmar Danells insatser.

Den indiska kräklan

Kräklan användes inom stiftet genom decennierna och blev med tiden sliten och bräcklig. Idag 100 år senare står den i säkert förvar i stiftskansliets källare och är kanske det enda objektet i kyrkans föremålsbestånd som har en koppling till tågstationen i Stenstorp.

SÖREN HOLMBERG

**SKARABORGSKA BÖNDER
I DEN FRIHETSTIDA
STÅNDSRIKSDAGEN**

En middag på slottet kan vara fruktansvärt långtråkig och dödtrist och tråkig – och alldeles underbar. Så tyckte Askungen och så kan också de bonderiksdagsmän ha tyckt som våldgästade drottning Ulrika Eleonoras middag för Ständerna i fagra juni 1727. Tretton representanter för bondeståndet var officiellt inbjudna, men några ytterligare smet med och lyckades förlusta sig på mat och vin i mängder. En av dem – Eskil Kiliium från den östra rikshalvan – konsumerade så mycket att han berusad föll samman

och fick bäras ut. På båten hem till Stockholm från Drottningholm vändes skandalen till en tragedi. Bonderiksdagsman Kiliun avled, troligen av akut alkoholförgiftning.

Drottningens bjudmiddag var inte unik under frihetstiden. Inte heller att bonderepresentanter fick vara med. Även om festande över ständsgränserna var förhållandevis ovanligt. Det mest vanliga var att åtminstone bönderna fick äta och dricka för sig själva. Men bjudna blev de och mutade precis som representanter i de tre övriga stånden. Riksens maktagande ständer benämndes mycket högtravande som *Höglovliga* ridderskapet och adeln, *Högvärdiga* prästeståndet, *Vällovliga* borgarståndet och *Hedervärdiga* bondeståndet. Men så mycket hög värdighet eller lovlig hederlighet finner man inte när man betraktar frihetstidens riksdag. Mutor och uppköpta beslut var vardag när Ständerna sammanträdde. Korruption kallar vi det idag. Då var det något normalt och allestädes närvarande. Och samtiden kände till vad som försiggick. Att utländska makter som Danmark, England, Ryssland och Frankrike mutade svenska herredagsmän var inte okänt. Även bondeståndets representanter kom i åtnjutande av olika bestickningar. Böndernas längst tjänstgörande talman

under frihetstiden dog 1769 som en mycket för-
mögen man. Han var från Blekinge och hette Olof
Håkansson.

Ett exempel på när bondeståndets valda bjudtrak-
terades är när manufakturisten Abraham Hedman
med hustru höll bönderna med fri mat och dryck på
vinkällaren *Stora Christopher* 1743. Utvalda bondere-
presentanter åtnjöt inte bara gratis förtäring. De fick
också daler kopparmynt i ett speciellt sidorum.
Bakom mutorna stod Danmark som försökte få sin
kronprins Fredrik vald till svensk kronprins. Mutan-
det var framgångsrikt så till vida att Bondeståndet
röstade för Fredrik. Men han blev inte vald. De tre
övriga stånden stödde Rysslands kandidat Adolf
Fredrik, som därmed blev vald till svensk tronföljare.

Ett annat exempel när bondedelegater åt och
drack gratis är 1747 på vinkällaren *Förgyllda Druvan*.
Abraham Hedman stod ånyo för betalningen. Bön-
derna, som under hela frihetstiden var det mest ro-
jalistiska ståndet, skall på *Förgyllda Druvan* ha ut-
bringat "De fem skålar" – för kung Fredrik, för
kronprins Adolf Fredrik, för kronprinsessan Lovisa
Ulrika, för arvprins Gustav (ett år gammal) och till
sist för Ständerna.

Kostholm

Böndernas herredagsmän välkomnade nog den fria förtäringen med stor tacksamhet. De var inte lika välbetalda som dagens riksdagsledamöter. Deras hemmavalkretsar (= en eller fler härader) skulle stå för deras uppehälle och resor till sammankomsterna. Och det var inte billigt. Priserna i Stockholm gick upp markant när Ständerna kom till stan. Öknamnet "Kostholm" präglades. Enligt något osäkra uppgifter kunde en bonde maximalt påräkna en herredagspeng på sju daler kopparmynt per dag. Om det gällde alla dagar eller bara sammanträdesdagar är inte bekant. Gällde det alla dagar i Stockholm blir det som mest cirka tvåhundra daler kopparmynt i månaden. Den summan skulle betala de dyra resorna (som snabbast sex-åtta dagar med häst och vagn från Skaraborg), boende (oftast inackorderat och delat med andra representanter från samma landsdel) och därtill kostsam mat i Kostholm. Dock en ersättning på tvåhundra daler i månaden var inte fy skam på 1700-talet; inte ens hundra daler, om det var det som gällde, var uselt. Lägst månadsersättning för riktigt låglönearbete var tjugo daler på 1720-talet. En huspiga betalades med fyrtio daler kopparmynt i månaden. Ett par skor med lädersula betingade sju daler.

Böndernas herredagsmän klarade sig förmodligen rätt bra på sin ersättning, speciellt som de kunde dryga ut den med fri förtäring ibland och lite mutor då och då. Dock, ett stort problem var att herredagspenningen betalades ut i efterhand. Man måste vara förmögen nog att ligga ute med alla pengar. Och hemmasocknarna betalade inte alltid allt de skulle.

Att uppdraget som bonderiksdagsman inte alltid var någon sinekur framgår om man ser på hur de klarade livhanken uppe i Stockholm. Alla gjorde inte det. Dödligheten var inte försumbar. Av 2269 valda bonderepresentanter under de sexton riksdagarna 1719–1772 avled sextio under själva ständermötena (2,6 procent). Om det är en hög procent eller mer normal för 1700-talet har jag ingen kunskap om. Den förefaller dock hög. Och under krigsriksdagen 1742–43 var andelen avlidna bondeföreträdare definitivt mycket hög. Så många som fjorton bonderiksdagsmän dog under det årets ständermöte (11,6 procent). Hur och varför så många avled vet vi inte. Men i källorna framgår det att en farsot härjade i Dalarna och norrut. Och kanske också i Stockholm?

Skaraborgska bonderepresentanter hade samma dödlighet i Stockholm som övriga bondeherredagsmän under frihetstiden. Det betyder att 2,6 procent av de skaraborgska bonderiksdagsmännen dog på

sin post under ett ständermöte i Stockholm. Andelen höll på att bli högre under riksdagen 1746–47 då skaraborgsbonden Nils Persson från Skierf i Valle härad blev häktad för utlåtelse mot tronföljaren Adolf Fredrik – och dömd till döden. Men han blev inte ytterligare en bonde i dödsstatistiken, Han blev benådad.

Skaraborgska bönder

Skaraborgarna i bondeståndet var som de flesta ledamöter. De sparsamma källorna tyder inte på något annat. Långt hemifrån, borta länge – ibland över ett år, inackorderade trångt med andra skaraborgska bönder, sparsamt med daler kopparmynt – men en och annan bjudmåltid och kanske en pekuniär muta eller två.

Politiskt hade Bondeståndet minst att säga till om. I det sekreta utskottet – Ständernas mäktigaste organ – fick inte bönderna vara med. Men i andra deputationer och utskott var bondeföreträdare representerade. Där kunde skaraborgska bönder göra sin stämma hörd och framföra de *besvär* de ibland hade med sig från sina hemmavalkretsar. Därtill hade de naturligtvis rösträtt när Bondeståndet gick till beslut. Och det var inte betydelselöst. För beslut i Ständerna

krävdes att minst tre stånd stödde ett förslag. När de tre övriga stånden inte var ense – vilket hände – kunde bönderna fälla avgörandet. En sådan maktställning var helt unik i världen på den tiden. Sverige var det enda land där bönder överhuvudtaget var representerat i en beslutande församling.

Men de skaraborgska bönderna var inte många i den frihetstida ståndsriksdagen – som flest elva år 1719, men därefter endast mellan fyra till sex. Totalt hade Bondeståndet efter den nya formaliserade riksdagsordningen 1723 mellan hundra-tjugo till hundra-sjuttio ledamöter. Det betyder att andelen skaraborgare vanligen höll sig kring 3 procent, med undantag för de båda krigsriksdagarna 1719 och 1720 då andelen var fem–sex procent.

En andel representanter på endast tre procent för skaraborgsbönderna kan tyckas litet men avspeglar väl Skaraborgs befolkningsandel i Sverige-Finland under 1700-talet. Under frihetstiden var antalet boende i Skaraborg enbart cirka 100 000, med endast en svag ökning mellan 1718 till 1772. Samtidigt i Sveriges två rikshalvor växte befolkningen totalt från 1,8 miljoner till 2,6 miljoner. Det betyder att Skaraborgs befolkningsandel sjönk från 5,4 till 4,2 procent – inte långt ifrån representationsandelen på tre procent i Bondeståndet.

Dock om skaraborgarna hade velat – och haft råd – kunde de sänt fler bönder till Stockholm. Riksdagsordningen specificerade att varje härad i Sverige hade rätt att sända en företrädare till Bondeståndet. I Skaraborg fanns femton härader. Men alla av dem hade inte lust eller ekonomisk möjlighet att sända en bonde till ståndsriksdagen. Och det behövde de inte. Lagen tillät att olika härader slog sig samman om en och samma herredagsman. I Skaraborg var det endast ett härad som alltid sände en egen representant till Bondeståndet. Det var Vadsbo härad som omfattade hela norra Skaraborg. Övriga härad gick oftast samman i tre mycket stabila grupperingar: En i öster med Kåkind, Valle, Gudhem och Vilske härader; en i söder med Vartofta, Frökinds, Laske och Barne härader, och en i väster med Kinne, Kinnefjärdings, Kållands, Åse och Viste härader. Med andra ord grannhärad gick ihop och betalade för en representant uppe i Kostholm.

Skaraborg idag omfattar inte femton härader men väl femton kommuner. I riksdagsvalen får vi dock inte längre representeras under det gamla länsnamnet. Någon klåfingrig och fyrkantig byråkrat hittade 1998 på att valkretsen numera skall ha det anskrämliga namnet *Västra Götalands östra valkrets*. I denna gravt felbenämnda valkrets valdes tio ledamöter in i

riksdagen 2018. Det motsvarar 2,9 procent av det totala antalet riksdagsledamöter. Det vill säga ungefär samma andel som skaraborgsbönderna hade i Bondeståndet under frihetstiden, Skaraborg är kvantitativt sett lika obetydligt i dagens riksdag som i ständsriksdagen för trehundra år sedan.

Bönder går till val

Bondeståndets val under frihetstiden var föga reglerade och kunde vara mycket olika över landet och över tid. Dock när det gällde rösträtt och valbarhet fanns några mycket klara bestämmelser. Rätt att rösta och eventuellt själv bli vald hade endast oberoende och bofasta bönder. Det innebar i praktiken krono- och skattebönder plus så kallade frälseskattebönder (som hade friköpt en gård från en adelsman); frälsebönder som brukade en gård ägd av en adelsman hade inte rösträtt eller kunde bli valda. Utöver självägande bönder accepterades också oftast bergsmän, gästgivare på landet och fiskare i Bondeståndet. Renskötande samer kunde delta från och med riksdagen 1760–62.

Även kvinnor hade rösträtt, men bara änkor efter en oberoende och bofast bonde. Ibland ifrågasattes bondeänkors rätt att rösta, men 1771 i den tillämnade

men ej fastslagna valordningen till Bondeståndet – ej fastslagen eftersom Gustav III:s statskupp 1772 kom emellan – stadgades följande:

Bofaste bondeänkor, som äro skrevne för hemmansbruket, kunna ej vägras att i valet delta, icke heller förmyndare för omyndigs fastighet, såvida han inom socknen bor och är av bondeståndet,

Uteslutna från Bondeståndet var förutom frälsebönder, alla landbönder/arrendatorer, torpare, drängar och pigor liksom personer som tidigare innehaft tjänst eller tillhört något annat stånd. Bönder som var straffade för grövre brott var också uteslutna, speciellt om man slitit spö och undergått "neslig kroppsplikt". Bondeståndet representerade alltså inte hela allmogen. Ståndet företrädde i huvudsak välbestäta och självägande bönder.

Valen skulle utlysas i god tid och kallelsen kungöras i socknarna. Häradshövdingarna hade ansvaret och stod för själva valförrättningen som oftast skedde på tingsstället. Direktval bland de bönder som hörsammat kallelsen och kommit till tinget förekom, men indirekta val via elektorerna var det vanligaste. Det hela var utan klara stadgar men fungerade

vanligen så att en eller flera elektorers utsågs vid möten i sockenstugorna; de utsedda elektorerna fick sedan bege sig till tinget och rösta inför häradshövdingen med nämndemän som bisittare. Medskickat fick också elektorerna ibland så kallade *besvär* som den valde herredagsmannen skulle ha med sig till Ständerna och försöka få åtgärdade. Under större delen av frihetstiden tyckte sockenallmogen att besvären var viktigare än vilka personer som sändes till Stockholm.

Själva omröstningen när bonderepresentanten valdes inför häradshövdingen verkställdes enligt tre olika metoder. I början av frihetstiden gjordes valen vanligen sockenvis i häradet – varje socken hade en röst. Senare skedde valen oftare via per capita röstning – varje elektor avgav en röst. Mot slutet av frihetstiden vägdes allt oftare röstandet efter hemmantal – elektorerna från socknar med välbärgade bönder fick fler röster. Effekten blev att rika bygder med mer besuttna bönder kom att väga tyngre i Bondeståndet.

Ser vi på vilka bönder som *de facto* valdes in i Bondeståndet under frihetstiden 1719–72 hade de flesta titeln/benämningen nämndeman. Det gällde för tjugofyra av de sextiotre bonderepresentanter som valdes till Ständerna under frihetstiden från Skaraborg. Andelsmässigt blir det 38 procent, något lägre än den

totala andel på 50 procent nämndemän som skall ha funnits i Bondeståndet under frihetstiden. Den näst vanligaste titeln bland skaraborgarna var danneman (sjutton personer), en ålderdomlig benämning som betyder duglig eller pålitlig. När Bondeståndet hade sin avskedsuppvaktnings hos kung Karl XV i juni 1866 adresserade han ståndet med "Redlige dannemän". En tredje vanlig titel bland bönderna från Skaraborg var rusthållare (tio personer). Övriga skaraborgare hade olika strötitlar – oftast någon variant på bonde. Två representanter hade titlar som måhända borde gjort dem ovalbara. En benämndes löjtnant och en annan häradsdomare

En stor majoritet av skaraborgarna i Bondeståndet bevistade enbart en riksdag. Det kan indikera hur tungt ock kostsamt och föga eftersträvansvärt det var att spendera månad efter månad i ett trångt inackorderingsrum i Stockholm för trehundra år sedan. Men tio var med om två riksmöten, och en tapper och framgångsrik skaraborgsbonde deltog i hela fyra sammankomster. Han hette Håkan Olufsson med titeln danneman från Olunda/Flakeberg i nuvarande Grästorp. Vid riksdagen 1726–27 blev han vald till undertalman för att sedan 1731 bli talman. Inte illa marscherat av en bonde från lilla Skaraborg. Men

han var inte unik som talman från Västsverige; snarare tvärtom. Av de sjutton bondetalmän som valdes vid frihetstidens sexton ständermöten kom hela fem från Västra Götaland. Joseph Hansson från Älvsborg valdes två gånger, Jakob Ollsson och Lars Thorbjörnsson, båda från Bohuslän, vardera en gång och också en gång Håkan Olufsson från Viste härad i Skaraborg. Norrland fick endast en gång en vald talman. Han var från Jämtland. Sveriges dåtida/nutida centrum Mälardalen kan enbart uppvisa tre bondetalmän – två från Västmanland och en från Uppland. Svea rikets östra halva fick aldrig någon bonde vald till talman under frihetstiden. Det suveräna rekordet i antal riksmöten med en vald talman har Blekinge. En och samma bonde från Lösen i Blekinge blev utnämnd till talman vid inte mindre än åtta riksmöten med start 1738–39. Han hette Olof Håkansson och dog med stövlarna på som talman mitt under ständermötet i november 1769.

Domen över den frihetstida ståndsriksdagen

Eftervärldens dom över den svenska frihetstiden har ibland varit mycket hård. En söndermutad och partispplittrad ståndsriksdag som åstadkom en misslyckad mynt- och näringspolitik och två onödiga och

förlorade krig. Ständernas merkantilism och myntförsvagning (inflation) rosade inte marknaden. Anfallskrigen mot Ryssland 1741–43 och mot Preussen 1757–62 var båda illavarslande bevis på svensk militär och politisk inkompetens.

Bakom dessa stora missgrepp stod inte hela ständsriksdagen. Ständerna hade med start vid riksdagen 1738–39 sett något helt nytt uppträda – politiska partier. Och ett av dess partier *Hattarna* var det som förde Sverige in i de misslyckade krigen och som hade huvudansvaret för den svaga ekonomiska politiken. Hattarna hade makten i ständsriksdagen (mest tydligt i Borgarståndet och på Riddarhuset) från sent 1730-tal ända fram till frihetstidens slut 1772, med ett kort undantag för åren 1765–69 då konkurrenten *Mössorna* styrde Sverige. Såväl Hattar som Mössor var till stor del finansierade av främmande makter. Frankrike mutade Hattarna, medan Ryssland och ibland England mutade Mössorna.

Bondeståndet partipolitiserades i mindre grad och senare än övriga stånd. Men båda partier vann insteg i Bondeståndet. Böndernas "ständige" talman Olof Håkansson brukar ses som en Hatt även om han tog emot mutor från flera håll. Älvsborgs tvåfaldige talman Joseph Hansson var en solid Mössa. Mot slutet av frihetstiden frodades olika politiska klubbar i

Stockholm. På värdshuset *Hvita Lammet* höll exempelvis Mössorna öppet hus för Bondeståndet under riksmötet 1765–66.

Men den negativa bedömningen av den frihetstida ståndsriksdagen kan nyanseras. I väldigt många avseenden var det som hände i Ständerna åren 1719–72 nydanande, unikt och långt före sin tid. Mest remarkabelt var kanske att fria bönder överhuvudtaget fick vara med och påverka politiken. Det var Sverige ensamt om i mitten av 1700-talet. Partibildandet med Hattar och Mössor, och ibland också ett Hovparti, var något unikt och helt nytt. Englands *Whigs* och *Tories* är de enda andra partierna i Europa på den tiden. Utskottsarbetet var ytterligare en innovation som Ständerna stod för under frihetstiden. Och bönderna kunde delta i alla utskott utom det Sekreta, som i och för sig var det mäktigaste. Ännu en nyhet var en trevande början till parlamentarism. I statsvetenskapliga standardverk brukar det sägas att parlamentariskt styre – där riksdagen, inte kungen, utser regeringen – hade premiär 1917 i och med Edén-Brantings koalitionsregering mellan Liberaler och Socialdemokrater. Men en motsvarande maktförskjutning från kung till parlament inträffade redan under frihetstiden. Med start vid riksdagen 1738–39 bytte segrande parti – oftast Hattarna – ut de riksråd som inte

passade dem, med eller mot kungens vilja. Metoden benämndes *licentiering*. Avsatta riksråd fick behålla titel och pension, men förlorade makten. Under den sena frihetstiden styrdes Sverige av parlamentariskt sammansatta partiregeringar. Trilskades kungen ersattes han med en namnstämpel.

Den frihetstida ståndsriksdagen var förunderligt innovativ och förebådade vad som komma skulle på 1900-talet. De skaraborgska bönderna spelade en blygsam roll i allt detta. Då liksom i dagens riksdag var skaraborgarna inte många eller särskilt framträdande. De utmärkte sig föga, men inte heller gjorde de någon skada. Man påminns om när överste Peyron höll tal till soldaterna på pansarregementet P4 i Skövde. Soldater, sa han, jag har varit över hela världen – i Korea, på Cypern, i Kongo, i FN, i Mellanöstern - och aldrig har jag hört någon som sagt något *illa* om Skaraborg. Detsamma kan sägas om de skaraborgska bönderna i den frihetstida ståndsriksdagen. Aldrig har man hört eller sett någon som talat illa om skaraborgska herredagsmän i Bondeståndet.

Källor

När jag började läsa historia på Göteborgs universitet 1964, med Erik Lönnroth som examinator, var

min förhoppning att bli historiker. Men så blev det inte. Det blev opinionssiffror, tabeller, riksdagsval och väljarbeteende istället; gott så kanske. Det gör att jag idag kan skriva om historia – varav mitt hjärta alltfört är fullt – utan att känna mig bunden av alla krav en proffshistoriker måste leva upp till. Inte skarva, men försiktigtvis hoppa över en eller annan källa och inte torgföra alla möjliga och mindre möjliga tolkningar i historielitteraturen.

Dock en viss nytta av min statsvetenskapliga fäbless för siffror har jag haft när jag tagit del av och bearbetat uppgifter i min huvudkälla kring det frihetstida Bondeståndet. Den källan är Ludvig Mårtenssons tvåhundra sidor digra och informationsspäckade *Förteckning över Bondeståndets ledamöter vid riksdagarna 1710–1800* (1937). Lite originalforskning har jag alltså ägnat mig åt. Men det mesta kommer från läsfrukter hämtade från några av standardverken kring frihetstiden. Statsvetarprofessorn Fredrik Lagerroths mycket tungfotade och detaljerade beskrivningar i *Frihetstidens maktägande ständer 1719–1772* (1934) har jag tagit mig igenom. Ragnar Olssons fokusering på Bondeståndet i samma volym är mer lättillgänglig och har varit mycket nyttig. Det har också varit mycket nyttigt och nostalgiskt att få återvända till Sten Carlssons *Svensk historia II* (1961). Det

verket var kurslitteratur när jag läste historia i mitten av 1960-talet. En annan mycket läsvärd och användbar översikt är Michael Metcalfs genomgång av frihetstiden i jubileumsskriften *Riksdagen genom tiderna* (1985). En bok som jag hade hoppats få ut mycket av, men som inte gav så mycket, är Arne Ströms *Olof Håkanssons politiska verksamhet åren 1726–1743* (1967). Glad var jag dock när jag hittade den på ett antikvariat i Stockholm.

En person jag vill tacka särskilt är statsvetarprofessorn Jan Teorell i Lund. En forskarkollega som hjälpt mig med bra litteraturtips och med insikter om korruptionen under 1700-talet. Därom vet han besked ity han forskat därom. En annan person som också betytt mycket för mitt arbete är historieprofessorn Karin Sennefelt i Stockholm. Hon är en av nutida Sveriges största kännare av frihetstiden. Hennes mycket läsvärda skrifter har jag utnyttjat skamlöst. Därtill har vi talats vid – per telefon i coronatider – med följderna att smärre felaktigheter skalats bort. Stort tack för det.

Till sist som det brukar stå i förord: Alla kvarstående överdrifter, förenklingar och eventuella felaktigheter skall skyllas på mig – en glad amatörhistori-

ker som tycker om att skriva om vad som hände for-
domdags där han växte upp – i Skaraborg, en gång
Svea Rikes vagga.

BARBRO LENNÉER AXELSON

JÄMFÖRELSE KAN BÅDE SPORRA OCH FÖRMINSKA

Filosofen Arthur Schopenhauer lär ha sagt: "Den mest verksamma trösten i varje olycka och lidande är att betrakta dem som är ännu olyckligare och sådana finns alltid." På 1950-talet uppmärksammade socialpsykologen Leon Festinger (1) jämförelsernas betydelse. De är "ett sätt att tänka om sig själv i relation till andra". Det är bara genom att jämföra oss med andra människor som vi kan bli medvetna om vårt jag och utveckla vår egen identitet. Därför är vi hela livet mer eller mindre upptagna av likheter och skillnader mellan oss. Ingen förutom eremiter är vaccinerad mot detta.

Vi behöver dessa jämförelser för att bygga upp vår personlighet och självkänsla och det är genom att testa våra intryck och erfarenheter gentemot andra som vi skapar vår verklighetsuppfattning. Ett särskilt forskningsområde kring sociala jämförelser, "social comparison theory" utvecklades efterhand (Suls m. fl. 2002, Gerber m. fl. 2018).

Jämförelser med andra fyller flera funktioner. Det är ett sätt att spegla sin självbild, kolla av, "utvärdera" och kanske förbättra sig själv. Självkänedom utvecklas ofta steg för steg genom dessa personliga tystlåtna reflektioner. Jämförelserna inspirerar och stödjer vårt välbefinnande när dessa faller ut till belåtenhet. Vi får energi och känner stolthet. Ytterst handlar jämförelser om att reglera vår självkänsla. Duger jag? Vi jämför oss med andra särskilt i vissa livsperioder när vi går igenom utvecklingsförändringar, till exempel när vi är nya i en yrkesroll eller kommer in i ett annat nytt sammanhang. Vi söker då goda förebilder som vägledare. Och vi tar avstånd från de dåliga.

Vi jämför oss med andra i fråga om det som är viktigt för oss, det kan vara utseende, kunskaper, relationer, status, ekonomi, popularitet, uppförande, åsikter men även ifråga om framgångar och misslyckanden - både i privatliv, studier och arbetsliv.

Många som har tillräckligt gott självförtroende låter sig dock inte nämnvärt beröras. De vilar tryggt i känslan "jag är bra som jag är". De har lärt sig konsten att befria sig från för höga förväntningar och kravet att ständigt förbättra sin person och sitt liv. "De sjunger sin egen sång" istället för att falla för grupptrycket att i tid och otid jämföra sej med andra. Självacceptans brukar detta kallas. Ett sådant förhållningssätt som vuxen underlättas av att föräldrarna inte ständigt haft måttstocken framme och gjort jämförelser mellan syskon eller med andra barn. Föräldrar kan med andra ord skapa ett skydd mot negativa jämförelser.

Syskon är människor man övar på. Där lär vi oss om rättvisa, samarbete, vänlighet och omtänksamhet. Ofta den hårda vägen. En tredjedel av samspelet mellan syskon präglas nämligen av jämförelser, konkurrens och tävlan. Kraftmätningarna mellan syskon måste därför hållas i schack av föräldrars vakande ögon. Risken för destruktiva jämförelser är störst när barnen är nära varandra i ålder. Om ett syskon utsätts för stora orättvisor från föräldrarnas sida påverkar detta starkt dess självkänsla i negativ riktning - i värsta fall för resten av livet.

Förstoring

I första hand jämför vi oss med personer som liknar oss själva. Dem har vi lättast att identifiera oss med. Upplevd likhet skapar både gemenskap och trygghet. Jämförelser i form av förstoringar av andra kan fungera som en sporre för vår personliga utveckling och ge oss kraft att utvecklas. Framförallt när avståndet inte är för stort mellan det egna jaget och den man jämför sig med.

”Kan hon, kan jag....eller Så vill jag också försöka bli eller så vill jag också få det”. Detta börjar redan när vi är småbarn. Då är det ofta större syskon som utgör förebilden. Detta är särskilt vanligt i tonåren och som ung vuxen. Förebilder utgörs under uppväxtåren oftast av föräldrar och lärare. 54% ungdomar nämner just dessa. I tonåren strömmar sedan även idolerna till.

Dessa jämförelser ”uppåt” kan också fungera förtryckande. Idealerna blir för avlägsna. Genom jämförelser med andra där vi kommer till korta väcks istället negativa känslor, mindervärdeskänslor och avund. Detta leder då till nedvärdering av den egna personen och skapar underlägsenhetskänslor. Mest jämför vi oss uppåt- med dem vi ser upp till och deras olika egenskaper. Det är dessa som vi också mår

sämst av jämfört med "neråt-jämförelser" med dem vi inte vill efterlikna, de som har det sämre i olika avseenden (Wheeler m fl 2018).

Olika personligheter dras åt det ena eller andra hållet. En del har alltid siktet inställt uppåt och finner därigenom en personlig drivkraft, andra jämför sig alltid neråt. Ju sämre självkänsla, desto större är risken att man uppvärderar de flesta omkring sig. Andra förstorar istället sig själva och framställer sig i bättre dager än det finns täckning för. Syftet med detta kan vara att få ökat intresse från omgivningen, göra intryck på andra... att skapa lite mer dramatik kring sin person eller åtminstone få ökad självkänsla för stunden även om den bara är uppblåst. Man försöker helt enkelt stärka sina psykologiska muskler.

Förminskning

Vi kan förminska andra och vi kan förminska oss själva. Det är dock sällan som denna reducering av självet är total. Den drabbar snarare vissa områden. Kroppsligt självförtroende, sociala relationer, sexuella relationer, kognitivt självförtroende, praktiskt självförtroende med mera.

Min första förminskning av mig själv som jag kommer ihåg skedde som ung student i samband

med flytten från lilla Dala till storstaden Göteborg. Sociala förändringar av detta slag som att lämna både föräldrahem och gemenskapen i en trygg uppväxtort sätter ofta självförtroendet i gungning. Vem är jag nu? Hur blir jag betraktad av "de nya" jag möter.

Jag började läsa på Göteborgs Universitet. Och hamnade snabbt i en klasskonflikt med mig själv. Jag jämförde och uppvärderade kompisars sociala situation. Jag tyckte att alla andra kom från akademikerhem, hade föräldrar som var professorer och andra "fina" yrken. Jag kom från en enkel lanthandlarbakgrund. Påhejad att läsa vidare av lärare snarare än av föräldrar.

Jag trodde nog att jag var vaccinerad mot klasskänslor. För i vår lanthandel fanns kunder både från stora herrgårdar och fattiga från torpstugor. Jag fick därmed insyn bakom kulisserna i båda grupperna. Som familjeterapeut senare i livet har jag också mött grupper från helt olika miljöer. Jag fick insikten att det kan vara en större tragedi när man omges av lyx och bekvämligheter - och ändå är olycklig jämfört med när man inte behöver hålla masken vare sig för sig själv eller för grannar i samma situation.

Det tog ett bra tag innan jag kunde acceptera min bakgrund. Att sluta förminska den. Idag är jag glad

för den. Det hjälpte nog också att jag ofta fick spets på mina tentamina. För att reglera vårt självförtroende när detta brister behöver vi enligt genomförd forskning både som barn och vuxna något område, räcker med ett enda, där vi är tillräckligt bra och kan godkänna oss själva för att upprätthålla självrespekten.

Detta är angeläget för lärare att tillgodose för eleverna under deras skolgång.

Sociala medier

Synen är människans starkaste sinne. Varje gång vi ser en bild sker en ögonblicklig reaktion i hjärnan. Aldrig har väl bilder varit mer i fokus än i vårt bildsamhälle på grund av den massiva utbredningen av sociala media av olika slag. Detta påverkar också basen för våra jämförelser i högsta grad. Vi behöver inte vara så kallade alarmister, det vill säga uppför stora risker men "ett nytt liv" är det förvisso för oss som är äldre. För de unga är det självklart. Det positiva är att sociala kontakter - om än på distans på nätet - blivit lättillgängliga. Hur skulle vi annars överlevt coronapandemin.

Så här säger ett av mina vänners barnbarn, en tjej på sjutton år: "ni hade kanske fem högst tio personer

att jämföra er med när ni var unga. Jag har säkert trehundra. På riktigt och i media. Alla är snygga och verkar leva häftiga liv. Alltid något på gång. Fattar ni??

Kvinnor under trettiofem år är de främsta dagliga användarna av Facebook och Instagram. Man jämför både sitt liv och sitt utseende med andra. Detta gäller inte bara tjejer utan också killar. En vältränad kropp ingår i många självpresentationer. Man kan dessutom bli mer eller mindre beroende av alla "likes" från följare.

Detta kan givetvis ibland sporra till positiva förändringar medan det i andra fall blir förtryckande. Särskilt för personer med redan vacklande självkänsla.

Några färskaste studier tyder på att jämförelserna faller sämst ut när man jämför sig – och konkurrerar – med sina likar jämfört med till exempel kändisar. Mycket tid på sociala medier kan medföra psykisk ohälsa. Och deprimerade tillbringar mer tid på nätet. Man flyr dit istället för till personliga kontakter. Man vet dock inte riktigt vad som är hönan och ägget. Det behövs mer forskning på området (Hansen 2019, Nutley 2019).

Att hämta styrka "nerifrån"

När vi har problem och då jämför oss med andra fungerar denna strategi i bästa fall med hjälp av självupplyftande tankar på att andra har det värre än vi själva eller att vi ändå undkommit en fara på ett hyggligt sätt. Detta reglerar både våra känslor och vår självkänsla i positiv riktning.

Många med kroniska sjukdomar ägnar sig åt proportionsvägningar. Man försöker vidga sitt livsrum genom att söka efter dem som har en ännu svårare situation – så kallade neråt-jämförelser. "Mina barn är ju ändå vuxna. Tänk på min medpatient här med svår cancer och som har två småbarn".

Strategin med jämförelser kan dock även resultera i att man försöker förringa sin egen sorg, göra den mindre, på grund av skuld inför den som har ett större lidande.

Författarinnan Margareta Strömstedt framhöll, i en TV-intervju om sin bröstcancer, vikten av att andra vågar följa med den drabbade in i tragikens dramatik. Det är det som är trösten. Inte att få höra en rad jämförelser och historier om alla som överlevt. "Ta inte ifrån en person hans eller hennes sorg!" manar hon livserfaret. "Sjukdomsvinsterna man kan er hålla genom ökad uppmärksamhet, att slippa vissa

sysslor och så vidare ska man dock odla – och förstora”, påpekade hon med glimten i ögat.

Känslor

Vissa känslor uppförstoras mer än andra. Andra förminskas eller trängs helt åt sidan. Oro är nog den känsla som oftast kan få stora proportioner, särskilt hos kvinnor. Den växer lätt och utvecklas till ångest, irritation, aggression. Oro är smittsam i arbetsgrupper och något som man därför inte bör fördjupa sig i. Hur den bör ”åtgärdas” beror på dess orsaker; befogad oro, prestationsoro, missnöjesoro, överbelastningsoro, förändringsoro med mera. (Lennéer Axelson 2019).

Aggression, som inte är detsamma som våld, utan en naturlig känsla när den är befogad skulle i sin tur behöva uppförstoras i vårt land. Den är ofta tabubelagd i sociala relationer och kan därför tyvärr skapa onödigt stora problem för personer med ett hetare temperament när de inte kan hålla sina ord i styr. Men det blåser ju över. På arbetsplatser skulle vi tvärtom ha nytta av lite mer direkta urladdningar som nu istället blir till gnäll, intriger, bitterhet, surhet och andra bakvända känslor genom att aggression i vår kultur förminskas, ja förvrängs. Precis som oro

har även gnäll en hög smittoeffekt. En del arbetsgrupper låter som gamla gistna dörrar på landet. Vad är personerna missnöjda med är den befogade frågan.

Glädje SKA uppförstoras. Då kan man njuta av den tre gånger. Förglädjen, glädjen i stunden och efterglädjen. Skadeglädjen räcker dock att vi känner en gång.

Jämförelser i olika relationsfaser

Det finns oftast en smekmånad i alla slags relationer. Då sker vanligtvis en förstoring av varandra både i privata parrelationer och i arbetsrelationer. Nytt blir stort. I alla sammanhang. Vi idealiserar är en annan benämning för samma företeelse. Känslorna är starka i positiv riktning.

Vi känner inte varandra ännu och den positiva fantasin kan därmed få mer fritt utlopp. Konfliktnivån är också låg eftersom man inte vill störa sina drömbilder av varandra och inte heller av sig själv. Inte rubba den sköra trygghet och tillit som håller på att byggas upp.

I den längsta relationsfasen, som för åtskilliga varar livet ut, den jag benämner varjedagskärleken, utvecklar vi helare och mer realistiska bilder av

varandra. Vi ser både varandras förtjänster och tillkortakommanden.

Svårast utifrån mina erfarenheter som familjeterapeut är klassmässiga jämförelser. Den ena parten kommer från ett välbärgat föräldrahem. Det har alltid funnits gott om pengar vilket ger både makt och frihet. Den andra kommer från mycket begränsade hemförhållanden, kanske med en ensamstående mamma med dåliga inkomster. Den ojämlika ekonomin inom en släkt spetsas inte minst till när barnbarn fyller år eller i samband med julfirande. Högtider som ska vara något att se fram emot blir ångestskapande för den fattige. Detta är dessutom inte så lätt att tala öppet om varken för paret självt inbördes eller i det sociala nätverket. Skammen finns där i det tysta. I den tredje fasen som berör cirka 50 % av alla par, separationsfasen, uppförstorar vi varandras negativa personlighetsdrag och förminskar därmed kraftigt varandra. Vi ser varandra i det sjuka ögat istället för i det friska för att citera författaren Per Evander. Bekräftelsen närmar sig noll, negativa känslor tar överhanden, vi förlorar respekten för varandra och drar rejält ner varandras självkänsla. Det är allt annat än psalmtexten i "Du ska veta att du är värdefull"...

Förgyllning som förstoring

Sätta guldkant på tillvaron är trevligt men en del förgyller konstant alla sina berättelser. Ens eget liv framstår som rätt enahanda, när sådana personer sätter i gång och berättar om yrkesframgångar, sina semestrar eller sina lyckade barn. Ibland hänger det samman med deras genuina personlighet. Eller en lyckad personlig tillvaro. Andra gånger är motivet främst att imponera, demonstrera sitt enastående liv och den vägen höja den egna självkänslan och att göra personer i omgivningen avundsjuka. Drar man av 50 % så kommer man "sanningen" närmare om de gömmer sig bakom en slöja av så kallade tomma adjektiv, det vill säga när allt beskrivs som underbart, fantastiskt, magiskt.

Största problemet utgör nog de i denna grupp som alltid ska "toppa". Berättar man själv om något så har de alltid varit med om något ännu större, ännu bättre, något ännu mer intressant, något ännu roligare ... Detsamma gäller i andra riktningen. Deras sjukdom var den värsta. "Och då skulle du ha sett". Istället för att bekräfta krymper de i båda fallen andras upplevelser och kan därför lätt räknas in i gruppen glädjedödare.

Andra gånger behöver vi överdrifter och förgyllning som drivkraft, motivation och energi. Nobelpristagaren Daniel Kahneman (2014) skriver träffande:

”Jag har ännu inte mött en framgångsrik forskare som saknar förmågan att överdriva betydelsen av det han eller hon håller på med. Man behöver en illusorisk känsla av ”viktighet””.

Författaren David Lagerkrantz anknyter i sin tur till hur berättelser ofta förskönas, dramatiseras..... ”Författare överdriver sina gamla sår och sorger. De är dramatiskt lagda och varje historia blir bättre om den kastas mellan toppar och dalar” (DN 200328).

Avståndets förtrollning

Hur man uppfattar och handskas med fenomenet litet och stort, mindre och större beror också på avståndet; mellan människor, mellan platser, ja mellan det mesta.

Författaren Carina Burman utnämndes av Skaraborgsakademin till Årets Skaraborgare år 2011. Hon har bland annat skrivit om skalden Johan Henric Kellgren (1751–1795) som var en av det svenska 1700-talets framträdande kulturpersonligheter, bördig från Floby, men levde sedan nästan hela sitt liv i

Stockholm. Floby blev för trångt. För litet. Hans inställning till västgötska hembygden tycks ha växlat med humöret. Ett försoningens drag mot gamla hemorten skapades dock. I olika brev finns tecken på att han efterhand hyste tillgivenhet för sina "landsmän", särskilt när han var långt hemifrån.

Inget är sällan lika märkvärdigt när vi kommer riktigt nära jämfört med det vi bevittnar på håll. Då kan vi lättare projicera, fantisera. Därför är det ibland lika bra att avstå från besök på vissa upphöjda platser från vår barndom. Istället låta dem vara så fantastiska som vi minns dem från barndomen och njuta av det - efterglädjen. Det finns inget värre än att få sina drömmar uppfyllda har någon sagt. Jag säger "det är trist att få sina barndomsminnen krympta". Man får fundera – och välja – om man ska konfrontera minnena mot dagens verklighet. Alternativt inse realistiskt att det är så här livsförändringar fungerar. Då var då och nu är nu.

Den förstoring som sker genom den distansering som följer med avstånd gäller även kärleksrelationer. Ju längre från varandra, desto starkare brinner kärlekslågan. Då tillkommer känslan längtan som alltid har en förstörande effekt. Vill man envist upprätthålla en stark förälskelse gör man klokast i att inte flytta samman. Närhet sätter förstoringsglas också

på våra personliga defekter. Å andra sidan orkar vi heller inte med en ständig längtan. Relationer kräver personlig näring för att bli verkliga. Därför krymper vi det geografiska avståndet och flyttar samman. Det finns förvisso också andra skäl till att bli ett par under samma tak.

Några personlighetsdrag hos den andre brukar tack och lov fortsätta att idealiseras, i alla fall respekteras, även i varjedagskärleken. Det är också en missuppfattning att man blir ett par bara på grund av kärlek även om det är utgångspunkten. Vi behöver också någon att tryggt kunna småbråka med utan att det efteråt krävs långa försoningssamtal. En intim relation är komplex.

Summa summarum: Man växer när andra tror på en. Så hellre uppvärdering och förstoring än nedvärdering och förminskning både från andra och inte minst oss själva. Livet skulle bli mer trist utan både negativa och positiva jämförelser. Dessa fördjupar den komplexa livsströmmen vi befinner oss i. Det vi kan göra är att inte själva i onödan bidra till att förminska andra genom att sära deras självförtroende eller glädjekänslor.

REFERENSER

- Burman, C. (1987). *Västgöten Johan Henric Kjellgren*. Skaraborgs Länsmuseum.
- Festinger, L. (1954). "A theory of social comparison processes". *Human Relations*, 7 (1)", 117–140.
- Hansen, A. (2019). *Skärmhjärnan*. Stockholm: Bonnier.
- Kahnemann, D (2014). *Tänka, snabbt och långsamt*. Stockholm: Volante.
- Lennéer Axelson, B (1979). **Kärlek**. Stockholm: Wahlström & Wistrand.
- Lennéer Axelson, B (2019). *Konflikter–uppkomst, dynamik, hantering*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lennéer Axelson, B & Thylefors, I (2019). *Arbetsgruppens Psykologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Miller, M., Reichert, J & Flores, D (2015). *Social Comparison Theory. I: The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. London: John Wiley.
- Nutley, S (2010). *Distraherad - hjärnan, skärmen och krafterna bakom*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gerber, J. P, Wheeler, L, & Suls, J. (2018) "A Social comparison theory metaanalysis 60 + years on". *Psychological Bulletin*, 144 (2) 177–197.

JAN MÅRTENSON

HASSE ALFREDSON
EN GENUIN VÄSSCHÖTE

Hasse Alfredson föddes i Malmö och växte upp som liten knatte i Helsingborg. Han fick sin intellektuella bildning som lundensare och blev med tiden en av våra främsta komiker tillsammans med Tage Danielsson, en duo som även fick in globala perspektiv i sin konstnärliga utövning. Men Hasse blev inte större eller mindre än att han inom sig även fick plats för en genuin väschöte men mer om detta senare.

Jag träffade Hasse Alfredson när hans film "Jim och Piraterna Blom" spelades in 1987. De skulle just ta några scener på Tomelilla Sommarland där jag hade glädjen att få se Jan Malmström ramla i plurret. För

säkerhets skull användes tre kameror samtidigt för att fånga scenen ur olika vinklar. Hasse själv spelade Döden eller snarare Kolavippen. Han körde omkring på en grön flakmoped och avlastade människorna deras grå sorger, stenar som han tippade i universum. Men i bröstet blev det kvar en diamant, därför att det också finns något fint i sorgen.

Hasse hade flera gånger konfronterats med döden på nära håll. Han förlorade sin far redan i femtonårsåldern och en liten son förolyckades i hemmet, när han körde in en gammaldags antenn i eluttaget. När vi träffades hade hans närmaste vän Tage nyligen dött. Filmen han just höll på med var en sorts besvärjelse eller sorgearbete om man så vill.

Hasse Alfredsons värme var nog den största i landet. Men steget från humor till djupt allvar är inte särskilt långt.

– Jag är ungefär som en ost, svarade han på min fråga om han har stora, svarta hål inom sig. Jag vet inte om de är så värst stora, men nog är de svarta. Mest ost och lite hål.

Och visst finns det mörka stråkdrag i många av hans verk, inte minst i böckerna och filmerna. "En film för dom som är barn" kallade han sin då nya. Ett av dem var Hasse Alfredson som vid den tiden var femtiofem år ung.

– Jag tror det är viktigt att bevara barnet inom sig, något oförstört. Som vuxen är man ju i regel lite fördärvad och en del är helt förstörda. Det förefaller åtminstone så, sa han.

Trots att Hasse själv gestaltade den djävulske direktören i "Den enfaldige mördaren" trodde han att ondskan egentligen inte finns annat än som en brist-sjukdom. Den beror i sin tur på förtryck och för lite kärlek.

– Om människan är någonting så är hon god, menade han.

Även i den nyss nämnda filmen finns varma och humoristiska scener. En liten pojke säger till huvudpersonen att denne är en "idoit".

– Det heter inte idoit, det heter idiot, svarar den harmynte Sven som spelas av Stellan Skarsgård.

Hasse var övertygad om att en komiker måste vara ovanligt vanlig för att lyckas. Då kan folk känna igen sig.

Jag frågade Hasse hur tidigt han upptäckte sin sceniska talang. Svaret kom blixtnabbt:

– Jag vet inte om jag upptäckt den ännu, höll jag på att säga. Men jag har alltid varit intresserad av att uppträda, både med sketcher i hemmet och inför en större publik i en revy på landet i en lada när jag var Vargunge i åttaårsåldern.

Pappa Folke var annonschef men skrev också visor till fester och gjorde färgfilm med ljud, inte särskilt vanligt på 1930-talet hemma i Helsingborg. Dessutom ägnade han sig åt uppfinningar, något som satt sina spår i Svenska Ords filmer.

Hasse växte upp i en varm, humoristisk atmosfär. Både far och farfar dog i fyrtiofemårsåldern men hans mor var när vi möttes en gladlynt dam i åttioårsåldern.

– Humor är svår att dissekera. Då förflyktigas den, ungefär som när man försöker återge en dröm. Det finns de som skrivit tjocka böcker om humor. Men de brukar bli oerhört tråkiga.

Svenskarna är ju kända för att vara ett dystert folkslag. I det sammanhanget citerar Hasse den engelske TV-programledaren David Frost: "I helvetet har nog engelsmännen hand om maten och svenskarna om humorn."

– Vi är kanske lite mer tillknäppta än andra. Ju längre norr ut man kommer, desto lättare är det att hålla käften. Jag tror delvis att Ingmar Bergman fördystrat bilden av svenskarna med sin tungsinthet. Många av hans filmer är underbara, men så dystra är vi inte, slog Hasse Alfredson fast.

Hans egna filmer, med undantag av "Picassos äventyr" och "Den enfaldige mördaren", har inte blivit speciellt uppmärksammade utomlands. Han trodde det beror på att komedierna delvis bygger på replikhumor. Jag gjorde en jämförelse med Groucho Marx, som i sin ordekvilibrism nästan är omöjlig att översätta.

– Då är det lättare med Harpo, sa Hasse blixtsnabbt. Han spexade sig igenom både gymnasiet och universitetsåren. Men han läste också litteraturhistoria, konsthistoria och filosofi med siktet inställt på att bli kulturjournalist. I stället jobbade han en sommar på Birger Sjöbergs gamla Hälsingborgs-Posten. "Sen lades den ner, men jag vet inte om det berodde på det."

Han mindes Skånska lantmännens årliga mutmiddag på en gästgivargård utanför stan. Journalisterna möttes av ett antal kraftiga män, "alla över hundra kilo i skjortärmarna", som lämnade över ett färdigttryckt pressmaterial. Sedan skulle man långsamt äta sig igenom ett stort smörgåsbord med drycker som inte kom från ortens hälsobrunn.

Samarbetet med Tage Danielsson inleddes 1956. De träffades på radion och skrev tillsammans något som hette "Skillingspelen", en kvart varje lördag med Flickery Flies. Sedan följde olika revynummer till Folkan och Knäppupp, ett med Lars Ekborg som

Elvis Presley. Även den danske komikern Dirch Passer fick texter av dem.

Jag frågade honom vilken som var den största skillnaden mellan honom och Tage Danielsson.

– Det syntes väl. Tio centimeter så där. Vi hade olika kynne men samma inställning till livet, religioner och ideologier. Ofta lekte vi fram grejer men med ett visst allvar, betonade han.

De reste till olika platser för att skriva och promenerade omkring både i London och Röstånga för att komma på idéer. Men dessa skrevs ner först vid hemkomsten.

– Ibland hade vi olika uppfattning om vad som var roligt. Då försökte vi jämka ihop våra uppslag. Det är bra att vara två: då kan man använda varandra som publik, framhöll Hasse som vid den tiden inte hade några planer på att skriva någon ny revy nu när Tage var borta.

Ingen av dem använde hårda skämt. Men det hindrade inte att deras samhällskritik kunde vara svidande. Han nämnde Tages monolog om Sannolikheten efter kärnkraftshaveriet i Harrisburg, än mer aktuell efter Tjernobylykatastrofen. Den var mycket effektiv och citeras än i dag.

Hasse själv skrev en gång i syndikalistiska Arbetaren att han inte litar mer på gamla kärnkraftverk

än på förbrukade reservoarpennor: när de tjänat ut är de värdelösa.

Ju skarpare politiska motsättningar, desto hårdare skämt. Sverige är ett bomullssamhälle jämfört med många andra länder. Därför genomströmmas HasseåTages revyer av en stark värme.

– I vissa lokalrevyer skojar det både till höger och vänster för att de ska hålla en viss balans. Men den sortens tandlösa humor förföll vi aldrig till, hävdade Hasse.

Han trodde inte att konsten har stora möjligheter att påverka samhällsutvecklingen. Det går sällan att peka på konkreta resultat. Men i ett längre perspektiv kan den ha större betydelse än man vet om. Han drog till med ett bevingat uttryck: Droppen urholkar stenen icke genom sin tyngd utan genom att ofta falla.

Hasse behövde nästan bara visa sig så skrattade folk. Några år tidigare gjorde han entré på Berns i Stockholm med följande inledning: "Kan ni påstå något annat än att jag är ett svin."

Publiken gapskrattade. Men Hasse härmade publiken elakt. I själva verket läste han den försupne tjänstemannens monolog i Dostojevskijs klassiska roman "Brott och straff". Den ingick i Hasses program "Klacksparkar ur min bokhylla". Han visste att de

flesta automatiskt förknippar honom med komedi. Men det finns också en nattlig sida hos honom.

Under sin radiotid hände det att en del recensioner var taskiga. Han blev rätt hårdhudad men var ännu efter alla år känslig för kritik.

– Det är väl alla människor. De som uppträder artistiskt har det svårt. En bok eller en film är något man gjort för länge sedan, det är inte mycket att göra åt. Men en artist måste ställa sig på scenen nästa kväll igen efter en utskällning, konstaterade han.

Hasse älskade historier med en oväntad upplösning. Den här tyckte han mycket om:

En fransman, en engelsman och en svensk pratar om kvinnorna i sina länder. Fransmannen säger:

– Våra kvinnor är så otroligt smala att man kan hålla dem om livet och ens händer möts. Och det beror inte på att fransmännen har så stora händer utan på att våra kvinnor är så fantastiskt smala.

Engelsmannen säger:

– Våra kvinnor är så otroligt långa och slanka att när de rider når de ända ner till marken. Och det beror inte på att våra hästar är särskilt små utan på att våra kvinnor är så fantastiskt långa och slanka.

Svensken säger:

– När en man går till jobbet i Sverige och daskar sin kvinna i baken så dallrar hon fortfarande när han

kommer hem. Och det beror inte på att svenska kvinnor är särskilt lösa i hullet utan på att vi har så korta arbetstider.

Hasse trodde att mänskligheten har en chans att överleva, trots atombombshotet och kärnkraftshaverier.

– Det kan se svårt ut ibland. Men vi måste ju tro på att det finns nån sorts självbevarelsedrift kvar. Annars kan man lika gärna skjuta sig för pannan. Jag är en tillkämpad optimist, medgav han.

Hasse, som spelade Döden i filmen han höll på med den gången, var inte själv rädd för att dö. Han hade accepterat döden som idé och kände inte längre någon skräck, trots att både far och farfar dog i fyrtiofemårsåldern.

– Jag var också säker på att jag skulle dö då. Konstigt nog kände jag ingen ångest, jag trodde bara att det skulle vara så. Ett tag hade jag bråttom att hinna med allt. Men numera tar jag varje dag som en gåva. Hela livet är ju egentligen ett långt uppskov, filosoferade han.

Vid ett tillfälle hade jag turen att sitta några bord från Hasse och Tage på malmökrogen Swing Inn där skådespelare, författare, bildkonstnärer och journalister sammanstrålade i Tisdagsklubben. Hasse visade då prov på olika nummer som de själva hade

censurerat, bland annat när det gränsade till lyteskomik.

Han demonstrerade hur han ledde fram Ray Charles (Gunnar Svenson) till pianot. Sedan slog denne en kullerbytta på golvet. "Pianot var flyttat!" sa Hasse.

1994 besökte jag Carl Frederik Reuterswårds utställning "On the other hand" på Nationalmuseum tillsammans med Maria Wine, som jag intervjuat om hennes just utkomna memoarbok "Minnena vakar". Hasse Alfredson var där och hälsade mycket artigt på henne. Jag passade då på att fråga honom var K G Bejemarks skulptur "Humor" (där Hasse lyfter upp ett brunnslock underifrån) fanns att se. Han berättade att den var utanför Berzelii Park snett emot Dramaten men senare flyttades den till Södermalmstorg.

Men nu måste jag göra skäl för rubriken på den här texten. En genuin skåning som Frans G Bengtsson bodde många år i skaraborgska Gullspång och ligger begravd på Amnehärads kyrkogård. Kanske inte märkligare än att den genuine västgöten Birger Sjöberg är jordad på Donationskyrkogården i Helsingborg, ett tiotal meter från Karl Ragnar Gierows grav.

Hasse Alfredson har alltid haft ett känsligt språköra. Men han var inte mer skåning än att han

på en genuin och briljant västgötska gestaltade den matglade Karl Ludvig i sin egen filmatisering för teve av Birger Sjöbergs klassiska roman "Kvartetten som sprängdes". Jag var övertygad om att han fått en lektion i den västgötska dialekten av Birgitta Andersson, "Sveriges vackraste röst". Men Kalle Lind berättade för mig att radiomannen Jörgen Cederberg undervisade honom inför den rollen. Hasse gjorde det så enastående att man nästan kunde ta honom som infödd västgöte.

Vänner till mig såg Hasse Alfredson de sista åren ta tunga promenader ute på Lidingö. Han och Tage Danielsson, som givit svenska folket så mycken glädje, har slutligen förenats på kyrkogården. Där ligger också den gamle skaraborgaren Gustaf Dalén.

BENGT KNUTSSON

**EN SKARABORGARE BLIR TILL TURK
och förutfattade meningar kom på skam**

Mellan 1992 och 1999 var jag chef för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul (SFII). Den svenska titeln var "Föreståndare". Det var en beteckning, som jag inte hade några besvär med, men som mina efterträdare ändrade till det måhända mera klangfulla "Direktör". Min likgiltighet inför nomenklaturen hängde väl samman med att jag redan som trettiofemåring hade varit "Direktor" för Svenska Teologiska Institutet i Jerusalem. Därtill kom att jag av turkarna alltid tilltalades med det artiga *Müdür Bey!*, "Herr Direktören!"

Det var på direkt inrådan av Gunnar Jarring som Carl Gustaf Andrén förmedlat kallelsen till Istanbuluppdraget. Det låg tyngd bakom erbjudandet. Gunnar Jarring var docent och professor honoris causa i turkologi, därtill ambassadör med internationellt renommé. Carl Gustaf Andrén var professor i praktisk teologi, tidigare Rektor Magnificus för Lunds universitet, sedermera Universitetskansler och efter pensioneringen ordförande för styrelsen för SFII.

Inte kunde jag ta lätt på en sådan propå, ärofull som den var.

Jag förmodar att det var en kombination av faktorer som gjorde att man vände sig till mig. Jag var nämligen inte bara akademiskt kammarlärd utan hade också – här finns likheten med Gunnar Jarring – ställt mina tjänster till näringslivets och diplomats förfogande. Att Gunnar Jarring alltifrån min disputation i maj 1974 följt min utveckling med positivt intresse spelade säkert också roll för hedersuppdraget. Förutom det faktum att vi båda var Lundaorientalister, låt vara i skilda språkområden, han i turkiska språk och jag i semitiska, förenades vi av var sin docentur och tilldelad professorskompetens.

Carl Gustaf Andrén hade i likhet med Gunnar Jarring visat eminent förmåga att kombinera akademisk

skicklighet med praktiskt handlag. Han kände mig väl. Jag hade en gång i tiden tenterat för honom och vi hade långt senare tillsammans sjösatt Lunds universitets arabvärldskurser för det svenska näringslivet. En satsning som kom att bli en oväntad succé. Vårt samarbete hade fungerat väl – det hör till saken att Andren själv var entusiastisk inledare av ett flertal kurser. Att han nu, ordförande i styrelsen för SFII, riktade uppmärksamheten mot mig i Istanbuländet kan naturligtvis ses som en sorts nepotism. Men det är så här det går till i nära nog alla mänskliga sammanhang: man väljer den man har förtroende för.

Att acceptera föreståndarskapet för SFII hade inte bara varit en fråga om följsamt tillmötesgående från min sida. Det låg en alldeles egen lockelse i att komma till Turkiet. Arabvärlden hade jag genomkorsat från Marocko i väster till Persiska viken i öster. Israel kände jag från flera års arbete i Jerusalem. Men i Turkiet hade jag endast mellanlandat, inte levt i; Turkiet var i mångt och mycket ett *terra incognita*. Vad jag visste om Turkiet var begränsat till sådant jag läst i litteratur och tidningar eller hört på radio eller sett på tv.

Men det var en alldeles speciell faktor som fick mig att spontant tacka ja till föreståndarskapet för

SFII. Och den faktorn hette det turkiska språket. Jag var semitist av facket, arabiska och hebreiska var för mig både klassiska dokumentenspråk och levande språk; jag talade dem båda. Jag hade också studerat persiska i Köpenhamn och under det året övervägt att lägga till turkiska. Men så hade det inte blivit. Nu hade jag äntligen chansen att få tränga in i turkiska. Den möjligheten fick inte gå mig ur händerna.

Om man vill lära känna ett främmande folk, integreras i ett främmande land, finns inget viktigare redskap än språket. Språket är både form och innehåll, struktur och kulturbärare. Att lära sig ett nytt språk har också med identitetsbyte att göra. Turkiskan uttrycker detta med följande ordspråk: *Bir lisan bir insan, iki lisan iki insan*, "Ett språk en människa, två språk två människor." Arabiskan har sin variant: *Kullu lisān bi-insān*, "Varje nytt språk ger en ny identitet."

Jag, en skaraborgare, ville alltså tränga in i turkiska språket för att därigenom inte bara kunna kommunicera med turkarna utan också lära känna deras kultur. Populärt uttryckt "bli till turk".

Jag tar mig därför friheten att under Skaraborgs-akademins tema "Litet blir stort och stort blir litet" presentera en text om en person vid namn Habib Gerez. Han hade många ansikten: han var turk, han

var jude, han var konstnär, han var poet, han var musikälskare. Denne säregne man hade jag turen att träffa endast kort tid efter min ankomst till Istanbul. Han blev min gode vän och mentor både i fråga om det turkiska språket och kulturlivet i Istanbul.

Här följer min essä:

Gel! Korkma!

Med ett gäckande skratt återgav Habib Gerez överrabbinens ord: *"Kom! Var inte rädd!"*

Habib Gerez var jude, sefardisk jude och född 1926 i Ortaköy i Istanbul. Skämtsamt brukade han emellertid säga att han kom till Istanbul 1492. Och som metafor, varför inte? Han var ättling till spanska judar som, bortdrivna av Ferdinand och Isabella, fann en fristad i det osmanska imperiet. Som äkthetsbevis för sin härkomst kunde Gerez peka på teoretiska och praktiska kunskaper i ladino; det är de spanska judarnas motsvarighet till de östeuropeiska judarnas jiddisch. Det fanns en turkiskspråkig tidskrift för judarna i Turkiet, *Şalom Gazetesi*, "Tidningen Shalom"; den låg framme i Gerez' hem, och i den var sista sidan reserverad för aktualiteter på ladino.

Till professionen var Habib Gerez jurist. Och i den kapaciteten var han rabbinatet behjälplig i juridiska

ting. Stolt över sitt sefardiska ursprung var han inte religiös; snarare ateist, möjligen agnostiker. Han kunde för sitt liv inte förstå hur religionen som fenomen hade kommit tillbaka. Var fanns upplysningen? Om det som pågick i synagogan kunde Gerez använda ordet *palavra*.

Fullt medveten om hur Gerez såg på religiösa ting var överrabbinen mån om att lugna Gerez med att deltagande i den judiska gudstjänsten inte var farligt: "*Kom! Var inte rädd!*"

Juridikstudierna berörde Gerez sällan; de bildade dock alltid bakgrund till en av hans favorithistorier. Gerez hade, så berättade han, som ung juridikstudent träffat på en amerikanska, liksom Gerez själv den dagen på väg till Prinsöarna. När den amerikanska damen förstått att Gerez var universitetsstuderande, hade hon frågat vad han studerade. Inför frågan hade Gerez blivit ställd. Hans färdigheter i engelska var vid denna tidpunkt begränsade men han visste hur ordet för "juridik" stavades, det var *law*, dock inte hur det uttalades. För att komma ur sitt trångmål och ge den tålmodigt väntande damen ett svar var enda utvägen att uttala *law* på turkiskt vis, nämligen rakt upp och ner: L-A-W. Förvirrad och i tron att Gerez talade om *love*, "kärlek", satte hon upp

ett förvånat ansikte: "Really?" Gerez konfirmerande: "Really!"

Damen: "Do you really have university studies in *love*?"

Gerez: "Yes. Really!"

Damen: And how many years does it take for you to get a degree in *love*?

Gerez: "Four years!"

Missförståndet hade förstås, och under ömsesidiga skratt, retts ut. Den turistande amerikanskan hade varit av det intelligenta slaget. Medveten om den diskrepans som i engelska språket råder mellan historisk stavning och sentida uttal hade hon insett att det finns andra sätt, i detta fall turkiskt, att närma sig ett engelskt ord.

Historier av det här slaget var typiska för Habib Gerez. Han var social som få, fylld av gags och roligheter av alla de slag. Och om nu dråpligheter och bisarrerier är något typiskt för det som kallas judisk humor, så var Gerez ett praktexemplar.

Gerez var noga med sitt yttre. Korrekt klädsel. Vintertid skjorta, slips och kavaj. Sommartid lättare, men elegant, utstyrsel, där slipsen kunde vara utbytt mot en matchande scarf. Över hans gestalt vilade ett mått av rastlöshet. Han var snabb i sina rörelser och mån om att hålla sig i fysisk trim. Varje dag tog han

en promenad på İstiklal Caddesi, Istanbuls paradgata (den som fordomdags hette Grande Rue de Péra) från Tünel i söder till Taksim i norr, fram och åter.

Högkvarter – bostad och kreativ arbetsplats

Det var också i närheten av Tünel som Gerez hade sin hemvist, två våningar i ett hyreshus. Den ena var hans privatbostad, den andra, våningen under, hans ateljé. Därmed också sagt att Gerez var konstnär.

I ateljén målade han sina tavlor, varje dag regelbundet och under ett par timmars tid. Där undervisade han sina elever; favoriten hette Canan Koldaşoğlu, en charmig kvinna från den asiatiska sidan av Istanbul.¹ Ateljén var också galleri och upplag för Gerez' avslutade konstverk, samtliga fix och färdiga, med ram och allt. Hit tog han sina kunder; här kunde de välja mellan ett överflöd av tavlor, stilar och motiv. Utvecklingsmässigt, så berättade Gerez, hade han genomgått olika stadier, från det avbildande till det abstrakta. Expressionismen passade honom också väl, i synnerhet i de fantasifulla landskapsmålningar han med snabba penseldrag skapade ur sitt inre.

I ateljémagasinet fanns också travar av konstböcker som Gerez låtit publicera över egna konstverk. Färgrika, påkostade.

Var Gerez en bra konstnär? Frågan är egentligen meningslös. För redan romarna hade insett att smak och tycke är något relativt, något högst individuellt: *De gustibus non est disputandum*, "Om smaker disputera man icke." Även judarna har sin version, men har till romarnas "smaker" fogat "lukt": 'Al ha-ṭa 'am we-ha-reaḥ en le-hitwaqaḥ²

Därför blir i grunden varje recension av ett konstnärskap ett subjektivt utlåtande. Således har det hänt att jag fått frågan om kvaliteten på Gerez' artisteri (naturligt nog eftersom jag under sju års tid kom honom nära *men*, N. B., med den uttalade reservationen att mitt konstnärliga kreditivbrev är begränsat till A, högsta betyg i teckning från gymnasiet). Ställd mot väggen har mitt diplomatiska svar varit som följer: "mycket är bra och mycket är bättre än annat."

Klart är hur som helst att Gerez sålde bra och kunde ta bra betalt för sina alster. Hans ekonomiska ställning syntes god. I Istanbuls konstnärskretsar, men även utanför dessa, var han en känd profil. Han var därtill uppmärksamman internationellt. Därvid vittnade priser han fått för sina målningar och att han

icke sällan var inbjuden att visa sin konst i separatutställningar. Tel Aviv var ett sådant ställe. (Att jag särskilt minns Gerez' utställning i Tel Aviv hör samman med att jag själv, indirekt skall sägas, drogs in i den. Därom mera längre fram.) Att han ägnats artiklar i olika encyklopedier är alltså endast följdriktigt. Om Gerez' lokala, regionala och internationella kändis-skap vittnade för övrigt hekatomber av tidningsurklipp. De var minutiöst ordnade i stora inbundna volymer, där man kronologiskt kunde följa varje litet aktstycke som skrivits om Gerez.

Parallellt med tidningsurklippen kom fotografierna. I likaledes inbundna och mäktiga album fanns Gerez' hela liv i bild. Det tycktes inte finnas ett ögonblick, om än aldrig så obetydligt, som inte fanns dokumenterat. För att ingen som helst tveksamhet skulle råda om proveniensen, fanns till varje foto exakt information om tidpunkt, plats, omständighet och närvarande person/er. Allt beledsagat av Gerez' eleganta piktur. Det tog inte långt tid förrän man själv var en del av Gerez' entourage och fann sig innesluten i den senaste i gång varande fotodokumentationen.

I bilden av Gerez' lite rastlösa väsen var den tidskrävande registreringen av den egna verkligheten en motsats. Ja, man häpnade över denna, snart

sagt osannolika organisationsförmåga – och inte minst *lusten* till ordning. Vilken var, frågan infann sig spontant, den ousinliga drivkraften?

Svaret gavs, när Gerez tämligen snart avslöjade att hans mål var ett museum över sig själv, ett syfte som han, sedan jag 1999 lämnat Istanbul, lyckats förverkliga.

Han köpte ett helt hus inte långt från den tidigare förhyrda bostaden. På Google kan man slå på "Habib Gerez Art House" och finna detaljer om hans minst sagt remarkabla liv samt bilder från Habib Gerez' museum kallat *Habib Gerez Sanat Evi*, "Habib Gerez' Konsthus".³

Den yttre beskrivningen av Habib Gerez är emellertid inte slut i och med detta. Det tillkommer ytterligare en sida lika stark som hans måleri, nämligen *det skrivna ordet*. Gerez är turkiskspråkig poet och författare, framstående sådan, med en omfattande produktion. Samtliga publikationer fanns till påseende i hans hem och har nu sin givna plats i Habib Gerez' Konsthus.

Lunch hos Gerez – ett äventyr

Med Habib Gerez, denne märklige jude och turk, blev jag bekant redan någon månad efter min an-

komst till Istanbul, det var hösten 1992. Vårt första möte var på överrabbinatet, dit jag i självpresterande syfte sökt mig. Där hade Gerez eget ämbetsrum – som tidigare nämnts var han juridisk rådgivare åt rabbinen – och det var Gerez jag träffade först. Inte kunde jag då ana att Gerez skulle komma att bli min bästa vän i Istanbul. Så blev det emellertid. Han tog mig under sina vingars skugga, sparade ingen möda för att introducera mig i livet i Turkiet och blev, nog så anmärkningsvärt, min speciallärare i turkiska. Under sju års tid sågs vi åtminstone en gång per vecka, när vi tillsammans gick på lördagens symfonikonsert i Atatürk Kültür Merkezi, Atatürks Kulturcentrum. Och därefter längs İstiklal Caddesi promenerade tillbaka till Gerez' hem.

Där bjöd han storvulet på lunch. Först en soppa, därefter mixade grönsaker, råa, och som dryck kosherin⁴ blandat med Coca Cola. Exotiskt så det förslög. Rörorna, jag tolkar det så, var symptomatiska för Gerez' kynne, allt skulle gå undan. De serverades på ett glasfat med fyra olika fack, ett för varje blandning. Det hände förstås att de olika sorterna lät sig förenas i en övergripande, någorlunda samstämmig helhet. Men långt ifrån alltid var det så. Vid något tillfälle var grönsakerna så till den grad heterogena att min mage reagerade med tarmvred. Därför var

det alltid med viss bävan man såg fram mot Gerez' luncher. Men inte ville man missa dem! Ty mot en bakgrund av "animerande" ljud – tv:n och radion var ofta samtidigt på – spelade Gerez ut hela sitt register. Skämt och allvar om vartannat. Vitsar, klurigheter och ironier samt levnadsvisdom i en aldrig sinande ström.

Gerez – turkologen

Jag har starka minnen av min första lunch hos Gerez. Det var nämligen då han inledde sin turkiskspråkiga undervisning, den som skulle komma att bli ett stående element vid våra träffar. Och detta oberoende av om träffen var i sittande ställning eller peripatetiskt kringvandrande.

"Stopp ett slag", utropar någon. "Undervisning i turkiska! Varför var den så viktig? Herr docenten brukar ju omskrivas som en sjusärdeles språkman. Fanns inte turkiska med på repertoaren?"

Turkolog av facket var jag inte. Min universitetsdisciplin hette semitiska språk; dit räknas arabiska, hebreiska, arameiska och ytterligare ett antal andra såväl döda som levande tungomål. Det var i semitiska språk min tyngdpunkt låg, såväl forsknings- som undervisningsmässigt. De semitiska språken

delar en gemensam struktur, som skiljer dem från indoeuropeiska och altaiska språk. De flesta av de europeiska språken tillhör den indoeuropeiska språkfamiljen medan turkiskan räknas till den altaiska.

Ren nybörjare i turkiska var jag väl inte, när jag tillträdde tjänsten som föreståndare för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Jag hade, uppmuntrad av ambassadör Gunnar Jarring – nestorn inom svenska turkologi – hunnit sätta mig in i grunddragen av turkisk grammatik, ljudlära, formlära och syntax. Till skillnad mot semitiska och indoeuropeiska språk är turkiskan ett så kallat *agglutinerande* språk, vars kännetecken är att man till ordstammen kan lägga, "klistra", ett till synes oändligt antal ändelser. Andra kännetecken är ett strikt genomfört kasussystem, vidare *postpositioner* i stället för *prepositioner* (där en semitisk och indoeuropeisk talare skulle säga "från Turkiet" säger den turkiske talaren "Turkiet från"). Typisk för turkiska är också den så kallade vokalharmonin.

Be-sikkumo shül davar, som man säger på hebreiska. Allt sammantaget är Turkisk grammatik en svår nöt att knäcka. Språket är visserligen överraskande re-

gelbundet men till följd av den nämnda agglutineringen något av ett mentalt problem för en indoeuropeisk och semitisktalande lärjunge.

Och även om nu Gerez' språk- och kulturförmedlande lektioner var okonventionella, och egentligen bara utgjorde en begränsad del av mitt turkstudium, så var de lustfyllda, inspirerande. De var på något sätt höjdpunkten av veckan, alltid lördagar med sitt fasta schema: symfonikonsert på Atatürk Kültür Merkezi och Gerez-lunch. Resten av veckan, när den ordinarie tjänsten så tillät, var hårt arbete med texter, lexikon, grammatik och vokabulär. Viktiga källor var tidningar, radio och tv, affärsskyltar samt allt nyttigt som kom i min väg. Allt samlat i tjocka glosböcker. Så går det till att lära sig ett språk; det finns inga genvägar. I mötet med turkiska hade jag tidigt, och glädjande nog, upptäckt att jag hade nytta av mina tidigare språkstudier. Det gällde ordskatten (i mindre utsträckning grammatiken). Ty tvärtemot Atatürks målsättning att ur osmanturkiskan, *osmanlıca*, skapa "ren turkiska", *öztürkçe*, finns en mängd arabiska och persiska ord kvar i Turkiet-turkiskan. För att inte tala om ord från franskan, inlänade i sen tid.

Men skillnaden mellan att *teoretiskt förstå* ett språk och att *aktivo behärska* det är ofantlig. Den läxan, den

var dyrköpt, hade jag lärt mig i min strävan att göra hebreiska och arabiska till i praktiken levande språk. På plats i Istanbul insåg jag att samma sak skulle komma att gälla turkiskan. Det som väntade var alltså övning, övning och åter övning.

Redan i hebreiskundervisningen i Jerusalem – jag var från höstterminen 1971 direktor för Svenska Teologiska Institutet – hade jag tillämpat en metod som jag senare i Lund kom att kalla AKK-formeln: *aktuell, kontextuellt, kommunikativt*. Kort sagt, det inlärdas skall vara verklighets- och situationsanknutet samt användbart i muntlig dialog.

Från Gerez' sentenser

Jag förstod snart att Habib Gerez delade min pedagogiska ideologi. Jag minns exakt den första turkiska mening som Gerez förelade mig. Den var fyndig, och aktuell så det förslog. Och den var i all sin enkelhet ett perfekt exempel på en turkisk påståendesats fylld av nyttig grammatik, bland annat modellen för en genitivkonstruktion och placeringen av verbet, sist i satsen:

- *Gerezin lokantası Türkiye'nin en iyi lokantasıdır*, "Gerez' restaurang är Turkiets bästa restaurang." (Moment för moment: Gerez' restaurang-hans Turkiets bästa restaurang-dess är.)

I övrigt kan om Gerez' sentenser sägas att de sträcker sig från det allvarsamma till det skämtsamma.

Människans lott är av evighet en och densamma, döden, en insikt som möjligen lättare kan bäras eftersom den delas av alla:

- *Toprak kardeşleriyiz*, "Vi är jordbröder." (Moment för moment: Jord-bröder-dess vi är.)

Det var också genom Gerez' sentenser som jag insåg att turkarna liksom araberna har en stor och levande skatt av dagliga visdomsord. Prioriterat är *tålmod* (även om nu *tålmod* inte var Gerez' främsta disciplin):

- *Sabrin sonu selamettir*, "Tålmodets belöning är välbefinnande." (Moment för moment: Tålmodets belöning-dess välbefinnande är. Man observerar också att huvudorden, *Sabrin* och *selamet* är arabiska: *şabr* och *salāma* men elegant infogade i den turkiska grammatiken.)

Fortfarande om vikten av *tålmod* men i en något mer komplicerad konstruktion (uttrycket *sabr etmek*, "göra/visa *tålmod*" förvandlat till presensparticipet

sabreden, "görande/visande tålomod"; *murad* är arabiska: *murād*, "önskad":

- *Sabreden derviş muradına ermiş*, "Den tålmodige dervishen nådde sitt mål."

(Moment för moment: Tålomod-visande dervish mål-hans nådde.)

Eftersom Mevlanamuseet, platsen för de dansande dervisherna, låg i närheten av Gerez' boning, var det endast naturligt för honom att innesluta dem i sin undervisning:

- *Tekede bekliyen çorbayı içer*, "Den som väntar i dervishlogen får dricka soppan." (Moment för moment: Dervishlogen-i väntande soppan-den dricker.)

Det fick gärna vara rim i Gerez' vitsar. Och med den skeptiska livsinställning han hade drog han sig inte för att skämta om heliga ting. I en av sina anekdoter berättar Gerez om en båt som råkar i sjönöd. I förtvivlan utropar någon:

- *Sandal küçüktür!*, "Båten är (för) liten!"

varpå en annan med trosvisshet svarar:

Amma Allah büyüktür! "Men Allah är stor!" (*Allah büyüktür* är den turkiska motsvarigheten till arabiskans *Allāhu akbar*.)

I en annan historia har en man fallit i vattnet och håller på att drunkna. I desperation ropar han på hjälp och tillägger:

- *Türkümler, Türkümler!*, "Jag är turk, jag är turk!"

Ett par passerande hör hans nödrop, ingriper inte men konstaterar:

Ne mutlu 'Türkümler' diyene!, "Hur lycklig är inte den som kan säga 'Jag är turk!'" (Uttrycket tillskrivs Kemal Atatürk.)

Även om Gerez' vitsar mer ofta än sällan hade en humoristisk knorr, fick man det bestämda intrycket att det var själva *jonglerandet* med turkiskans språkljud och agglutinerande former som beredde honom nöje:

- *Neredesiniz?* "Var är ni?"

Şapkamın altında, "Under min hatt."

(Moment för moment: *Şapka-m-in alt-in-da*, Hatt-min-dess under-dess-där.)

En raffinerad ordvits var följande:

- *Denizin arasında, nedir?* "Vad finns i mitten av havet (*deniz*)?"

Svar: *Nedir*, "Det finns ett *n*."

Det kluriga här ligger i att uttrycket *Nedir* har en dubbelbetydelse, bekräftande: "Det finns ett *n*" men också frågande: "Vad finns det?" Ett förhållande som lätt leder till muntra förvecklingar (och naturligtvis är ägnat att göra just så).

Nog med exempel på Gerez' lustighetsförråd.

***Mirabile dictu* – jag blir Gerez' informant i hebreiska**

Jag har redan antytt att jag kom att spela en något oväntad roll i samband med Gerez' konstutställning i Tel Aviv. När han fick klart för sig att modern hebreiska låg mig varmt om hjärtat, bad han mig om assistans. Vad han ville veta var vad specifika ord, fraser och meningar hette på hebreiska, det vill säga sådant som kunde tänkas vara nyttigt i samband med utställningen. Jag hälsade Gerez' begäran med glädje, så mycket mer som jag därigenom fick ett tillfälle att göra honom en gentjänst.

Som torde ha framgått var Gerez sekulär jude men var naturligtvis som ung konfirmerad, en "budets son, *bar mitswa*, och på intet sätt främmande för den hebreiska som är en del av den judiska tron. Så Gerez var säkert tacksam för synagogans hebreiska, för den hjälpte honom att snabbare ta till sig de nyttighetsfraser han efterfrågade. (En helt annan sak är att Gerez inte var främmande för skämt om synagogan. Återkommande var Gerez'spefulla *Sinagogta te-brikler*, "I synagogan finns välsignelser", där han måhända spelade på att *tebrikler* på turkiska normalt betyder "gratulationer/lyckönskningar", men samtidigt är av samma semitisk-arabiska ordstam som hebreiskans *berakhot*, "välsignelser".)

Gerez var resultatinriktad. Så snart han fått svar på frågan vad ett uttryck hette på hebreiska, *İbranice*, skrev han omedelbart in det i en anteckningsbok; den bar han alltid med sig. Och det intressanta är att såväl Gerez' turk- som mina hebreisklektioner vanligen ägde rum under omständigheter, som närmast kan betecknas som "flygande fläng". Snabbpromenad till och från lördagskonserten; Gerez var ingen vän av långsamhet och döda moment.

Med Gerez till veckans symfonikonsert

Det är en gammal iakttagelse att konstnärssjälar har en resonansbotten också för andra uttryckssätt än den egna specialiteten. Så var det med Habib Gerez. Vid sidan om måleriet och poesin var han musikin-tresserad. Det kan väl ses som ett mått på hans kändisskap att han hade fritt tillträde till alla aktiviteter på *Atatürk Kültür Merkezi*, Atatürks Kulturcentrum. Och inte bara han själv utan också x antal gäster som han kunde medföra; jag var en av dem. För det mesta var det visserligen bara vi två, Gerez och jag. Men det hände förstås att andra på Forskningsinstitutet ville åhöra ett särskilt konsertprogram. Flitig var flykting-konsulenten Ulla-Britta Andersson, som våren 1993 var Forskningsinstitutets volontär. För Gerez inga

problem: *Hoş geldiniz*, "Välkomna!", sa han. Och med ett *Hoş geldiniz* togs Gerez med följe emot av en leende biljettkontrollant.

Jag minns de där lördagsförmiddagarna med glädje. Träffpunkten var utanför porten till Sveriges generalkonsulat. Men trivialitet var inget för Gerez, ingen tråkighet fick råda. Lite show, lite spektakel skulle alltid vara med. Till ritualen hörde således att Gerez redan på avstånd signalerade sin ankomst medels en visselpipa. (Man kom osökt att tänka på forna tiders postryttare, som markerade sin närvaro genom att stöta i ett horn.) På Gerez' signal, så hade han bestämt, skulle jag svara, likaledes med en visselpipa som jag fått av honom.

Jag har i andra sammanhang framhållit att man som förstagångsbesökare i Turkiet kommer med lågt ställda förväntningar. Det hänger samman med, jag tolkar det så, att såväl Turkiets statsledning som landets underskott på demokrati har mött omvärldens kritik. Det är således den sidan man konfronteras med i massmedia; mindre uppmärksammas Turkiet som potentiell kulturnation.

Det var väl ungefär med den inställningen jag kom till Turkiet. Eller trodde mig komma. Varken negativt klichéstyrd eller gynnsamt förhandsinställd.

Jag skulle emellertid ställas inför en överraskning. För Turkiet, i synnerhet Istanbul, visade sig flöda av kultur; utbudet var enormt, uttrycken mångskiftande. Till detta bidrog omfattande näringslivs-sponsring. Turkiska banker och storföretag hade ofta sina egna gallerier och kulturcentra dit allmänheten hade fritt tillträde. Och än mer, för musikälskaren hörde möjligheten att – exekverad av en fullödig symfoniorkester på Atatürk Kültür Merkezi – ta del av Europas klassiska musik i dess rikaste form. Minst sagt häpnadsväckande; jag hade aldrig kunnat föreställa mig något sådant. (Visar egentligen bara att jag alls inte var fri från förutfattade meningar.) Och inte bara detta. Snart stod det klart för mig att samma Atatürk Kültür Merkezi, förutom sin symfoniorkester, kunde stoltsera med stående opera- och balettensembler.

Europeisk musik men varför?

Hur kan det nu komma sig att en muslimsk nation (majoriteten av Turkiets medborgare är muslimer) fäster vikt vid odlandet av europeisk konstmusik? Svaret finns att söka i Kemal Atatürks *västerniseringsprocess*. Turkiets ungdomar skulle *europeiseras*. Dit hörde, efter fransk förebild, *laïcité*, turkiska *laiklik*,

d.v.s. "sekularism" eller åtskillnad mellan stat och religion (något som för traditionellt muslimskt tänkande är en anomali). Och dit hörde inte minst kändedom om Europas musikarv. Under hela min Istanbulperiod, 1992–99, kunde jag i konsertsalen se spåren av Atatürks trollspö: påfallande många av åhörarna var ungdomar. I min referensram fanns endast Israel att jämföra med (inte arabvärlden).

Symfoniorkestern på Atatürk Kültür Merkezi var stor. Jag räknade visserligen aldrig det exakta antalet men kunde konstatera att åtminstone en tredjedel av orkestern bestod av kvinnliga musiker. En sak som glädde mig personligen var de ofta förekommande pianokonserterna (jag var under gymnasieåren en lovande pianist). Och inte minst anmärkningsvärt var att påfallande många av pianosolisterna var kvinnor av turkisk extraktion.

Men också gästspelande konsertpianister förekom. Till exempel lördagen den elfte december 1993 då den norske pianisten Kjell Bækkelund framförde Edvard Griegs pianokonsert i A moll. Ovationer. Auditoriet nöjde sig inte med mindre än tre extranummer. Under ett samtal med Bækkelund berättade han att han spelat Griegs pianokonsert över hela världen och att den, liksom i Istanbul, överallt möts av publikens ovationer.

I denna känsla av förundran inför Turkiets relation till den europeiska konstmusiken går jag tillbaka till mina dagboksanteckningar från Istanbul; jag kallar dem *Kalender 1993–1999* (1291 sidor). Har den något att säga om musikprogrammen på Atatürk Kültür Merkezi? Jag finner sjutton nedslag, i vilka jag har gjort korta kommentarer kring bemärkta konserter: kompositörer, kompositioner, solister och dirigenter. Där finns wienklassicisterna, där finns romantikerna, där finns symfoniker med kärvare tonspråk.⁵ Hårdraget vågar man väl påstå att den romantiska musiken dominerade musikvalet.

Mina Istanbulanteckningar har inte mycket att säga om opera- och balettföreställningarna på Atatürk Kültür Merkezi. Skälet torde vara att de inte gavs – eller kunde ges – med symfonikonserternas regelbundenhet och därför inte på samma sätt fångade Gerez' och min uppmärksamhet. Jag har emellertid två notiser, en för vardera operan och baletten, som ger en fingervisning om ambitionsnivån. Således gavs torsdagen den femtonde februari 1996 Giuseppe Verdis Nabucco på sångspråk italienska.

Lördagen den åttonde mars 1997 var det premiär på Pjotr Tjajkovskijs balett Svansjön. Det var ett av de få tillfällen då Atatürk Kültür Merkezi inte levde upp till förväntningarna. Det var inget fel på själva

uppsättningen, den var förtjänstfull, men orkestern var inte tillräckligt övad. Pinsamma missar var legio, både i första violinen och i blåsarsektionen. "Man satt och var rädd hela tiden", kommenterade generalkonsulinnan Birgitta Börjesson. En miss hos en balettdansös, som, när hon skulle ta emot folkets jubel, snubblade. Publiken applåderade ändå.

Som en slutpunkt för Istanbulpublikens intresse för den europeiska konstmusiken bör nämnas att staden förutom Atatürk Kültür Merkezi har ytterligare en konsertarena, nämligen Cemal Reşit Rey Konser Salonu. Där framträdde bland annat den svenske gitarristen Göran Söllscher. Det var närmare bestämt måndagen den tjugotredje februari 1998.

Manum de tabula!

Ja, det kan vara dags att sätta punkt för min lilla essä om Habib Gerez. Den sefardiske, spanskättade juden och konstnären som oavbrutet skapande framlevde sitt liv vid Bosporen. Som genom sin humanism och osinliga gästfrihet levde upp till det judiska idealet *hakhnasat orehim*, "att föra in gäster", vilket i sin tur, det är så jag vill se det, är ett organiskt utflöde ur det judiska budet om *ahavat ha-beriyot*, "att älska sin nästa" (3 Mos. 19:18).

Men Gerez var turk också. Till hundra procent en del av det turkiska samhället och en erkänd auktoritet i det turkiska språket. Kanske var det just den kombinationen, jude och turk som gjorde Gerez särpräglad.

Och ytterligare en sak. Under mina sju år i Istanbul slogs jag mer än en gång av reflektionen: jag levde i en muslimsk kontext men försporde ingen antisemitism hos turkarna. Tvärtom tyckte jag mig uppleva ett naturligt samförstånd parterna emellan. Det är historiskt betingat. Alltsedan de spanska judarna hade satt sin fot i det osmanska imperiet hade de med alla sina färdigheter tjänat staten väl och kunde nå de högsta ämbeten. Inom ramarna för det så kallade *millet*-systemet (*millet*, turkiska för "nation") åtnjöt judarna betydande självständighet.

Men Gerez, som naturligtvis kunde den spansk-judiska historien på sina fem fingrar, var noga med att påpeka ett annat högst anmärkningsvärt förhållande i de turkisk-judiska relationerna. Under andra världskriget tog Turkiet emot ett betydande antal judiska akademiker från Nazi-Tyskland. Var och en med sin specialitet. Det är ett erkänt faktum att dessa judiska vetenskapsmän har spelat en betydande, rentav avgörande, roll för uppbyggnaden av det turkiska universitetsväsendet.

Och jag då, som egentligen aldrig hade räknat med att hamna i Turkiet men som av en ödets skickelse gjorde det likväl. Vad kan jag väl säga? Jo, jag lärde mig mycket i Turkiet. Min referensram vidgades på en rad områden. Och i min roll som kulturattaché (vid sidan av föreståndarskapet vid Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul var jag knuten till Sveriges Generalkonsulat) hade jag en förmån som inte kommer många till del. En ciceron *sine qua non*.

Den ciceronen hette Habib Gerez. Tänk vilken tur jag hade!

P.S. Är det något jag glömt? Ja, kanske en liten detalj rörande Habib Gerez' frisyrr. Vid återbesök i Istanbul har både min k. hustru Birgitta och jag kunnat konstatera att Gerez låtit sitt hår växa och samlat det i en hårknut i nacken. Inte så olikt en grekisk ortodox munk. D.S.

Här slutar min essä om Habib Gerez. Om en märklig man, turk, jude, konstnär, poet och musikälskare, som tog som sin uppgift att göra mig, en skaraborgare, till turk. Men en intressant fråga kvarstår. Hur menar jag att min berättelse speglar Skaraborgsakademins boktema för 2020: "Litet blir stort och stort blir litet"? Jo, så här:

I minuter, dagar, veckor, månader och år utgjorde naturligtvis mina möten med Gerez en förhållandevis liten del av de ordinarie uppgifter jag hade som föreståndare för SFII och kulturattaché vid Sveriges Generalkonsulat i Istanbul. Men dessa veckoliga språk- och kulturmöten – de varade inte mer än några timmar varje gång – var av ett slag att de skapade en inspiratorisk ram för hela min Istanbulverksamhet. Därmed är det rimligt att påstå att "det lilla" blev stort.

Och i samma mån som det lilla blev stort blev det stora litet.

Noter:

1. Canan var tillräckligt avancerad för att betros egna konstutställningar. Ett sådant tillfälle var juli 1993 (närmare bestämt den 11–25 juli), då Hotel Marmara i Istanbul upplät sina lokaler för hennes målningar.
2. Intressant nog finns det de som hävdar att god smak i likhet med absolut gehör är något medfött. Generalkonsulinnan Sigrid Falkman, konstförfaren, var en av dessa. Hon var hustru till Kaj Falkman, en av de fyra generalkonsuler, som jag, om uttrycket tillåts, "avverkade" under mina sju år i Istanbul.
3. Enligt artikeln öppnades det 2014 och är en förlängning av "Femhundraårsstiftelsen, Museet över turkiska judar", 500. *Yıl Vakfı, Türk Musevileri Müzesi*. Detta faktum, själva affilieringen, säger, om inget annat, att sefarderna, de turkiska judarna, ser med stolthet på Habib Gerez och hans skapande. Adressen till

Habib Gerez Konsthus är Şahkulu, Galip Dede Caddesi. No: 68, 34421 Beyoğlu/İstanbul, Turkiet.

4. På vinflaskans etikett stod med hebreiska bokstäver כשר לפסח, Kasher le-fäsah, "Ritueellt rent för Påsk".

5. Med den uttryckliga reservationen att materialet begränsar sig till sjutton konsertevenemang vill jag likväl mena att det ger en tämligen god bild av spännvidden i Atatürk Kültür Merkezi musikutbud. Utan att ta hänsyn till kompositörernas verksamhetsperiod väljer jag att omnämna dem i bokstavsordning, samt, inom parentes de fall då en kompositör återkom mer än en gång på programmet: Béla Bartók, Ludwig van Beethoven, Hector Berlioz, Johannes Brahms, Max Bruch, Frédéric Chopin, Edward Elgar, George Gershwin, Edvard Grieg (2 ggr), Wolfgang Amadeus Mozart, Sergej Rachmaninov (3 ggr), Dmitrij Sjostakovitj (2 ggr), Robert Schumann, Pjotr Tjajkovskij (2 ggr).

MADELENE SANDSTRÖM

**ÖKA FARTA SISTA KVARTA –
TIDAHOLM**

Sommaren 1995 flyttade jag med son och make från Uppsala till Stockholm. Till Hammarbyhamnens norra del, det vill säga södra stranden av Södermalm i Stockholm, den som benämns Vintertullen. Även om jag då redan hade jobbat i Stockholm i drygt fyra år så var jag helt främmande för större delen av staden, förutom bussfärden från centralstationen där uppsalapendeln kom in, till ytterkanten av Östermalm där min arbetsplats var belägen. Likt många större städer är Stockholm indelat i områden där de boende är mycket lokala i det mesta och ser med skepsis på övriga delar av stan. Lokalpatriotism är

på allvar och det kan gå skarpa gränser i mitten av en gata eller en park i stadskärnan.

I slutet av sommaren, någon månad efter inflyttning, satt jag på min balkong. Sitter där, lätt stressad och sorterar bland alla ouppackade flyttkartonger vars innehåll då fortfarande inte givit sig till känna. Med huvudet nerböjt i en kartong hör jag på avstånd att det ropas Tiiidaholm, svagt och snabbt men med en intensitet såsom sprungen ur många strupar samtidigt och sedan inget mer, bara tyst och måsar som skriker i närheten. Vad var nu detta, hörde jag rätt eller övertolkade jag något skrän i största allmänhet. Men det lät som något idrottsevenemang med engagerade åskådare. En svag vind från sydväst låg på, och innergårdens ellipsform förstärkte ljudet, kanske förvanskades det också. Helt naivt frågar jag maken: "Inte kan väl Tidaholms Gif spela på Söderstadion?!" Nej, det var ju inte möjligt, och enligt den på köksbordet uppslagna DN så var det fotbollsmatch mellan Hammarby IF och något lag från södra Sverige på Söderstadion. Så märkligt tyckte jag och drog slutsatsen att jag måste hört fel. Det fanns nog en rimlig förklaring, kanske någon spelare hade ett namn som förvanskats på vägen till vår balkong. Söderstadion låg ju inte helt i närheten, så ljudvågorna från arenan

har lång väg att färdas, även fågelvägen över Hammarbykanal. Så tänkte vi inte mer på det.

Bevingat Tidaholm?

Några veckor senare kom maken och jag i samspråk med en granne i hissen. Han hälsade oss välkomna till huset, när han förstod att vi var nyinflyttade på andra våningsplanet i trappuppgången. Eftersom få personer som bor i Stockholm är barnfödda i stan så brukar det vara en inledande fråga när okända hälsar på varandra första gången att man redogör för sitt ursprung och eventuella orter därefter. Ja, vi kom som sagt från Uppsala. Men grannen tyckte att det fanns dialekt hos såväl gubben som mig. Ja, gubben var ju från Timrå inte långt från Sundsvall och jag från Skaraborg, närmare bestämt från Tidaholm. Varvid grannen raskt svarar "Tidaholm, jaha va kul. Öka takta sista kvarta". Maken och jag anlade troligen en förvånad uppsyn likt en felvänd fågelholk. Vi kom oss inte för att hejda grannen som susade vidare upp med hissen, utan vi stod kvar i vår tambur och undrade vad i all världen han hade sagt. Detta var långt innan Google erövrade fältet för kunskapssökande, då vi människor gick ovetande genom tillvaron i alla frågor som inte gick att slå upp i den nya

Nationalencyklopedins många band. Hur kunde vi få insikt? Åka upp till plan fem där grannen bodde och fråga vad han menade? Nej, det skulle verka alltför knepigt. Lite coola måste vi ju vara när vi nu flyttat till Södermalm, även om vi var akademiker. Alltså återstod att kontakta någon närstående som kunde fråga runt i Tidaholm. Varför var det "kul" med Tidaholm och vad hade "sista kvarten" med det hela att göra? I denna situation var det en fördel att ha stor släkt med omfattande lokal förankring och etablering på alla större arbetsplatser och i flertalet idrottsföreningar i Tidaholm. Min fotbollsspelande syster i Tidaholm, Håvens IF, skulle samordna informationsinhämtningen och undersöka saken via välinformerade personer på sin arbetsplats, släkt och föreningar. Hur kunde det komma sig att människor i Stockholm kände till Tidaholm, och vad hade "öka takten" med det hela att göra? Detta var den utestående frågan.

Frågan fick sitt svar inom kort. Idrottsintresserade personer/släkt till slakten i Tidaholm visste besked om att det fanns en hejaramsa om takten och sista kvarten som hade varit populär för många år sedan. Men den hade inte haft med fotbollslagen Gif eller IFK i Tidaholm att göra, i alla fall inte nu/då/. Nåväl, men vad hade Tidaholm med idrott i Stockholm att

göra? Det var från Söderstadion som ljudet hade kommit, och det var Hammarby IF som hade spelat mot något lag från övriga landet vid tillfället då jag tyckte mig höra Ti - da - holm. Det måste finnas en annan förklaring och någon form av logik i det hela, trodde jag då. Vi behövde härleda processen från Tidaholm till Stockholm. Och även fastställa vilket lag som använde denna ramsa. Var det Hammarby IF, det vill säga det lag som hade Söderstadion som sin hemmaarena och som då hade spelat match, när jag hörde Ti-da-holm första gången, eller var det något annat idrottsevenemang som genomförts i området.

Bo i stormens öga

I Blecktornsparken strax intill vårt hus och i bostadsområdet Vintertullen ligger Hammarby IF:s träningsplan, vilket den gjorde redan då 1995. Även postnumret till vår gata gav starka indikationer om att vi hade bosatt oss i Hammarbyland, det vill säga 116. Det förekommer rykten om att trogna supporters till föreningen har 116 intatuerat på armen. Detta var vi helt ovetande om vid tillträdet av bostaden och dagen då vi blev Södermalmare. Gatan som går ner till vårt boende heter Katarina Bangata, vilken tidigare var transportväg för gods ner och upp från

Hammarbyhamnen och kanalen. Denna väg passerar även Hammarbyikonen Nacka Skoglund's förutvarande hem och Nacka Skoglund-monumentet, en mycket laddad plats för supportrar till Hammarby IF, samt den folkskola där Nacka gick i "papp-slöjden", som han själv benämnde grundskolan Katarina Södra. Stationer med stort ceremoniellt värde för sanna supportrar av Hammarby IF. Trogna supportrar vallfärdar till Nackas hem och staty/monument vid olika högtider under året. Hammarby IF:s klubbkultur är över huvud taget mycket påtagligt knuten till specifika platser där laget spelat och där legender i laget levat. Ingen av dessa ger dock någon som helst indikation på att just Tidaholm hade med Hammarby IF att göra. Hur kunde ett lag med så starka och djupa känslor för det lokala använda ett ortnamn från Skaraborg?

Flera historier bakom traditionen

Jag ska inte gå in på historien om varför Stockholmslaget Hammarby anammade ramsan. Jag hade ju bara hört Tidaholm och sedan hört grannen referera till takt och kvart, men som hel hejramsans löd den alltså "öka takten sista kvarten Ti-da-holm!". Det går att spekulera eftersom det finns många versioner

av "sanningen" kring varför det blev på detta sätt. Såväl i Tidaholm som i Stockholm och annorstädes på nätet. Det är inte ens säkert att det var en fotbollsmatch som utgjorde grund för att ramsan etablerades i Stockholm, utan att det var en bandymatch. En halvofficiell version, som även har stöd i Tidaholm, är följande: Tidaholms bandy mötte Jönköping någon gång på 70-talet; i publiken som besökte denna match ingick ett mindre antal supportrar som tillhörde Hammarbys bandylag. Tidaholm låg under och exakt femton minuter före full tid ryter den Tidaholmska hejarklacken i ett accelererande tempo denna uppmaning till spelarna.

Och vad kan inte traderas mellan fans på en ståplatsläktare, vilken idrott det än handlar om. Befinner sig det kära laget i en knivig sits så tar skarorna till alla medel som står till buds. Ramsan gick rakt in i hjärtat hos dessa Hammarbysupporters som tog den med hem till Stockholm. Här verkar dock en fördröjningseffekt på ett par decennier ha inträffat innan ramsan hade etablerats för Hammarbys fotbollslag. Hammarbyklacken hade kanske inte utvecklat den disciplin och precision som behövdes för att avlossa denna salva just femton minuter före full tid andra halvlek, det vill säga trettio minuter in på

andra halvleken, förrän i slutet av åttiotalet. En annan undran jag har är varför Hammarbyklacken inte bytte ut "Tidaholm" mot "Hammarby"? Visste de inte att bandylaget kom från Tidaholm och att det var därför ramsan avslutades med denna uppmaning? Kanske trodde de att även Tidaholm, i Skaraborg, var ett uppmanande begrepp som ingav kampananda?

En supporteretablerad ritual och därtill kultförklarad

Ramsan som avslutas med "Tidaholm!" är intakt intill denna dag. Den är unik för laget Hammarby och kan inte användas av andra än den officiella klacken, som organiseras av den officiella supporterklubben Bajern Fans. Under de senaste trettio åren, troligen längre, har ramsan med avslut "Tidaholm!" varit ett stående inslag vid alla matcher som Hammarby IF spelat. Hemmamatcher såväl som bortamatcher, herrfotboll såväl som damfotboll. Ramsan har "kultstatus" och är en ritual vid varje match. Det är kanske just så som fraser blir bevingade. Ingen vet säkert men först blir det kutym och tradition, till sist kult och ritual. En ritual som betyder något mer.

I alla delar av Sverige, från norr till söder, har spelare och publik fått lyssna till "Ti-da-holm!", även vid träningsmatcher om där funnits publik. Hela fotbollssverige vet nu för tiden att det förekommer ett ortnamn i Hammarbys uppmanande hejaramsa och att denna ort egentligen inte har med Bajen att göra. Som med alla andra ritualer, akter och ceremonier så vågar ingen ändra på något, för vad skulle då kunna hända. Skrock och idrott är starkt sammanflätade i syfte att reducera känslor av risk, otur och istället stimulera hoppet om framgång. Att frångå ritualen eller ändra i den skulle skapa ångest hos såväl spelare som publik. Eftersom internationella spel- och bettingföretag i sin verksamhet även inkluderar det svenska seriespelet i fotboll, skulle utebliven hejaramsa kunna klassificeras som matchpåverkan och kunna få juridiska konsekvenser. Idrott har blivit en allvarlig sak där spelarövergångar, ägande, sändningsrättigheter och evinnerliga studiesamtal och poddar försörjer en stor bransch och många människor. En hejaramsa, som troligen inledningsvis var lite på skämt och ett påhitt med ett ortnamn som inte hade med det hela att göra, har nu en djupgående betydelse och är ett viktigt monument i hur Hammarby IF:s supportrar uttrycker sin identitet och sammanhållning.

Ramsan blev en central del av den supporterkultur som definierar och formar hemhörighet och som djupgående uttrycker grupp känsla. Utan att alltför djupsinnigt gå in på fotbollsmatchers rytm och psykologi så kan ändå krasst konstateras, att det är den sista kvarten i en match som är den viktigaste delen av hela matchen. Här kan spel vändas, under sista kvarten finns inget att förlora för den som är i underläge. Det lag som tvärtom är i överläge och slåss för att avancera eller hålla en position i tabellen har oftast nerver utanpå kroppen sista kvarten. Alla krafter som finns kvar hos spelarna töms de sista femton minuterna, ett skede fyllt av lidande, spänning, nerver och förhoppning. Det finns alltså en naturlig anledning i fotboll att mana på sitt lag inför sista kvarten, men varför Ti-da-holm? Kan det vara att det då inte blir blodigt allvar? Ska det tolkas som om hejarklacken säger: ge järnet nu sista kvarten men går det inte bra så älskar vi er ändå och är era trogna supportrar i evigheten. Tar Ti-da-holm udden av allvaret? Är detta pudelns kärna i Hammarbyfansens kultur och inställning till sitt lag? Är detta balansen mellan miljardindustrin som fotboll nu är en del av och samhörighet, glädje och supportrars kärlek som egentligen är det viktigaste för den som gillar fotboll och "sitt" lag.

Inte bara i Sverige

För dem som inte har intresserat sig för fotboll så kanske det är bäst att berätta att Hammarby IF spelar i Allsvenskan, det vill säga den grupp av sexton lag som genom matcher gentemot varandra kvalificerat sig att spela i den högsta nationella serien. Näst högsta serien heter Superettan och de två lag som kommer sist, det vill säga får lägst antal poäng från oavgjorda eller vunna matcher samt flest mål i baken under hela säsongen i Allsvenskan, flyttas ner till Superettan. Omvänt flyttas de två lag som vinner Superettan upp till Allsvenskan och får spela där året därpå. Under de senaste trettio åren har det funnits tillfällen då det varit motigt värre för Hammarbys fotbollslag, och de har fått spela en vända i Superettan, men dessa vändor hör till undantagen.

För det lag som vinner hela Allsvenskan, och för dem som är på andra och tredje plats, så stundar matcher mot utländska lag för att i två olika cupspel kvalificera sig ytterligare på den europeiska arenan. Svenska lag ställs då mot lag från hela Europa redan i kvalspelet. En trogen hejarklack sviker inte sitt lag om det så handlar om att åka tåg genom det forna

östblocket eller att ta sig till regniga orter nära polcirkeln. Underlagen på fotbollsplanerna kan vara gräs, gytta eller konstigt konstgräs och temperaturen allt mellan fem och trettiofem grader. På senare tid har internationella regler instiftats för att förutsättningarna för spel ska bli så lika som möjligt. Men även detta brukar vara en ständig fråga att vrida och vända i diskussioner på fotbollsforum och poddar (allt kan diskuteras inom idrott).

Hejarklackar till fotbollslag består nu för tiden inte längre endast av lokala förmågor utan har förgreningar över hela världen. Kanske Hammarby inte är någon av de tyngre aktörerna inom fotbollsekonomin, men då det finns en förening för dem som bygger egna svenska nyckelharpor i San Fransisco, så finns det säkert mer eller mindre formella sammanlutningar som i flera världsdelar följer sändningar av Allsvenskans matcher. Spelarna i fotbollslaget Hammarby har sina rötter i många länder, även utanför Europa. De kommer från Sydamerika, Afrika och Mellanöstern, och om inte annat så följs deras insatser av tjocka slakten var den än befinner sig. Nu för tiden kan alla se och höra vad släktens stora förhoppning åstadkommer på fotbollsplanen. Detta innebär att det troligen finns människor i flera världsdelar som en kvart före full tid, framför tv eller dator,

gastar något som i alla fall liknar Ti-da-holm. För även om matchen genomförs på tio meters eller på hundra mils avstånd måste identiteten och samhörigheten bekräftas genom hejaramsan.

Hammarbys fans har troget följt sitt lag till de matcher som varit en utmaning för att nå ytterligare utmärkelser i de europeiska cuperna. Vid alla dessa tillfällen har Ti-da-holm ekat på arenor långt bort från Södermalm och Stockholm, men också på arenor i Stockholm med direkt sändning över världen. Nedan ges några exempel:

Championsleague kval 2002 mot Partizan Belgrad i Serbien

UEFA cup kval 2004, då klarade Hammarby IF att slå ut ett isländskt lag på Island

UEFA cupkval 2004 mot storlaget VillaReal i nordöstra Spanien

2007 UEFA cupkval mot Fredriksstad (nära Oslo) i Norge

2007 UEFA cupkval mot portugisiska Braga

Genom att hejaramsan blev officiell ramsa för Hammarby IF:s spel, såväl när det genomförs på Tele2 Arena, som nu ersatt den rivna Söderstadion, som när matcher sänds på TV eller streamas på nätet, eller i radio sänds på gammalt manér, så har hundratu-

sentals människor över hela Europa vid dessa matcher fått höra, stämma in i och förundras över ortnamnet Ti-da-holm.

Tidaholm ett idiomatiskt uttryck?

Ortnamnet Tidaholm har alltså lånats som namn eller begrepp för att bli känt, inte som orten eller ett lag från orten, utan som just avslutet på en hejramsa för ett lag som inte på något vis har sitt ursprung i eller någon relation i övrigt till orten Tidaholm eller till Skaraborg. Ändå gör den udda tillfälligheten att många människor varje år hör och lär sig känna igen ett ortnamn de annars inte skulle komma i kontakt med. Eller drar jag för snäva slutsatser här? Finns det verkligen inga kopplingar mellan Södermalm och Skaraborg? Strax söder om Södermalm ligger området Johanneshov med T-banestationen Hammarbyhöjden. Området hörde för mycket längesedan till Hammarby gård. Här finns gatunamn sedan trettio- och fyrtiotalet som skapar ett Skaraborg i miniformat. Här finns Skarabacken, Lidköpingsvägen, Axvallavägen, Hjovägen, Mariestadsvägen, Läckövägen och Tidaholmsvägen. Ja det finns ännu fler

skaraborgska ortnamn på gator och torg i Hammarbyhöjden. Så det kanske är helt naturligt att Hammarbyfans ropar Ti-da-holm? Men det är nog alltför långsökt att dra slutsatser om detta samband. Det finns även gatunamn alldeles i närheten som snarare härrör från orter i Skåne.

Jag hade förhoppningen att den märkliga händelsen att fotbollsproffset Zlatan Ibrahimovic blev delägare av Hammarbylaget skulle resultera i ett informationsutbyte mellan Milans fotbollsfans och Hammarbys fans om gemensamma hejramsor och därmed en än större spridning över världen, då Milanfans finns över hela jorden. När arenorna kan öppna för publik igen efter Coronapandemin så kanske detta kan bli verklighet. Men hur kan det heta på italienska? Kanske "Aumentare il ritmo, nell'ultimo trimestre! Ti – da-holm!". Att få detta att rimma blir en utmaning, men varför inte byta till Ti -da -holmo? Å andra sidan så översätts inte hejramsor och Tida-holm byts aldrig ut. Den springande punkten är ju om Milans supporterklubbs kultur ligger på samma våglängd som Bajens. Har de en förlåtande fanklubb eller är de krävande och lättflyktiga?

Det lilla i det stora

Så slutsatsen är att det inte finns någon logisk förklaring till varför Tidaholm är den mest välkända Skaraborgska orten i Stockholm. Tele2 Arena tar in 30 000 personer sittande och 2 000 ståplats varje match. Minst hälften av platsbiljetterna köps av supportrar till hemmalaget. Troligen betydligt fler. Varje år som Allsvenskans matcher spelas med publik så skallar ortnamnet Tii-da-holm över planen och nejden då trettio minuter av andra halvlek har gått. Alla lag i Allsvenskan spelar emot varandra på bortaplan och hemma plan. Allsvenskan består av sexton lag och alla lag spelar trettio matcher per säsong. Det innebär att Hammarby IF spelar hälften av dessa trettio fotbollsmatcher i Stockholm samt de matcher de spelar mot Stockholmslag. Vid övriga matcher (bortamatcher) är det inte så många tusen personer som ropar Tii-da-holm, men oftast infinner sig något tusental av den trogna supporterskaran var än matcherna går av stapeln. Detta har nu skett under ett antal decennier så tillfällena går att räkna i hundratal. Som jämförelse kan varje match liknas vid att alla invånare i Tidaholms kommun samlas och gemensamt ropar Tii – da - holm trettio gånger per år och att det sänds i SVT och samtidigt streamas till alla dem som

abonnerar på sportkanaler. Något sådant sker naturligtvis inte i Tidaholm, men det sker i Sverige varje år utom just i år då publiken på grund av Covid-19 inte har tillträde till matcherna.

Det är nu tjugofem år sedan jag för första gången hörde Tii-da-holm sittande på min balkong i hjärtat av Hammarbyland. Då var det nytt och okänt i alla fall för mig. Nu vet och kan alla som intresserar sig för fotboll i hela Sverige, och fler än så, att svensk fotboll på elitnivå är starkt förknippad med "Öka takta sista kvarta Tii-da-holm!".

Not: Något av de första åren på 2000-talet gjorde Hammarby IF även ett gästspel i Tidaholm och spelade match där som en god gest. Frågan är hur ramsan då fungerade? Den bör ju ha framförts unisont.

LARS NIKLASSON

FRÅN SLANG TILL FIKONSPRÅK
ELLER EN CYKELHANDLARES
REFLEKTIONER

Jag växte upp i Karlsborg, Vätterns pärla, på sextio-, sjuttio- och åttiotalet. När jag var tretton år gammal tyckte min pappa att det var dags att inte bara bada och sola bort sommarlovet utan att börja sommarjobba. Han pratade därför med sin gode vän cykelhandlaren i Karlsborg, som gick under smeknamnet Monarkar'n.

Sommarn 1975 började jag jobba i cykelaffären Karlsborgs cykel och sport. Till en början utgjordes jobbet mest av att packa upp varor och sortera in dem på hyllorna i affären och på de lager som tillhörde den. Det var ett mycket bra sätt att lära sig lite

om alla varor. Vi sålde allt från sport- och fiskeutrustning, vapen, hundmat, fritidskläder och skor till cyklar, mopeder, motorsågar, gräsklippare och båtmotorer.

Efterhand blev jag redo att även börja expediera kunder. Till en början fick jag hålla mig till de lite enklare varorna, men efterhand sålde jag även en och annan cykel. Jag jobbade i cykelaffären på sommarlov och helger från det jag var tretton tills jag var nitton. Efter ett år i lumpen så kom jag tillbaka och köpte loss den verkstad som tillhörde affären och fortsatte på den inslagna banan med cyklar, mopeder, motorsågar, gräsklippare och båtmotorer.

Under tiden i affären och verkstaden träffade jag många spännande människor. Vissa av dem gjorde bestående intryck på mig, som jag tänkte dela med mig här. Det jag lärde mig av dessa personer i mina tonår har jag haft med mig genom livet och det har gjort mig till en något visare människa, tycker jag.

Mannen i den bruna kostymen med matchande brun hatt

En varm och solig sommarförmiddag när jag var femton klev en annorlunda man in i affären. Han hade en brun manchesterkostym med matchande

brun manchesterhatt, en nystruken vit skjorta, svart slips samt bruna strumpor och skor. Jag hade aldrig sett en sådan ståtlig man i Karlsborg, om man bortser från alla militärer i sina pampiga paraduniformer.

Än mer udda blev det när han talade. På vad jag uppfattade som mycket akademisk och korrekt, nästan gränsade till högdragen, svenska konstaterade han:

– Jag noterade i det lokala annonsbladet att ni försäljer gummibåtar till ett starkt reducerat pris.

– Jag är intresserad av att införskaffa en sådan för det annonserade priset tvåhundra nittiofem kronor, om ni har något exemplar kvar? fortsatte han.

Vi hade väl aldrig kallat det lokala annonsbladet, Skaraborgs Läns Allahanda, för något än Gresabla't? "Försälja" och "införskaffa" var heller inte ett språkbruk som våra mera lokala kunder nyttjade. Kanske var han från Stockholm? Det skulle ju förklara allt, tänkte jag.

Eftersom vi inte hade sålt slut på gummibåtarna, som egentligen inte var av gummi utan PVC-plast, blev mannen i den bruna manchesterkostymen och den matchande bruna hatten ägare till en av dessa. När han lämnat butiken reflekterade jag lite över att han inte riktigt passade in i Karlsborg. Jag kunde heller inte se att han passade in i en liten gummibåt, som

egentligen var av PVC-plast, guppande på Vätterns fantastiska vatten. Jag skrattade lite åt tanken och konstaterade att man fick träffa många udda människor i en cykelaffär.

När jag lite senare på dagen betjänade en kund noterade jag i ögonvrån att samme man, nu i en genomblöt brun manchesterkostym och matchande brun manchesterhatt, var på väg in i butiken. Den bruna hattens brätte hängde onaturligt ned över mannens öron och panna, och vatten droppade ymnigt från brättet. Han kom in i butiken och ställde sig någon meter från kassan där jag betjänade min kund. Mannen väntade tålmodigt på sin tur, samtidigt som en allt större pöl av vatten bildades runt hans bruna skor. Jag förstod att något måste ha hänt med gumribåten, som egentligen var av PVC-plast, och orode mig för att jag skulle få en osande utskällning av en synnerligen missnöjd kund. Tyvärr var jag ensam i affären vid tillfället eftersom Monarkar'n var hemma på lunch. Jag stålsatte mig inför det som komma skulle.

När jag betjänat min andra kund klart vände jag mig till mannen i den genomblöta manchesterkostymen med den dyngsura matchande bruna hatten, som nu stod i en ansenlig pöl med vatten. Istället för den osande utskällning jag hade förväntat mig sa

mannen på en akademisk och korrekt, nästan gränsade till högdragen, svenska i normal samtalston:

– God dag! Kommer ni ihåg mig? Jag införskaffade för några timmar sedan en gummibåt till ett starkt reducerat pris.

– Jag vill reklamera varan eftersom den var behäftad med ett fabriktionsfel, fortsatte han.

Mannen redogjorde i normal samtalston, sakligt och i detalj för hur han företagit en fisketur på Bottensjön, och inte på Vättern som jag hade trott. På fisketuren hade han tagit med kastspö med tillhörande drag, radiomottagare, en unikabox med en dryck av chokladkaraktär och två smörgåsar med prickig korv. Under turen hade mannen lyssnat på musik från radiomottagaren och gjort några kast med kastspöet i syfte att locka någon fisk att nappa, berättade han.

Fisketuren hade dock fått ett abrupt slut då en av de svetsade sömmarna på gummibåten, som egentligen var av PVC-plast, hade öppnat sig helt, varvid båten mycket snabbt tappats på all luft och inte längre hade någon flytförmåga. Kastspöet med tillhörande drag, radiomottagaren och unikaboxen hade sjunkit ned i Bottensjöns mörka djup. Mannen berättade att detta hade hänt så tidigt på turen att han inte ens hade hunnit inmundiga de förberedda

smörgåsarna, vilket han tyckte var försmädligt. Han sa att han ville få ersättning för den förstörda båten och den förlorade utrustningen, eftersom den undermåliga varan hade orsakat förlusten av de saker han medtagit på fisketuren.

Nu sken lyckan i mitt ansikte eftersom Monarkar'n kom tillbaka från sin lunchrast. Han insåg genast att något inte stod rätt till och tog över. Som tur var började mannen i den bruna manchesterkostymen självmant berätta för Monarkar'n vad som hade hänt. Jag är säker på att jag, i mannens tycke, inte kunnat göra det på ett sätt och med en detaljeringsgrad som gjorde händelsen rättvisa. Mannen i den bruna kostymen redogjorde ytterligare en gång mycket lugnt, sakligt och detaljerat för vad som hänt. Efter att ha lyssnat tålmodigt på den detaljerade berättelsen sa Monarkar'n att han skulle ersätta mannen enligt dennes krav, vilka förövrigt var relativt modesta.

Efteråt sa Monarkar'n att han hade ersatt mannen eftersom denne hade framfört sin sak så lågmält och sakligt. Om mannen hade kommit in och skapat en stor scen där han gormat och domderat hade Monarkar'n inte agerat på samma sätt utan istället argu-

menterat att mannen sannolikt pumpat gummibåten, som egentligen var av PVC-plast, för hårt och därför själv orsakat att sömmen brast.

Mannen med navet

I början av åttiotalet, när jag var runt tjuogoett, kom en man i sjuttioårsåldern in i verkstaden, som jag då köpt loss från cykelaffären. Mannen hade ett bakhjul till en cykel i ena handen. Jag såg direkt att det var navet som var problemet. Detta blev mycket tydligt när mannen lämnade över hjulet till mig. Han berättade att han plockat isär navet för att rengöra det från smuts eftersom bromsen tog lite dåligt. Det var ju i och för sig en korrekt åtgärd att testa för att få ordning på bromsen, men mannen erkände utan omsvep att han inte kunde få ihop navet igen. Problemet var att han inte hade varit så observant när han tog isär navet, så han visste inte riktigt var alla fjädrar, konor, kulringar och brickor skulle sitta. Bakaxeln var monterad och någon kona satt väl rätt men det mesta hängde löst och satt på fel plats. Några delar hade han inte ens lyckats få in i navet utan dem hade han i en plastpåse.

Jag hade plockat isär och satt samman ett och annat nav i min dag, och detta var ett av de bästa. Det

var ett Torpedonav med tre växlar som jag med enkelhet satte ihop. Jag testade bromsen för att se att rengöringen varit tillräcklig och att bromshylsan inte behövde bytas. Bromsen fungerade fint och jobbet var klart. Jag tog sjuttiofem kronor i betalning för arbetet, vilket mannen utan prut betalade och tackade för snabb service.

När mannen gått berättade jag för min kompanjon att jag hade haft en kund som tagit sig vatten över huvudet och plockat isär ett nav som han inte fixade att montera ihop igen. Vi skrattade lite åt mannen och var helt överens om att det bästa är att överlåta dessa komplicerade saker till proffsen, det vill säga oss. Vi konstaterade också att det var lätta pengar för oss, och kanske lite förlorad heder för mannen. Det måste ju känts lite pinsamt för honom när det var så tydligt för mig att han inte var så händig som han verkade tro.

Några dagar senare kom samme man till vår verkstad med ytterligare ett bakhjul med isärplockat nav, som inte heller det var korrekt ihopsatt. Axeln satt i men det mesta satt fel och hängde löst. I en vänlig och på intet sätt nedvärderande ton frågade jag vad problemet var. Mannan sa att han hade tagit isär navet för att rengöra det för att bromsarna skulle ta lite bättre, men att han nog inte lyckats sätta ihop det helt

korrekt. "Inte helt korrekt" var en underdrift av stora mått, men jag gjorde ingen stor sak av detta utan monterade vant ihop navet igen. Bromsen fungerade fint och jobbet var klart. Jag tog hundra kronor i betalning för arbetet, vilket mannen betalade utan prut och tackade för en snabb service.

När mannen hade gått berättade jag för min kompanjon att mannen med navet kommit tillbaka med ett nytt nav. Vi skrattade ännu en gång åt mannen och hans nav. Vi kunde inte riktigt förstå hur han tänkte när han återigen gav sig på att plocka isär ett nav, när han visste att han troligen inte skulle kunna sätta ihop det igen. Nåväl, lätta pengar för oss, och det verkade som om mannen inte alls skämdes för att han återigen hade misslyckats i sina försök att meka med baknav på cyklar.

Till min mycket stora förvåning kom, efter ytterligare några dagar, samme man till verkstaden med ännu ett bakhjul med isärplockat nav. Denna gång kunde jag inte hålla tillbaka min nyfikenhet och kände att jag bara var tvungen att fråga vad han höll på med. Hur tänkte han när han för tredje gången försökt sig på precis detsamma som han misslyckats med två gånger tidigare? Han verkade heller inte skämmas över detta faktum. Med mannen i den bruna manchesterkostymen i minnet gjorde jag dock

ingen stor sak av det, utan frågade istället i vänlig ton:

– Du får ursäkta mig men nu måste jag fråga hur många cyklar med dåliga bromsar du har? Detta är ju den tredje på kort tid.

Mannen tittade mig rakt i ögonen och besvarade min fråga med värdighet, lugn och ett lite snett leende på läpparna.

– Jag inser att du måste tro att jag är helt galen men jag har faktiskt en vettig förklaring, började han.

Mannen berättade att han blivit änklings och att han nyligen flyttat från sitt hus, som han bott i med sin hustru, till en hyreslägenhet i ett mindre hyreshuskomplex. Han hade efterhand börjat prata lite med övriga hyresgäster och bland dessa fanns det en änka som han hade kommit bra överens med. En dag frågade hon om han var händig och kunde hjälpa henne med hennes cykel, vars fotbroms tog lite dåligt. Mannen svarade att han var händig och att han gärna skulle hjälpa henne med cykeln, trots att han egentligen visste att han inte hade så stor erfarenhet av att meka med cyklar. När kvinnan kom med cykeln hade han ryckt i lite vajrar, snurrat på hjulet och bromsat. Han hade även provcyklat lite och noterade då, precis som kvinnan sagt, att fotbromsen tog lite dåligt. Han berättade för mig att han hade börjat

känna sig lite olustig eftersom han inte hade en aning om hur han skulle kunna fixa bromsen. Som tur var kom kvinnan till hans undsättning.

– Tror du kanske att navet behöver rengöras, frågade hon.

Det hade hennes man gjort vid ett tillfälle, berättade hon. Mannen hade dragit lite av en lättnadens suck och sagt att det var det han hade tänkt att föreslå, eftersom inga justeringar verkade göra att bromsen tog bättre. Han började med att montera av hjulet, medan kvinnan intresserat såg på. Då smög sig olustkänslan på igen, berättade han. Snart skulle kvinnan märka att han inte var så händig trots allt, eftersom han inte tagit isär ett cykelnav tidigare. Men han var en handlingens man och frågade kvinnan om de inte skulle ta en liten fikapaus, eftersom klockan började närma sig elvasnåret. Kvinnan tyckte detta var en god idé och mannen plockade undan cykeln och det nu avmonterade bakhjulet.

Mannen berättade att han såg till att dra ut på fikapausen så pass länge att han kunde säga att det började bli dags för honom att ta sig hem och laga till lite lunch. Kvinnan behövde inte oroa sig för cykeln utan han skulle se till att göra rent baknavet efter lunchen och komma tillbaka till henne när allt var monterat och klart. Kvinnan uttryckte sin tacksamhet för hans

hjälp och dukade undan kaffekopparna och de hembakta kakorna hon bjudit på.

I stället för att göra lunch började mannen montera isär baknavet och göra alla delar skinande rena genom att tvätta dem i lacknafta. De var verkligen mycket smutsiga så han skulle inte bli förvånad om det faktiskt var orsaken till att bromsen fungerade dåligt.

När han efter två timmar gjort allt rent och fint och därefter försökt montera ihop navet på alla tänkbara sätt utan att lyckas, såg han ingen annan utväg än att gå till en cykelmekaniker, vilket visade sig bli mig. Eftersom jag hjälpte honom direkt att montera ihop navet kunde han återkomma till kvinnan senare på eftermiddagen med den nu fullt fungerande cykeln. Hon hade blivit så glad över att han hade fixat hennes broms att hon bjudit honom på middag samma kväll. Det hade varit en mycket god middag bestående av älgstek med potatis och ett gott rött vin, berättade mannen. De hade haft mycket trevligt tillsammans under hela kvällen. Innan han gick hem hade kvinnan bjudit in honom på kaffe senare i veckan. Han sa att de sjuttiofem kronor han betalat mig var en mycket god investering i kaffe, mat, vin och trevligt sällskap. Det var skönt för en änkeman

att få lite gastronomisk och social spis för att bryta av den ensamma vardagen lite.

Jag måste säga att jag var lite imponerad av hans historia, men jag var bara tvungen att fråga varför han kom tillbaka med ytterligare två hjul. Jo, det visade sig att kvinnan hade två väninnor vilka också var änkor. En dag hade den ena väninnan frågat om han möjligen kunde hjälpa även henne med bromsen på hennes cykel eftersom han hade gjort ett så förträffligt jobb med hennes väninnas cykel. Han hade sagt att det skulle gå alldeles utmärkt. Han hade lagt upp strategin på samma sätt genom att börja med att montera bort hjulet, men nu plockade han även isär navet inför väninnans nyfikna överinseende. Han visste ju nu att han kunde plocka isär det och tänkte att det skulle vara lite mera imponerande än att bara plocka av hjulet. När navet var i delar sa mannen att han tyckte det var dags för en fikapaus. Precis som med den första kvinnan så tyckte hennes väninna att det var en god idé. Hon kokade kaffe och bullade upp med hembakade bullar och kakor av olika slag. När de hade fikat klart sa han att han skulle fortsätta arbetet med att rengöra och sätta ihop navet, och komma tillbaka när allt var klart. Rengöringen fungerade fint, men han mäktade inte heller denna gång med att montera ihop det utan fick återigen bege sig

till mig. Han blev mycket glad över att han direkt fick min hjälp att montera ihop navet och testa att bromsen fungerade klanderfritt, så att han kunde återkomma till väninnan samma eftermiddag. Även denna gång vankades mat, vin, efterrätt, ytterligare kaffeinbjudningar och trevligt sällskap.

Även i den andra väninnans fall, som också hon önskade hjälp med sin fotbroms, nyttjade mannen samma strategi. Montera ned i lagom omfattning, föreslå fika, se till att få egen tid, åk till verkstaden och få hjälp, återlämna cykeln samma kväll och njuta av lite sällskap och god mat. Mannen sa att det var mycket värt för en änkling som han att få uppmärksamhet, mat och sällskap av så trevliga damer.

Jag blev så imponerad av mannens historia att jag inte kunde göra annat än att ge honom rabatt på alla kommande arbeten. Jag sa till honom att hans hemlighet var i tryggt förvar hos mig och att han hädanefter skulle få snabb service och tjugofem procents rabatt på alla arbeten han kom in med. Jag tror att han hade stor framgång med detta arrangemang eftersom vi under de nästkommande två åren vid ett flertal tillfällen justerade växlar och handbromsar, bytte kedjor samt fixade punkteringar och trilskande belysningar.

Sensmoralen av dessa historier

När jag reflekterade över händelsen med mannen i den bruna manchesterkostymen insåg jag att det var mannens balanserade, nästan gränsande till ödmjuka framtoning och saklighet som hade gjort att Monarkar'n hade lyssnat på kritiken och, även om han kanske inte helt fullt ut trodde på mannens historia, mött hans krav. Detta var en insikt som påverkade mig mycket och från den dagen har jag försökt att själv vara balanserad och saklig, och inte brusa upp i onödan. Jag tycker det har fungerat ganska bra genom åren.

När jag reflekterade över händelsen med mannen med naven insåg jag att han hade en sådan trygghet och integritet att han inte brydde sig om ifall jag uppfattade honom som händig eller ej. Han hade funnit ett sätt att med en liten vit lögn och till en låg kostnad hjälpa andra samtidigt som han fick uppskattning och trevligt umgänge. Detta var en insikt som påverkade mig mycket och från den dagen har jag försökt hjälpa andra och att inte bry mig så mycket om vad andra tycker om mig. Jag har däremot försökt att inte använda vita lögnar så mycket utan har, av andra erfarenheter, insett att ärlighet ändå varar längst.

Titeln på detta kapitel är "Från slang till fikonspråk – eller en cykelhandlares reflektioner". Det har att göra med att jag tycker att jag lärde mig så många viktiga saker av de kunder jag träffade under mitt sommarjobb i cykelaffären och därefter som mekaniker för cyklar, mopeder, motorsågar, gräsklippare och båtmotorer.

Sensmoralen av de självupplevda historierna ovan är att man ska ha en sådan integritet att man inte bryr sig om så mycket vad andra tycker om vad man gör eller säger. Integriteten stärks av en balanserad framtoning och en argumentation grundad på saklighet och logik. Det är i grunden en kombination av de positiva egenskaper som de båda männen i historierna hade.

De har spelat en stor roll i den resa jag haft genom livet, vilken sedermera kom att innebära en mer än trettiofemårig akademisk karriär, krönt av en professur. Jag har alltså bokstavligt talat gått från cykelslangar och ventilgummin till det fikonspråk som vissa menar kännetecknar akademien och den högre utbildningen. I min akademiska karriär har jag haft stor nytta av argumentation grundad på saklighet och logik, samt den integritet som ibland krävs för att föra fram lite obekväma sanningar. Detta i kombination med en balanserad framtoning har varit bra

för att få gehör för vissa av mina tankar och idéer genom åren.

Det är spännande, och lite skrämmande, att tänka på att vi omedvetet kan ha en så stor påverkan på de medmänniskor vi möter i olika sammanhang. Det borde få oss att tänka på hur vi bemöter andra, i alla situationer.

KARL-ERIK TYSK

MIN KÄRLEK TILL TICKOR

Årets sista svenska orkidé, Skruvax (*Spiranthes spiralis*), blommar under första hälften av september på norra Öland, inte lång från Böda flygfält. Sedan måste man vänta till april, innan de tidiga arterna, Göknycklar och Sankt Pers nycklar, dyker upp. Det känns som en oändlighet, trots att månaderna ilar sin väg allt fortare ju äldre man blir.

Jag beklagade mig för några år sedan över den långa väntetiden vid ett möte med Erik Sundström, Sandviksingenjör och stor natur- och järnvägsentusiast. Vi hade just tillsammans inventerat floran på Ovensjö kyrkogård. "Ägna dig åt tickor som jag, dem kan du se året runt", blev svaret. Jag borde inte

ha blivit förvånad, eftersom jag kände till en av Eriks stora passioner. Tillsammans med sin hustru hade han bland annat skrivit en bok, om hur man kan använda svampar vid färgning av tyg. Han lånade mig en svampbok på tyska, och jag gav mig nästan genast ut på upptäcktsfärd. Sedan skaffade jag mig Klas Jaederfeldts *Tickboken*, som numera ingår i hans stora svampbok. Och så var jag fångad!

Redan efter några månader hade jag fått se många arter, som jag aldrig tidigare vare sig stiftat bekantskap med eller intresserat mig för. Det finns en bra bit över två hundra olika tickor i vårt land och jag har väl vid det här laget hunnit med ett hundrasextio. Ibland har jag gått i Eriks fotspår och letat upp de tickor han hittat. Men nu börjar det bli svårare med allt längre och längre utfärder.

Men vad skulle jag göra med dem? Det föll sig naturligt. Samma sak som med orkidéerna. Jag hade skrivit en liten diktsamling om varje orkidé med femton fyrstrofiga dikter i huvudsak på mindre sapfiskt versmått, oftast illustrerade med fyra, fem bilder. Det var bara att gå vidare till tickorna. En lite apart, personlig nisch som knappast någon annan förmodligen ens tangerat. Utan några som helst ambitioner. Ett samtal över riksgränser. Svampar bildar nämligen vid sidan om djur, växter och protister

(enkla oftast encelliga organismer, till exempel alger) ett eget rike. Redan Carl von Linné förstod att de skilde sig från växterna och idag vet vi att de i vissa avseende står närmare djuren än växterna.

Ett nytt landskap växer fram

Min kärlek till orkidéerna hade ritat om vårt lands karta och nu började den tack vare tickorna genomgå ännu en förvandling. Lusmyren i Borlänge och tallheden i Rättvik vinner med hästlängder över Jussi Björlingmuseet och Dalhalla. Det lilla blir plötsligt stort. Naturen blir långt viktigare än kulturen, kanske därför att det var med naturen inpå knutarna som jag växte upp, ständigt ute på vandring i skog och mark.

I tider av Covid 19 har tickorna visat sig på ett suveränt sätt kunna överbrygga den påtvingade sociala distansering som påbjudits oss äldre. Ett nära umgänge med dem riskerar inte att bidra till smittspridningen. Deras kroppar behöver inte betraktas som förbjuden frukt och tvinga till kärlek på avstånd. Man kan utan risk söka upp dem, falla på knä, tillbe och njuta av att se dem i deras ibland närmast överdådigt sagolika arbetskläder. För själva jobbar de

inte på distans utan är hela tiden i verksamhet på sin ordinarie arbetsplats.

Tickan – vem är hon?

Tickor är en konstlad grupp svampar som vi har skapat. De kännetecknas av en del för ögat iakttagbara egenskaper. En av dem är att de i huvudsak växer på träd, fastän de ibland tycks hålla till på bara marken. De har också porer på undersidan av fruktkropparna. Därför kallas en del av dem poringar, särskild de som saknar vad vi brukar kalla hattar. Till skillnad från sopporna kan man inte lossa rören så lätt från köttet.

Utseendet varierar alltså. En del av dem är hov- eller konsolformade, andra har hatt och fot, åter andra är resupinata.

Fruktkroppen är då tätt tryck mot underlaget med porerna utåt. Hos vissa finns båda slagen av kroppar beroende på deras växtsätt. Växande på lodräta substrat får de hattar, på vågräta blir de i stället resupinata.

Vissa tickor är parasiter, vilket betyder att de tar sin näring från levande träd. Andra däremot är saprofyter och hämtar då sin föda från död ved. En

ticka kan från att ha varit parasit övergå till att bli saprofyt, när värdträdet dör.

Erastia ochraceolateritia (resupinat)

Vad som sker är att tickorna bryter ner cellulosan och ligninet i trädet, vilket åstadkommer röta. Man skiljer vanligen mellan brunröta och vitröta. Den förra uppkommer när endast cellulosan bryts ner, den senare när både denna och ligninet drabbas.

När en trädstam får vitröta har den ganska länge kvar sina former, medan ett träd med brunröta rätt

fort faller samman. Det som då återstår är rester av ligninet, som så småningom återförs till marken.

Tickorna liksom andra svampar tillhör väl jordens äldsta varelser och har fått en viktig uppgift i samspelen med andra. De ska bryta ner sina substrat, så att de kan bli en del av föroreningen. Av jord har du kommit, jord ska du åter bli.

Det har fungerat i årmiljoner, långt innan människan började med den skogsavverkning som på sina håll i världen har nått katastrofala nivåer. Till skillnad från oss har tickorna tiden på sig.

Tickan i samspel med människan

Men vi människor har också haft och kommer säkert att än mera få nytta av tickorna. På makroplanet har flera tickor gett oss material till förorening, särskilt den allmänt förekommande föroreningsticken (*Fomes fomentarius*). Detta ämne får man från köttet som kokas i vatten och sedan kavlas ut. Av det har man till och med kunnat tillverka kläder. En annan välkänd ticka, Eldticken (*Phellinus igniarius*), brinner mycket långsamt och när man tänder den på kvällen bevarar den sin glöd ända till morgonen och kan då få den nya veden att brinna.

Den vanliga Björktickan (*Piptoporus betulinus*) har en form som passar att göra nåldynor av och andra som Lystickan (*Hapalopilus rutilans*) och Altickan (*Mensularia radiata*) är alldeles utmärkta att färga garn med, lila respektive gulbrunt blir resultatet.

På mikroplanet kommer vi framför allt till den medicinska användningen. Tidigare kunde man på apotek köpa Fnösticka som blodstillande medel med den pretentiösa titeln *Fungus chirurgorum*.

Välkända även hos oss är några tickor som på sina håll nästan är universalläkemedel. En av dem är Lacktickan (*Ganoderma lucidum*). Den heter på japanska Reishi och på kinesiska Lingzhi och har under mer än 2 000 år använts i Kina och närmast fått rangen av universalläkemedel. Numera säljs olika produkter innehållande Lackticka över hela världen med en omfattande reklam på nätet, där den sägs bota en uppsjö av sjukdomar, inte minst cancer.

En annan lika känd art är Sprängticka (*Inonotus obliquus*) som även kallas Chaga från det ryska ordet för svampen, *чaga*. Det är en resupinat ticka som angriper björk. Också den har under hundratals år används inom folkmedicinen och saluförs lika intensivt som Lacktickan.

Men modern vetenskaplig forskning undersöker ticka på ticka för att se vilka substanser som skulle

kunna vara så verksamma mot sjukdomar att de kan användas inom medicinen.

Lackticka

En skönhet som inte står orkidéernas efter

Orkidéerna är väl de växter som mest fascinerat människan på det estetiska planet. Flera har varit beredda att ge allt för deras skull, till och med mördra. Men visst har de även gett oss nyttigheter. Helt i linje med sin förföriska skönhet har de till exempel använts som afrodisiaka. Jag skrev en gång en liten artikel "Västgötsk viagraväxt vidgar vyerna". Den handlade om Sankt Pers nycklar.

Det finns förstås förbindelser mellan orkidéer och svampar. Inte så sällan samarbetar de. En del örter saknar klorofyll och måste ha hjälp av svampar för sitt näringsintag. En av dem är den sällsynta och gåtfulla Skogsfrun (*Epipogium aphyllum*), vars namn berättar om den förtrollning som kan gripa den som ger sig i lag med henne, förförd av den lockelse till kärlekslek som hon uppväcker. Hon fick bilda bakgrund till de dikter jag skrev, när jag drabbats av liknande känslor.

Tickorna uppvisar en stor variationsrikedom. En del döljer sin skönhet för ett förbihastande öga, medan andra genast fångar den nyfikna blicken med sina nästa sagolika former och färger. Den fruktkropp som vi iakttar är bara en liten del av tickan, vars mycel utgörs av ett nätverk av trådlika hyfer, vilka växer inom det träd som tickan angripit. Dessa kroppar skulle man kunna kalla för könsorgan, därför att de producerar och skickar iväg de miljontals sporer som för tickans liv vidare. De motsvarar orkidéernas blommor. Nog överträffar de med "hästlängder" djurens och människornas motsvarande kroppsdelar.

Men som många skönhet kan tickor vara lika förförande som Skogsfrun. Den stora och vackra Jättetickan (*Meripilus giganteus*) kan utan vidare fälla en

bok eller ek, lika lätt som Kirke lyckades förföra Odysseus.

Om orkidéerna framför allt har hållit mig fast på det estetiska planet, skulle det visa sig att tickorna, för att tala med Sören Kierkegaard, tagit mig vidare från detta till såväl det moraliska som det existentiella (religiösa) planet i de samtal jag kommit att föra med dem.

Tickorna en moralisk angelägenhet

Vi uppfattar den biologiska mångfalden som ett oersättligt värde och strävar efter att så långt som möjligt bevara den. Det har blivit en moralisk angelägenhet med hög prioritet. Flera av tickorna är rödlistade, upptagna på Naturvårdsverkets lista över de i olika grad hotade arterna. Vi har en skyldighet att se till att de kan leva vidare. Ibland tar jag med mig en bit av en fruktkropp hem för att undersöka den. Det skadar egentligen inte tickan, men mer och mer känns det som jag borde undvika det. Det är som att lem-lästa en levande varelse.

Tre tickor har blivit fridlysta, Saffrantickan (*Aurantiporus croceus*), Dofttickan (*Haploporus odorus*) och Storpörig brandticka (*Pycnoporellus alboluteus*).

Saffransticken växer framför allt på gamla ekar i södra delen av Sverige, från Skåne till Uppland med an de andra två är nordliga arter.

Saffranstikka

Särskilt rika på tickor är gamla skogar med mycket död ved, dem vi ofta kallar naturskogar. Det moderna skogsbruket har gjort att sådana skogar minskar i antal, alla avsättningar till trots. Ofta finner man i dessa tickor som endast förekommer där. De visar

genom sin existens på att det rör sig om en äldre skog som är väl värd att bevara. De tillhör således signalarterna, som gör oss uppmärksamma på en värdefull bit mark. Moraliska vägvisare till framtiden!

Tickorna och de existentiella frågorna

Vi kan följa Kierkegaard vidare till den religiösa nivån. Det är klart att tickornas värld i det relativt lilla är en spegling av världen i stort, där den enes död är den andres bröd och tvärtom. En del tickor nöjer sig med träd som redan har dött, medan andra dödar för att kunna leva vidare. Det är så världen tycks fungera. De bekymrar sig inte om mänsklig moral och vi har ingen anledning att moralisera över det.

För en troende människa kan det ändå vara svårt att förstå hur en god och allsmäktig Gud kan tillåta all den ondska som den faktiska världen från mänskligt perspektiv innehåller. Det förefaller vara ett olösligt problem som filosofer och teologer genom tiderna har lagt ner oerhörd möda på att föröka komma tillrätta med, naturligtvis utan att lyckas. Det verkar vara ett hopplöst för att inte säga meningslöst företag.

Den nederländske filosofen Baruch Spinoza ställs också han inför teodicéproblemet, även om han har

en alldeles speciell gudstro, där Gud är nära knuten till naturen. Han skiljer dock på den skapande (*natura naturans*) och den skapade (*natura naturata*) naturen.

Men han har till synes inte mycket att säga om detta problem. Men det han säger har alltid förefallit mig suggestivt, trots att det knappast erbjuder någon lösning. I hans berömda *Ethica* (Etik) kan vi läsa följande:

”Till dem som frågar varför Gud inte skapade alla människor, så att de skulle styras endast av förnuftet ger jag inget annat svar än detta: därför att inget saknades för honom att skapa alla grader av fullkomlighet från den högsta till den lägsta; eller mera strikt, därför att lagarna hos hans natur är så vidsträckta så att de räcker för att skapa allt en oändlig intelligens kan föreställa sig.” (*Ethica* I, Appendix)

Det är både fascinerande och förskräckande men stämmer väl överens med hur man från mänsklig synpunkt kan uppfatta den skapade naturen, där det storslaget sköna tycks vara oupplösligt förenat med det oförklarligt grymma. Ännu tydligare blir det, när vi går över till oss själva, indragna som vi är i detta drama som vi bara tycks kunna drömma om att själva ta oss ur.

Att samtala över riksgränser

Som många äldre har jag en benägenhet av vakna mitt i natten på grund av magsmärtor, som jag trots allt sedan många år har vant mig att leva med. Det har visat sig vara den bästa tiden på dygnet att samtala med mina tickor. Fantasin flödar och den tristess som ensamheten skapar är som bortblåst. När gryningen just är på väg att bryta in och skatorna börjar komma till balkongen för att förse sig med sina älskade havregryn, är det dags för dialogen med dessa uråldriga varelser, vars vishet tycks vara nästintill outtömlig.

Kontakten sker på många olika språk både kända och okända, där alla sinnen bidrar med sina vokabulärer. Smaken, lukten, synintrycken, till och med känseln och hörseln ställer villigt upp och kanaliseras genom minnet till de ord som till slut lämnar pennan och överförs till papperet som så småningom hamnar i en otillgänglig vrå i Kungliga bibliotekets mest otillgängliga skrymslen.

Att stryka över en Klibbticka (*Fomitopsis pinicola*) med dess vätskedroppar, känna den karaktäristiska, syrliga lukten, se hattens mångfärgade ovansida och höra den spraka, när den unga kådiga ytan kommer

nära en eld, är nästan som att uppleva ett allkonstverk.

Några tickor har en bedövande doft. Jag tog en gång hem en Sydlig anisticka (*Trametes suaveolens*). Den fyllde hela lägenheten och jag höll på att inte kunna stanna kvar. Andra lämnar en bitter smak kvar i munnen, när man biter i dem, inte minst den ticka som fått namn efter smaken, Bittertickan (*Postia stiptica*).

Några av våra tickor är ätliga. Fårtickan (*Albatrellus ovinus*) och Brödtickan (*Albatrellus confluens*) hör dit. Många plockar nog dem. I Amerika äter man Svavelticka (*Laetiporus sulphureus*), som där kallas Chicken of the Wood, men även Koralltickan (*Grifola frondosa*), Hen of the Woods.

Korallticka

Men de flesta tickor tillhör knappast läckerheterna, träiga som de är. Någon är till och med giftig som Lystickan.

Det vanliga språket som ger de flesta associationerna är naturligtvis latinet som alltid bjuder på släktnamn och artnamn. Ibland har tickor begåvats med sådana namn från den grekiska mytologin, som tar en med på hisnande färder upp i det blå. Det finns tickor vars porer snarast liknar labyrinter. En anknytning till den kretensiska labyrinten ligger nära, den som skapades av Daidalos för att hålla tjuren Minotaurus fången. En av dessa är Korkmussling (*Daedalea quercina*), med sina labyrintlika porer.

Korkmussling

Korkmusslingen växer på ekar och släktet har fått namn efter den grekiske arkitekten, vars son, Ikaros, flög så nära solen att vaxet smälte och han föll till marken. Musslingen tar oss med på färden, trots att den för alltid är fjättrad vid sitt substrat.

I Dodona i Grekland var Zeus heliga ek det centrala kultföremålet i templet. I suset från ekens krona kunde man höra orakelsvaren från Zeus, som sedan tolkades av prästerna. Jag känner mig nästan som en av dem, när jag lyssnar till tickornas röst.

Säkert samtalar jordens levande varelser med varandra på språk som vi ännu inte begriper och som vi kanske aldrig kommer att förstå. Vi börjar ana att vi måste bli mer lyhörda för deras sätt att leva, så att vi inte drabbas av deras vrede och får en utskällning som totalt bringar oss ur fattningen. Virusets uppror är förskräckande, men tänk om svamparna gör revolution. Då har vi knappast någon chans. Men de kan bli våra bästa bundsförvanter i kampen för överlevnad.

MARKUS HAGBERG

**STORT BLIR LITET OCH
LITET BLIR STORT.**

Tankar om det typiskt skaraborgska

Jag är inte infödd skaraborgare, men har bott i dessa trakter mer än halva mitt liv. Skaraborgaren är inte som andra människor – på gott och ont. Det märker man om man har bott i andra delar av landet och är öppen för så kallat folkkynde. Jag har länge funderat över vad som utmärker skaraborgaren, vad som är det typiskt skaraborgska. Till en viss del har jag kunnat identifiera mig som skaraborgare, och samtidigt

inte. Min fråga är alltså vad som är det typiskt skaraborgska?

För ett antal år sedan kunde man via Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala köpa en CD-skiva med olika västgötska dialekter som Västgöta-Bengtsson (1908–2000) spelat in. På skivan finns språkliga exempel från varje härad i Västergötland med tydliga skillnader i dialekt.

Denna dialektala mångfald och uppdelning har idag förändrats. Västgötskan – liksom "Götebåskan" – finns kvar men har smetats ut. Idag talar människor i allmänhet västgötska, "västkustska" (från Varberg upp till Bohuslän), norrländska etcetera. Man uppfattar inte skillnader i dialekt mellan en person från Valle och en person från Varaslätten, men man hör kanske att de båda talar "västgötska".

Frågan är då om det fortfarande finns något typiskt skaraborgskt kynne, något som utmärker skaraborgaren i förhållande till andra – mer än dialekten? Jag tror det, och jag har också ägnat ganska mycket reflektion åt vad detta typiska skulle kunna vara.

Att något är typiskt för skaraborgaren behöver inte betyda att denna egenskap eller detta karaktärsdrag är helt unikt för honom. Dessa drag kan också finnas hos andra grupper och i andra delar av landet,

men det betyder inte att de blir mindre typiska för just skaraborgaren, och att känna till och igen detta typiska blir likväl väsentligt för den som vill förstå de skaraborgare som omger honom eller henne.

Stort blir litet

Det skaraborgska är något typiskt, men jag kunde länge inte sätta fingret på det. Det efterlängtdade svaret kom slutligen för några år sedan, året var 2016, högst upp på fjärde våning på "Gamla biblioteket" (Stifts- och Landsbiblioteket) i Skara, eller Åbomska huset som det också kallas efter arkitekten.

Under Kulturveckan detta år avhölls en sorts Bokmässa i Skara, och en programpunkt var radioprataren Claes Astin (f. 1932) som tillsammans med några musiker berättade om poeten John "Jönn" Liedholm (1875–1974) från Falköping. Jönn var lite av en allkonstnär, som sysslade med allt från att måla till att dikta – där dikterna naturligtvis författades på bred västgötska.

Claes Astin påstod att Jönn var en typisk skaraborgare i det att han alltid såg det lilla i tillvaron, att han hade blick för det småttiga. Detta blev mitt "Eureka"!

Jag tror nämligen inte att Astin har träffat helt rätt. Det typiskt skaraborgska är inte blicken för det lilla i tillvaron, utan snarare förmågan – eller vad det ska kallas – att göra allt litet, alldeles oavsett om det först var stort. Alldeles oavsett frågeställning eller auktoritet, alldeles oavsett vad han eller hon kan, så ska vederbörande tas ned på jorden.

Det finns många västgötahistorier som bekräftar denna attityd. En kan vara den om den nye prästen som höll på att flytta in i prästgården. Flyttkarlarna bar in låda efter låda med böcker. Två gubbar stod och tittade på och plötsligt sade den ene till prästen: va möe böcker pastorn har. Jo, jag tycker om att studera, svarade pastorn. Ja, det kan man tänka, svarade gubben, men fortsatte: den förre han var färdigstuderad när han kom.

Man kan kanske kalla detta för en variant av Jantelagen; han ska inte komma och tro att han är något! Jantelagen är ju en uppdiktad lag formulerad av Aksel Sandemose (1899–1965) i boken *En flykting korsar sitt spår* (1933), som utspelar sig i den fiktiva staden Jante. Jantelagen är oskriven, men säger att man inte får sticka ut och tro att man är bättre än andra på något sätt.

Den skaraborgska varianten av Jantelag är emellertid skarpare än så i det att den inte bara handlar

om vad jag anser om mig själv och mina förmågor, utan framför allt vad jag anser om andra och deras förmågor. Det är alltså inte bara jag som inte ska tro att jag är något – du ska heller inte tro att du är något!

Ytterligare en historia på detta tema är den om två gubbar som satt på en bänk i en mindre skaraborgsk tätort. En bil kör fram och ut kliver en person som på tyska frågar efter vägen. Gubbarna bara skakade på huvudet. Mannen frågade då på franska – med samma resultat, gubbarna skakade på huvudet. Slutligen frågade mannen på engelska, men också nu skakade gubbarna på huvudet, och mannen fick kliva in i bilen och åka vidare. När bilen var borta sade den ena mannen till den andre: Man kanske skulle ta och lära sig ett utländskt språk. Den andre svarade självsäkert: äh, se på den som var här nyss, han kunde ju flera men inte hade han någon nytta av det.

När Astin påstår att Jönn var en typisk skaraborgare som såg det lilla i tillvaron påstår jag istället att det typiskt skaraborgska är att göra allt litet, och syftet är att inget ska sticka ut – som bättre eller sämre. Två ytterligare historier (sanna dessutom) som tydliggör detta fenomen:

Hjalmar Danell (1860–1938), biskop i Skara 1905–1935, skulle åka till Syd vinden för att viga en miss-

ionsbiskop där. På perrongen i Skara – det var på den tiden då man fortfarande kunde åka tåg till och från Skara, det vill säga innan de lokala beslutsfattarna slagit fast att Skara inte behövde tåget, och framförallt inte allt det "lösa folk" som man menade att tåget förde med sig – lämnade Danell fram den stora luntan med biljetter till konduktören, Skara – Tranquebar (idag Tharangambadi). Konduktörens enda kommentar efter att ha bläddrat igenom de många biljetterna: Ja, då blir det te å buta i Stenstôr. Det stora togs ner till det lilla.

Missionären från de stora missionsfälten, sprungen ur den skaraborgska myllan, var på tillfälligt besök i hemförsamlingen. På en församlingsafton visade han bilder från hela världen, från alla de missionsfält han hade varit verksam på. Efter föredraget undrade han om det fanns några frågor. Efter en lång stunds pinsam tystnad gav en gubbe upp stämman och frågade: jo, han hade en'a halter syster, va tusan ble de å den? Det stora togs ner till det lilla.

Båda exemplen visar, menar jag, på det typiskt skaraborgska att göra allt litet. När man väl har gjort så, oavsett om det gällde biskopens resa till Indien eller missionärens erfarenheter, då kan också alla vara med och ha en åsikt. Att åsikten då ofta utgår från en förenkling eller blott en del av saken tycks

spela mindre roll. Att attityden ofta leder till respektlöshet och rena oförskämdheter behöver heller knappast påpekas.

Visst finns också en positiv sak i detta, det vill säga att inte imponeras i onödan, men risken är ändå större, nämligen den att skaraborgaren blir oemottaglig för saker och skeenden i omvärlden vilka förutsätter att de tas för vad de är, inte att de förenklas eller relativiseras.

Harry Martinsson (1904–1978), nobelpristagaren i litteratur, var inte västgöte utan föddes i Blekinge. Han har dock i dikten *Resans slut* skildrat precis den inställning som frågan ovan om missionärens halta system tydliggör:

*Många som varit på bio tala
som om de varit i Guatemala.
Pojken som verkligen varit därborta
kommer bland alla därhemma till korta.
När han berättar om livet därute
sucka de: "Ack om på bio vi sute".*

Martinssons dikt visar att det förhållningssätt som jag menar vara typiskt skaraborgskt också finns på andra platser. En del skulle säga att det är lantligt – i

folkmun "bonnigt" –, men kanske är det i någon mening allmänmänskligt. Det hindrar inte att skaraborgaren gjort saken till en konstform.

Litet blir stort

"Stort blir litet och litet blir stort" är rubriken för dessa reflektioner. Detta signalerar också en annan sida av den skaraborgska folktypen. Kanske kan den formuleras som en motsats. "En skaraborgare skryter inte, han säger bara som det är" – heter det i ett ibland citerat uttryck.

Jag är inte heller säkert på om denna attityd är enkom typisk för skaraborgaren, eller exklusivt förekommande i denna del av landet, men den förekommer helt klart och skapar i kombination med det tidigare nämnda fenomenet – att göra allt litet – något typiskt skaraborgskt. Detta yttrar sig således i en märklig kombination av att å ena sidan göra somligt litet och smått, men samtidigt lyfta upp det "skaraborgska" till höga höjder.

De flesta historieintresserade skaraborgare kommer ihåg Dag Stålsjö (1937–1991) och den debatt om "Svearikes vagga" som uppstod efter hans TV-program och bok. "Västgötaskolan" blev ett begrepp,

vars idé var att Sveriges historiska vagga stod i Skaraborg, där argumentationen ibland var ganska uppseendeväckande.

Senare tids historieforskning har emellertid givit Stålsjö och några av dessa amatörforskare rätt i det avseendet att dagens Västergötland, ja rent av det dåtida område som idag är Skaraborg, hade en central betydelse i och för det som senare blev Sverige. Inte minst Varnhem och fynden vid och kring det som idag kallas Kata gård visar på denna betydelse, och hur kristendomen tidigt kom till dessa trakter. Kyrka och kristen tro tycks för övrigt mer än något annat ha varit smörjmedlet i den process som skapade Sverige. Att vaggan stod i Skaraborg är dock inte riktigt sant, men en av Sveriges vaggor fanns här – en annan i Östergötland och en tredje i Svealand.

En sak i allt detta som fascinerat mig från början är hur många skaraborgare anser att vad som timade i en grå forntid, det har bäring också på dagens landskap och inbyggare. Att de områden som idag är Västergötland, liksom förutvarande Skaraborg, då hade en stor betydelse, det skulle automatiskt innebära att dessa områden idag är av samma betydelse – tycks man tänka. Men något sådant samband finns

naturligtvis inte. Denna skaraborgska attityd är annars ganska humoristiskt skildrad i Erik Anderssons (f. 1962) roman *Den larmande hopens dal* (2012).

Runt om i Skaraborg är hembygdsrörelsen stark, och det finns otaliga hembygdsgårdar och dito museer. Överallt finns helt unika grepar och spadar, tvättbaljor, kärror och reproducerade målningar på Oscar II och hans familj – eller vad det nu kan vara fråga om. Det är fint att saker bevaras, men så unika är inte alltid föremålen, inte ens i Skaraborg.

Att sätta saker i perspektiv

När stort blir litet och litet blir stort handlar det om perspektiv, eller rättare: svårigheten att få perspektiven rätt. Det krävs då en öppenhet för det som kommer utifrån och en ödmjukhet inför det man själv har. På båda dessa punkter utmanas skaraborgaren, för detta är inte hans bästa gren.

I Skaraborg är, som sagt, vården om hembygden stark, och det med all rätt för här finns både historia, miljö och natur som är fantastisk. Och samtidigt måste vi kunna sätta detta fantastiska i relation till annat, i Sverige och utomlands. Det som är unikt i Skaraborg är inte nödvändigtvis unikt i resten världen, men det gör ju knappast saken mindre.

Under tretton år (2005–2018) hade jag förmånen att få vara församlingspräst i Varnhem. 2005 hade den första Arnvågen just planat ut, och Västergötlands museum hade precis påbörjat de utgrävningar som kom att blottlägga Kata gård. Under de följande åren passerade en lång rad av näringslivsstrateger, kommun- och besöksmålsutvecklare, entreprenörer och lokalpatrioter revy. Alla hade det gemensamt att de ville utveckla Varnhem som besöksmål. Alla ville åtminstone tillbaka till guldåren då Arn satte Varnhem på kartan, men ofta siktade man än högre, mot en internationell publik. I Varnhem fanns, hette det, något alldeles unikt.

Inget ont i viljan att visa upp Varnhem med omnejd, tvärt om. Platsen är fantastisk, och med svenska mått mäkt är den unik. Men det var just det där sista: med svenska mått mäkt. Därför blev det smått komiskt när röster höjdes för att söka göra Varnhem till ett världsarv. Var man kanske omedveten om att det i Tyskland och Frankrike kryllar av medeltida kloster och klosterkyrkor, också cisterciensiska, eller var detta ovidkommande? Såg man bara det lokala och jämförde man endast med det lokala? Allt som är unikt i sitt sammanhang kan ju inte vara ett världsarv, inte ens om det är beläget i Skaraborg eller i Varnhem. För att ta ett exempel.

Risken för västgötklimax

Inom exempelvis språk och filosofi (logik) finns ett begrepp som kallas "gradation" som innebär en stegring. Språkligt kan en person sägas vara stor som, än större som, men allra störst som. Den högsta nivån innebär då att satsen nått sin klimax. Så finns det också något som kallas "västgötklimax. Ett sådant inträder när den sista satsen, som skulle utgöra en verklig klimax uteblir, och det istället kommer ett påstående av lägre nivå än det tidigare. Ibland heter det också att en västgötklimax "utgör en ofrivillig antiklimax med komisk effekt".

När skaraborgaren förlorar perspektiven, när stort blivit litet och när litet blivit stort, då är risken för en riktig västgötklimax nära. Tyvärr är risken lika stor att skaraborgaren inte ser att en sådan situation är för handen – han är ju sin vana trogen upptagen med att göra stort litet och litet stort.

Pegas på villovägar – västgötklimax i litteraturen

I *Västgötaböcker* (2002), en "resonerande bibliografi över västgötlitteraturen", konstaterar författaren Dan Korn (f. 1962) att få författare kommer från Västergötland. "Många västgötar har skrivit böcker,

men stora stilister, skarpsinniga tänkare och lyhörda poeter är knappast vad Västergötland har gjort sig känt för”, hävdar han. Den västgöte – och därmed skaraborgare – ”som spänner en känslösam sträng blir ofta pekoralist”, framhåller Korn, och han konstaterar att Olle Strandbergs antologi över den svenska pekorallitteraturen, *Pegas på villovägar* (1943), ägnar det västgötska pekoralet stort intresse och att det på detta område finns en omfattande litteratur att dyka ned i.

Vad kännetecknar då ett pekoral? Dan Korn skriver:

Det är inte detsamma som dålig litteratur. Snarare är pekoralisten en människa med en egendomlig begåvning, visserligen inte i att träffa rätt, men väl i att träffa fel. Den typiske västgötske pekoralisten arbetar med västgötaklimax – vad annars – och bygger upp en känslösam stämning som genom fel ordval förbyts i ett gapskratt.

Som den oöverträffade västgötske pekoralisten utnämner Korn Bror Oskar Snygg (1919–1973), som var ”en mästare i att just vid rätt tillfälle välja fel ord”.

Det faller sig ganska naturligt att avsluta dessa reflektioner över det typiskt skaraborgska med att

framhålla västgötens liksom skaraborgarens fallenhet för det pekoral. Orsaken är naturligtvis att det illustrerar min tes om skaraborgarens svårighet att skilja på litet och stort; det är just ur denna oförmåga som pekoralet uppstår. När stort blir litet och litet blir stort är det pekoralets bästa drivkraft!

Jag vill inte undanhålla läsaren nedanstående pekoral om vårt älskade landskap, förvisso inte skrivet av en västgöte, utan av småländskan Sophie Sager (1825–1901):

Minnesord.

*Om Westergötland vore mycket att skrifva,
Men det för långt nu skulle blifva;
Trollhättan med naturens sköna prakt,
Med arbete och kraftens stora makt.*

*Halle- och Hunneberg med alla sjöar små,
Det vackra Walle härad äfvenså;
Läckö slott jag dock ej förbigår,
Det gamla minnesrika på Kållandsö qvarstår.*

Avslutningsvis vill jag göra något för en skaraborgare så ovanligt som att lyfta blicken, vidga perspektivet och gå från det mindre till det större – i detta fall från Skaraborg och Västergötland till nationen, till

Sverige, och delge läsaren ytterligare ett pekoral,
nämligen Fredrika Lindqvists (1846–1926) hyllning
(på melodin till "Du gamla, du fria") till vårt foster-
land:

*Hell dig du sköna du blomsterrika land,
Du älskade fostermoder Svea.
Du är vid oss fästad med ömmaste band,
Ty du är skönast utav Nordens "Trea".*

*Dig Svea jag lovar med hjärta och hand:
Varje blomma och blad beskydda.
Den växande härliga skog i vårt land
Skall aktas väl av oss, från slott till hydda.*

*Vi värna om kvittrande småfåglars bo
I skogen vid insjöns blåa stränder
låt ungarna vara i stillhet och ro
Till fågelrov ej skaptes mina händer.*